МАГАБГАРАТА
АШВАМЕДХІКАПАРВА, АБО КНИГА ПРО ЖЕРТВОПРИНЕСЕННЯ КОНЯ
КНИГА ЧОТИРНАДЦЯТА

Переклад з російської котрогось за виданням перекладу з санскриту Я.В. Василькова та С.Л. Невелевої

ЗМІСТ

АШВАМЕДХІКАПАРВА 1.....2
КОМЕНТАРІ АШВАМЕДХІКАПАРВА 1.....13
АНУҐІТА.....14
КОМЕНТАРІ АНУҐІТА.....41
АШВАМЕДХІКАПАРВА 2.....42
КОМЕНТАРІ АШВАМЕДХІКАПАРВА 2.....74

АШВАМЕДХІКАПАРВА 1

Розділ 1

Вайшампаяна сказав:

Коли цар Дхрітараштра зробив узливання води для покійного Бгішми, міцнорукий Юдхіштхіра, що перебував у повнім сум'ятті почуттів, пропустив його вперед і слідом за ним піднявся з води на берег. А піднявшись, охоронець землі, очі якого затуманилися слізьми, звалився на березі Ґанги, немов убитий мисливцями слон. Його, безтямного, підхопив спонукуваний Крішною Бгіма. Сам же Крішна, згубник ворожих героїв, крикнув йому «Тримайся!».

І побачили пандави, о царю, праведного духом Юдхіштхіру — стражденним, впалим на землю, що часто й важко дихав. Побачили володаря людей ледь живим, ураженим сердечною тугою. Знову скорбота обійняла пандавів і зібралися вони навколо Юдхіштхіри. А могутній і мудрий цар Дхрітараштра, який сидів поруч із ним, сказав йому, змученому великою скорботою, таке слово: «Устань, о тигре з роду Куру, і безупинно роби справу: адже виконуючи свій кшатрійський обов'язок, ти вже скорив усю землю! Тепер же, разом із братами й друзями, насолоджуйся нею, о володарю людей! Я не бачу за чим тобі засмучуватися, о найгідніший з охоронців дхарми! Це мені разом з Гандхарі слід засмучуватися, о царю: втратив я й синів, і царство — немов скарб, що приснився уві сні! Не послухав я дружніх порад доброзичливця мого, великого духом Відури — і нині, дурень, каюся! Говорив мені колись благочестивий провидець: «Через бешкети Дурьйодхани прийде загибель вашому роду! Якщо хочеш, о царю, блага роду своєму — хай буде страчений недоумкуватий лиходій, цар Суйодхана! Карна і Шакуні нехай ніколи більше не побачать його! І подбай про те, щоб скасувати всі наслідки цієї гри! Зведи на трон Царя Справедливости — Юдхіштхіру. І буде він, як личить великому правителеві, оберігати цю землю. А якщо не хочеш щоб царював Юдхіштхіра, син Кунті, — то сам прийми царство і прав як самодержець. Будь рівно справедливим стосовно всіх істот, о володарю людей, і всі твої родичі, о примножувачу величі роду, нехай наслідують у цьому тобі!». Але хоч і говорив так ясновидець Відура, я, однак, пішов, безрозсудний, за лиходієм Дурьйодханою, о сину Кунті! Не послухав я солодких слів того великого мужа — і ось пожинаю плід великої скорботи, тону в океані туги! Дивися, ось перед тобою, о царю, твої старі батьки, змучені скорботою! Тобі ж самому, о володарю людей, немає про що, мені здається, уболівати в цьому світі!».

Так вістить розділ перший в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 2

Вайшампаяна вів далі:

Вислухавши ці слова велемудрого царя Дхрітараштри, розсудливо промовчав Юдхіштхіра. І тут сказав йому Кешава: «Той, хто надмірно віддається серцем скорботі, той заподіює біль своїм покійним предкам, о володарю людей! Роби краще всілякі обряди, супроводжувані багатими даруваннями брахманам, насичуй богів — сомою, приношеннями сваха — пітарів. Подібному тобі, о велемудрий, не до лиця так тримати себе нині: адже все, що варто пізнати — ти пізнав, усе, що варто виконати, — ти виконав. Ти сприйняв «Царську дхарму» від Бгішми, чия мати — Бхагіратхі, а також від Крішни Двайпаяни, Наради та Відури. Не личить тобі поводитися за звичаєм дурнів. Краще, затвердься на звичаї батьків і дідів, неси свій царський тягар! Адже кшатріям слід завойовувати небо своєю військовою славою, а той герой, що впав у битві, теж неба позбавлений не буде! Тому — не вболівай, о великий царю! Все так і мало було статися. Тих, хто впав у цій битві, ти більше ніколи не побачиш!».

Сповнений духовного запалу Говінда, сказав це праведному цареві Юдхіштхірі — й замовк, а Юдхіштхіра відповів так: «О Говіндо, я знаю, яку ти приязнь до мене маєш, з якою любов'ю й дружбою завжди про мене піклуєшся. Ти вчиниш мені приязнь щонайвелику, о високоповажний носій палиці й диску, радосте ядавів, якщо зволиш дати згоду, щоб я пішов у пустельний ліс. Адже не знати мені більше миру та спокою після того, як я став причиною смерти Діда й мужа-тигра Карни, який ніколи не розвертався назад на бойовищі! Зволь же призначити мені таке діяння, о згубнику недругів, яким я надолужу свій жорстокий учинок і яким очиститься моя душа!».

На це йому, обізнаний на дхармі, великим запалом наділений Вьяса мовив, втішаючи, таке благе слово: «Незрілий маєш ще розум, синку, ти немов знову здитинів: що користі нам без кінця трясти словами простір! Ти пізнав дхарму кшатріїв — тих, які живуть війною. Знаєш, як повинен діяти цар, щоб не зустрітися з неприємностями. Та й Вчення про Звільнення, ти прослухав усе, належним чином, і всі сумніви, породжені почуттєвими прихильностями, я в тобі знищив. Маловірний і нерозумний, ти постійно переступаєш веління смріті: не смій так більше робити, не пристало тобі подібне неуцтво! Спокутні обряди, які є, — всі тобі відомі. Ти чув усе і про військову дхарму, і про дхарму дарувань, о безгрішний! Чому ж, пізнавши всі дхарми, на всіх писаннях обізнаний, ти знову в потьмарення впадаєш — немов би через незнання?».

Так вістить розділ другий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 3

Вьяса мовив:

Боюся, о Юдхіштхіро, зраджує тебе твоя мудрість. Адже смертний ніякої справи не робить сам, по своїй волі. Людину скеровує Ішвара — чи до біди, чи до блага: так і чинить вона діяння. Про що ж тоді засмучуватися? Ти себе, до того ж, вважаєш великим грішником. Тоді слухай, чим знімаються в цьому світі гріхи, о бгарато!

Діяннями подвижництва, жертвами, даруваннями рятують зазвичай себе люди, які нагрішили, о Юдхіштхіро! Жертвою, подвижництвом, даром очищають себе люди, гріх вчинивши, — о муже-тигре, володарю людей! Великі духом асури і боги заради знаходження благої заслуги ретельно виконують жертовний обряд: тому приношення жертв — вище за все! Саме в жертвах досягши переваги, великі духом боги, виконавці обрядів, узяли гору над данавами. Зроби, о царю-бгарато, Раджасую і Ашвамедху, а також сарвамедху і нарамедху,[1] о Юдхіштхіро! Виконай за всіма правилами обряд жертвопринесення коня, супроводжуваний даруваннями брахманам, а також роздачею їжі й усіляких бажаних дарунків, — як це зробив колись Рама, син Дашаратхи, або як твій предок — великий герой і цар-охоронець землі Бгарата, син Духшанти і Шакунтали.

Юдхіштхіра на теє:

Безперечно, жертвопринесення коня може і всю землю очистити, але зволь вислухати, як я про це думаю. Вчинивши це велике побоїще своїх родичів, я зараз, о кращий з двічінароджених, не здатний і на найменше дарування, бо залишився без багатств. У цих же юних царевичів, чиї рани ще не зажили, сумних, змучених стражданням, — я не смію просити багатства! Сам тільки-но розоривши свою землю, чи можу я, о найгідніший із брахманів, заради жертвопринесення стягувати нові податки із обійнятих скорботою підданих! Через лиходійства Дурьйодхани розорена земля, яка буяла багатствами, а всі царі-володарі землі пізнали безславність, о найгідніший між подвижників! Дурьйодхана, заради багатств спустошив землю. Але скарбниця цього злісного сина Дхрітараштри після нього стала порожньою! У цьому світі повноцінним вважають і такий обряд, коли вся земля служить дакшиною. Мудреці вважають це прийнятною видозміною обряду. Але я не бажаю йти на таку підміну. А тому ти, чиє багатство становить запал подвижництва, зволь зробити мені в цьому необхідну допомогу.

Вайшампаяна продовжив:

На це Крішна Двайпаяна, трохи подумавши, відповів тоді Партсі, Цареві Справедливости: «Відомо, о Партхо, що на горі Хімаван перебуває скарб, залишений там брахманами при жертвопринесенні володаря землі Марутти. Принеси його звідти, о сину Кунті: його тобі буде досить!».

Юдхіштхіра спитав:

Як при жертвопринесенні Марутти збирали це багатство? І коли жив цей цар, о найкращий з оповідачів?

Вьяса відповів:

Якщо хочеш почути, то слухай, о Партхо, розповідь про царя Марутту з роду Карамдхама, а також про час, коли жив цей великий герой і правитель, власник незліченних багатств.

Так вістить розділ третій в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 4

Юдхіштхіра мовив:

Я хочу почути оповідь про цього царственого ріши, о Двайпаяно, знавцю закону. Повідж мені про Марутту, о бездоганний!

Вьяса мовив:

Давно, у часи Крітаюґи жив володар Ману, власник караючого жезлу. Син його, великий лучник, був відомий під ім'ям Праджаті. А у Праджаті був син, знаменитий Кшапа. Сином же Кшапи був Ікшваку, великий володар і захисник землі. У нього, о царю, було сто надзвичайно благочестивих синів. І всіх їх володар Ікшваку зробив охоронцями землі. З них же кращим був Вімша, надзвичайний стрілець із лука. У Вімши був, о бгарато, шляхетний син на ім'я Вівімша. Вівімша мав п'ятнадцять синів, о царю, — один в один благочестивих і правдивих, чудових лучників, праведних, які рекли людям лише добрі слова і радісно виконували обов'язки дарувальників. Старший з них, Кханінетра, здолав усіх інших.

Цей доблесний Кханінетра, безроздільно заволодів усім царством, однак не зміг уберегти його. Піддані незлюбили цього царя. Вигнавши його з країни, вони присвятили на царство його сина, Суварчаса, і дуже тому раділи, о Індро царів! Бувши свідком того, як батька його скинули й вигнали із царства, Суварчас зосередив усі зусилля лише на благові своїх підданих. Був він благочестивим, правдивим, чистим, самоприборканим і безпристрасним, і піддані любили свого розумного, відданого дхармі царя. Від того, що він у всьому слідував дхармі, перевелися в нього візки зі скарбницею.[2] А коли скарбниця спорожніла, то колишні васали з усіх боків почали насідати на нього. Залишившись без візків зі скарбницею, притиснутий багатьма ворогами, цар, разом з домашніми і населенням столиці пізнав велике страждання. Але навіть довівши його до останньої межі, вороги все ж не змогли усунути царя, бо був він праведний у вчинках і стійкий у дхармі, о Юдхіштхіро! Коли ж тому цареві та столиці його стало зовсім важко, він просто дунув у складеного кулака і на виданий ним суремний звук з'явилося військо за допомогою якого він узяв гору над

усіма сусідніми царями. Ось чому він прославився як «Сурмач у кулак» — Карамдхама, о царю! Син його, якого по батьку також звали Карамдхамою, жив уже на початку Третаюги. Благочестивий, він не поступався чеснотами Індрі. Самі боги не змогли би здолати його! У той час усі інші охоронці землі скорялися його волі. Завдяки своїй силі та чесноті, він став над ними верховним царем! Всією душею відданий дхармі, цар на ім'я Авікшит, відвагою був рівний Індрі, неухильно виконував жертовні обряди, охоче віддавався різноманітній діяльності, був стійким і упокорив свої почуття. Блиском величі він був подібний до Сонця, смиренністю рівнявся Землі, розумом не поступався Бріхаспаті, непохитною стійкістю — Хімавану. Справою, словом і думкою, ясністю духу, самовладанням, той цар скорив серця своїх підданих. За всіма правилами зробив цей володар сотню жертвопринесень коня, які виконував для нього, як головний жрець, сам премудрий владика Ангірас.

Але син його все ж перевершив батька своїми чеснотами — знавець дхарми на ім'я Марутта, велеславний цар-світодержець. Сповнений сили десяти тисяч слонів, навіч — начебто другий Вішну, бажаючи зробити жертвопринесення, звелів виготовити тисячами золоті блискучі посудини. Досягши гори Меру на північній стороні Хімавану, де є величезна вершина, вся із золота, — наказав він там почати роботу. І ось майстри-золотарі виготовили золотих горщиків, ковшів, мисок, сидінь стільки, що навіть порахувати було не можна. Там неподалік, був обгороджений жертовний майданчик, і на ньому всією душею відданий дхармі володар людей, охоронець землі Марутта, за всіма правилами зробив жертовний обряд разом з тими, які зібралися там, іншими правителями народів.

Так вістить розділ четвертий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 5

Юдхіштхіра спитав:

Як цей цар досяг такої могутності, о найгідніший із мовців? І як він зумів добути стільки золота, о брахмане? Де тепер перебуває цей добутий ним скарб? Як могли би ми ним заволодіти, о володарю, чиє багатство — запал подвижництва?

Вьяса відповів:

Асури і боги — дві гілки численного потомства Дакши Праджапаті — суперничали один з одним, о синку! А в Ангіраса було двоє синів, які обрали для себе той самий шлях служіння — наділений непомірною величчю Бріхаспаті та володар багатства тапасу Самварта. Жили вони начебто чужі один одному: у безперестанному суперництві. Бріхаспаті, однак, раз у раз брав гору над Самвартою. Той же, терплячи увесь час від старшого брата поразку, кинув, нарешті, справи і одягнений одним лише простором, охоче віддався життю лісового пустельника.

Але одного разу Васава, перемігши й винищивши всіх асурів, домігся для себе у всесвіті статусу Індри і обрав тоді своїм царським жерцем-пурохітом старшого сина Ангіраса, найгіднішого з брахманів — Бріхаспаті. За давніх часів, сам Ангірас був виконавцем обрядів для царя Карамдхами. Той, в усьому світі не знав собі рівних у доблесті, ґречності й силі, могутній, немов Звершник сотні жертвопринесень, всією душею відданий дхармі, твердий у своїх обітницях. Його колісниця, його військо й усілякі багатства були де завгодно за подувом його вуст — силою глибини його йогічного зосередження, о царю! Завдяки своїм чеснотам, той володар людей підкорив собі всіх земних правителів. Проживши на землі скільки йому хотілося, він потім прямо у своєму тілесному вигляді пішов на небо. У нього ж був син — знавець дхарми, подібний древньому цареві Яяті, на ім'я Авікшит, згубник недругів, що скорив собі всю землю. Доблестю й чеснотами той цар був подібний до батька.

А в Авікшита був син на ім'я Марутта — могутній воїн, рівний самому Васаві, і вся Земля, оперезана океаном, палала до нього любов'ю. Той цар безперестану суперничав із Царем богів. Однак, і Васаві нелегко було змагатися з Маруттою, о радосте пандавів! Володар землі Марутта був чистий і сповнений чеснот. Шакра, як не намагався, не міг його перевершити! І ось, не будучи здатним перевершити його, Той, чию колісницю тягнуть булані коні, закликав до себе Бріхаспаті й у присутності інших богів сказав йому: «Якщо ти, о Бріхаспато, хочеш зробити приємне мені, то не погоджуйся виконувати для Марутти ні жертви богам, ні заупокійні приношення предкам. Адже я один знайшов становище Індри і серед богів, і у всіх трьох світах, о Бріхаспато. А Марутта — усього лише володар Землі! Чи зможеш ти після того, як робив жертовні обряди для безсмертного царя богів, із чистою совістю робити їх для приреченого на смерть Марутти? Зроби ж вибір — благо тобі! — між мною і Маруттою. І краще відринь Марутту, за вільним вибором своїм — мені віддай перевагу!». На ці слова Індри, Бріхаспаті, на мить задумавшись, так відповідав Цареві богів, о Каунтейє: «Ти — володар усього живого, опора для усіх світів, ти вбив асурів Намучи та Вішварупу, а також Балі. Ти один, о герою, спрямовуєш богів до найбільшого блага! Ти невпинно підтримуєш і землю, і небо, о Згубнику Бали! Я, який виконував донині обов'язки пурохіта при тобі, о володарю сонму богів, Пакашасано, — чи зможу робити жертвопринесення для смертного Марутти? Будь же спокійний, о володарю богів: ніколи я для смертного не візьму до рук жертовного ковша при виконанні обряду. Слухай, що кажу: нехай води на вогонь перетворяться, нехай перевернеться земля, нехай сонце втратить сяйво, якщо я своє слово порушу!».

Вислухавши ці слова Бріхаспаті, Шакра схвалив їх і потім вийшов, заспокоєний, у свою небесну оселю.

Так вістить розділ п'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 6

Вьяса продовжив:

Тут зазвичай розповідають ось такий древній переказ про бесіду Бріхаспаті з Маруттою, о бгарато!

Довідався цар Марутта про те, яку угоду уклав Цар богів із сином Ангіраса, і запалав гнівом. Онук Карамдхами негайно замислив зробити жертовний обряд і, прийшовши до Бріхаспаті, звернувся до нього, красномовний, з такими словами: «О володарю — щедрий подавцю, о володарю скарбу тапаса! Колись я приходив до тебе, та з твого бажання, о високоповажний, уклали ми угоду про здійснення жертовного обряду. Тепер же я зібрав усі необхідні припаси й хочу почати жертвопринесення. Тобі слід зробити його для мене, о святий муже: тож до справи, і виконай обіцяне!».

Бріхаспаті мовив:

Я не бажаю робити жертовний обряд для тебе, о володарю землі. Мене запросив Індра, Цар богів, і я йому обіцяв.

Марутта сказав:

Я — твоє поле, від батька наслідуване. Велике й моє шанування до тебе. Не може мені бути відмовлено у жертвопринесенні. Віддай перевагу мені, який шанує тебе.

Бріхаспаті мовив:

Я колись робив обряд для безсмертного, і не зможу виконати його для людини. Іди або тут залишайся, о Марутто, — я однаково відмовляюся від жертвопринесення. Я не буду твоїм жерцем — виконавцем обряду. Кого хочеш іншого в цьому світі візьми собі в наставники, і нехай він зробить жертву для тебе, о міцнорукий!

Вьяса вів далі:

При цих словах, цар Марутта сповнився сорому і, засмучений, пішов. По дорозі він зустрів святого провидця Нараду і, як личить, завмер перед ним у вітанні, шанобливо склавши долоні. Тут Нарада і сказав цареві: «Не дуже вже ти і веселий сьогодні, о царственний мудрецю! Що могло б заспокоїти тебе, о бездоганний? Куди ти йдеш і звідки несеш свій сум? Якщо мені можна чути про це, то розкажи все, о царю-туре, володарю землі, а я вже не пошкодую зусиль, щоб стишити твій гнів, о царю!».

І у відповідь на ці слова великого ріши Наради, Марутта розповів усе про те, як жорстоко обдурив його власний учитель. «Пішов я до сина Ангіраса, наставника богів Бріхаспаті, думав бачити його жерцем на своєму жертвопринесенні. Але він мене не порадував. Відкинутий ним, я не хочу більше жити! Мій духовний наставник кинув і обдурив мене, о Нарадо!».

І тоді Нарада відповів на це цареві, синові Авікшита, такими словами, немов би повертаючи його до життя, о великий царю: «Благочестивий син Ангіраса на ім'я Самварта, одягнений одним простором, мандрує по всій землі, скидаючи людей у сум'яття своїм виглядом і поводженням. Якщо не бажає Бріхаспаті виконати для тебе обряд — піди до Самварти, о великий царю, власкав його і він зробить жертвопринесення!».

Марутта мовив:

Цими словами ти повернув мене до життя, о високоповажний Нарадо! Але де мені знайти Самварту, укажи, о кращий з наділених мовою! І, як мені підступитися до нього щоб він не відмовив? Адже якщо й він мене відкине, я не зможу жити на світі!

Нарада на теє:

Під виглядом безумця мандрує він де захоче, але при цьому раз у раз навідується в місто Варанасі. Ходи до воріт цього міста й поклади при них мертве тіло. Хто побачивши його поверне назад, той і є Самварта, о володарю землі! Слідуй за ним по п'ятах, куди не направиться цей власник великої могутності. Коли ж залишишся з ним наодинці, склади шанобливо долоні й проси в нього захисту. Якщо він тебе запитає: «Хто тобі сказав про мене?», відповідай, о згубнику недругів, немов би з примусу, не бажаючи мене видавати: «Нарада». А почне розпитувати, де мене можна знайти, — відразу, без коливань скажи йому, що я зійшов на похоронне багаття.

Вьяса вів далі:

Царственний ріши мовив: «Хай буде так!», вклонився потім Нараді, попросив у нього дозволу вийти і пішов у місто Варанасі. Пам'ятаючи слова Наради, велеславний цар прийшов, як було сказано, до воріт міста і наказав покласти біля них труп. У ту ж саму мить вступив під міські ворота якийсь брахман, але, побачивши мертве тіло, поспішно повернув назад. Звернувши увагу на цей учинок, володар землі, син Авікшита, шанобливо склав долоні й пішов по п'ятах за Самвартою, сподіваючись домогтися його прихильності. Як тільки вони залишилися одні, брахман закидав царя пилом і брудом, усього його вимазав плювками й соплями. Але володар землі навіть побої стерпів од Самварти і все йшов слідом за тим ріши, склавши шанобливо долоні, умилостивляючи його. Нарешті, стомився Самварта. Підійшов він до розлогого баньяна і, зійшовши з дороги, сів у прохолодній тіні.

Так вістить розділ шостий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 7

Самварта мовив:

Звідки ти дізнався і хто тобі сказав про мене? Відповідай тільки правду, якщо шукаєш моєї прихильності! Скажеш все, як є, — і здійсняться всі твої бажання, а збрешеш — голова твоя розлетиться на сім частин!

Марутта мовив:

Нарада, вічно мандрівний, повідав мені про тебе, о володарю, що ти — син мого наставника. Це вельми мене потішило.

Самварта мовив:

Ти сказав правду, о шановний. Нарада знає мене, як виконавця саттр.[3] Про одне лишень скажи мені: де зараз перебуває Нарада?

Марутта сказав:

Найчудовіший з божественних ріши після того, як розповів мені про тебе, попрощався зі мною і зійшов на похоронне багаття.

Вьяса вів далі:

Вислухавши все, що сказав йому цар, Самварта спершу радісно вигукнув: «Я не гірше виконаю все це!». Але потім божевільний брахман знову почав знущально, брутальними словами паплюжити Марутту, о царю: «Що це тобі замандричилося довірити здійснення обряду такому виродкові, як я, який робить усе, що заманеться, мінливому мов вітер? Братик мій, вельми вправний, сам Васава надає йому почесті, а той для нього робить жертвопринесення. Доручи й ти йому свої обряди! Усе відняв у мене старший брат: і будинок рідний, і обов'язки жерця, і домашні обряди, і замовників-богів. Одне лише це тіло залишив! Без його бажання ніяк не можу я робити жертвопринесення для тебе, о сину Авікшита. Так ось я його шаную. Тому ходи-но ти до Бріхаспаті, попроси в нього дозволу на це і вертайся. Отоді, якщо тобі це буде бажано, я і виконаю для тебе жертовний обряд!».

Марутта сказав:

Я вже ходив до Бріхаспаті, о Самварто, і ось послухай, що із цього вийшло. Не хоче він робити для мене жертовний обряд, не дозволяє йому Васава. «Служачи мені, безсмертному, ти не повинен виконувати обряд для Марутти — людини, підданої недугам і загальній долі смертних, о мудрецю! До того ж цей цар вічно суперничає зі мною, о брахмане!». І на ці слова Згубника Бали й Врітри, твій брат відповів: «Хай буде так!». Я прийшов до нього з любов'ю в серці, він же не захотів стати моїм жерцем, прийняв сторону Індри — знай про це, о великий подвижнику! І тепер я хочу все своє надбання дати на жертовний обряд, що ти зробив би для мене, о поважний. Завдяки твоїм чеснотам, як жерця, я хочу перевершити Царя богів! Не до душі мені, о брахмане, знову йти до Бріхаспаті, адже він уже відкинув мене, ні в чому перед ним не винного.

Самварта мовив:

Усе буде по твоєму, як ти хочеш, о царю, якщо тільки ти готовий виконати всі мої вимоги. Коли почну я робити жертву для тебе, Бріхаспаті й Пурандара запалають гнівом і почнуть шкодити тобі: до цього насамперед будь готовий! Не знаю, чи вистачить тоді у тебе стійкості. Ти мені твердо обіцяй це, інакше…, аби я не спопелив тебе зараз своїм запалом, з усіма твоїми родичами!

Марутта мовив:

Якщо я нашу угоду порушу, то нехай поки гріє Тисячопроменисте Сонце, й доки стоять гори, я не знайду небесних світів! Якщо я нашу угоду порушу, то нехай я, живучи в цьому світі, не знайду ясного розуміння ні для правильного усвідомлення істини, ні для розрізнення усіляких об'єктів сприйняття!

Самварта сказав:

Ясне розуміння хай проявиться в усіх твоїх діяннях віднині: адже я готовий виконати для тебе жертвопринесення, о царю! Я також надам у твоє розпорядження величезне, невичерпне багатство. Завдяки цьому ти перевершиш богів, гандхарвів і самого Шакру. Мені ж не треба винагороди за здійснення обрядів, хочу лише одного: досадити братові й Індрі! Не сумнівайся, я зроблю тебе рівним Індрі, будеш задоволений — істинно речу тобі!

Так вістить розділ сьомий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 8

Самварта мовив:

На тій стороні Гімалайського хребта є гора Мунджават, де невпинно віддається подвижництву сам Володар, Чоловік Уми. На коріннях могутніх лісових дерев, на гірських терасах і вершинах, у печерах цієї царственої гори, з волі своєї, за бажанням, постійно перебуває оточений дружинами бхутів, супроводжуваний Умою, Власник тризубця, Власник великого запалу, Володар Магешвара. Там рудри, садхьї, вішви і васу, Яма, Варуна та Кубера із почтом, бхути, пішачи, а також Насатьї-Ашвіни, гандхарви й апсари, якши, ріші-провидці, Адітьї, Марути і ятудхани — усі служать великому духом, здатному приймати всілякі форми, Чоловікові Уми.

Там віддається веселощам та іграм, разом зі своїм почтом зі страшних, виродливих примар, палаючи блиском своєї царської пишноти, сяйвом подібний до юного сонця, Володар Кубера, о охоронцю землі! Звичайними очима нікому не побачити ту гору, і ніхто з наділених життям не вкаже її місця розташування.

Там немає ні спеки, ні холоду, ні вітру, ні сонячного жару, ні старості, ні голоду і спраги, ні смерти, ні страху, о царю! По всіх схилах тої гори, о найгідніший із переможців, розкинулися, немов промені Сонця, золотоносні жили! Стережуть їх слуги Кубери, із грізно здійнятою зброєю, о царю, готові на все заради блага великого духом Кубери.

Поклоніння тому Володареві, Шарві, Влаштовувачеві, Рудрі, Темновийому, Чудовому виглядом, Прекрасному блиском, Носію капарди, Вискаленому, Жовтоокому, Дарувальникові, Триокому, Трощителю зубів Пушана, Карликові, Шиві, Ямьї, Авьяктакеші, Садврітті, Шанкарі, Кшемьї, Харінетрі, Стхану, Пуруші, Рудоволосому, Бритоголовому, Виснаженому, Рятівникові, Світочеві, Благій переправі, Богові богів, Стрімкому, Носієві тюрбану, Дивоустому, Тисячоокому, Щедрому дарувальнику, Владиці гір, Умиротвореному, Пустельникові, Одягненому в луб'яні шати, Носієві посоху з дерева більва, Досконалому, Всекараючому, Мисливцеві, Великому лучникові, Бгаві, Обраному, Ясночолому, Тримачеві у руці жертовної тварини, Варшину, Золоторукому, Грізному, о царю, Володареві сторін світу, Володареві худоби, Володареві істот, Бикові, Шанувальнику Матері, Полководцеві, Серединному, Тримачеві у руці жертовного ковша, Охоронцеві, Стрільцеві з лука, Бхаргаві, Ненародженому, Темноокому, Вірупакші, Гострозубому, Пекучому, Пломінноустому, Велесяйливому, Безтілесному, Всетілесному, Багатому потомством, Правителеві планети Шукра, Прітху, Вкритому шкурою, Носієві гірлянди із черепів, Власникові золотої діадеми, Магадеві, Крішні, Трьямбаці, Бездоганному, Гнівному, Людиновбивці, Ніжному, Міцнорукому, Озброєному жезлом, Подвижнику, Вершителеві жорстоких діянь, Тисячоголовому, Тисячоногому, — поклоніння Проявленому у Природі, Володареві багатьох образів, Ікластому! Схиливши голову перед Володарем Пінаки, Магадевою, Великим йогином, Неминущим, Тримачем у руці тризубця, Триоким, Володарем трьох світів, Власником великої сили, Джерелом усіх істот, Охоронцем, Підтримувачем землі, Ішаною, Шанкарою, Шарвою, Шивою, Всевладикою, Бгавою, Чоловіком Уми, Володарем худоби, Всесвітньою формою, Магешварою, Вірупакшею, Десятируким, Тим, у кого на прапорі — сузір'я Тішья та бик, Грізним, Стхану, Шивою, Страшним, Шарвою, Володарем Гаури, Ішварою, Темношиїм, Ненародженим, Шукрою, Прітху, Прітхухарою, Харою, Вішварупою, Вірупакшею, Володарем безлічі образів, Коханим Уми — перед богом Харою, Нищителем тіла Ками, схилившись, вдайся до захисту Магадеви-Захисника, Чотириликого! Зробивши в такий спосіб поклоніння Магадеві, Стрімкому, Великому духом, Владиці Землі — ти одержиш те золото! І потім нехай підуть туди твої люди, щоб забрати скарби.

Вьяса продовжував:

Вислухавши це, син Карамдхами достоту виконав усе сказане. Його приготування до жертви перевершили всі людські можливості. Ремісники виготовили для обряду безліч золотих посудин.

Бріхаспаті, довідавшись від інших богів, як гараздує володар землі Марутта, віддався суворому самокатуванню. Подвижництвом довів він себе до блідості й цілковитої худорби, безперестану повторюючи: «Тепер Самварта, мій недруг, стане багатим!». Почувши про це, Цар богів, у супроводі безсмертних з'явився до вкрай виснаженого Бріхаспаті й звернувся до нього з таким словом:

Так вістить розділ восьмий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 9

Індра спитав:

Чи солодко спиться тобі, о Бріхаспато? Чи вгадують слуги твої бажання? Чи піклуєшся ти, о брахмане, про здоров'я богів, і чи добре піклуються про тебе боги?

Бріхаспаті відповів:

Так, солодко спиться мені на моєму ложі, о Махендро. слуги вгадують всі мої бажання. Я завжди піклуюся про достаток богів і вони ретельно піклуються про мене, о Шакро!

Індра спитав:

Що за біль — душевний або тілесний — ти терпиш, адже ти сьогодні такий безкровний і блідий? Розкажи мені всю правду, о двічінароджений, і тих, хто заподіяв тобі біль, я знищу!

Бріхаспаті відповів:

Речуть, начебто Марутта, о Щедрий, готовий зробити великий жертовний обряд з небувалими даруваннями брахманам. Виконавцем же обряду, як я чув, буде у нього Самварта. Я хочу лише одного: щоб той обряд не відбувся!

Індра мовив:

На виконання всіх бажань ти, о брахмане, народився для того, щоб отримати при богах посаду радника й головного жерця. Ти перевершив і смерть, і народження: що ж може зробити тобі Самварта, о мудрецю!

Бріхаспаті сказав:

Передуючи богами, розігнав ти асурів, але й зараз готовий вражати їх, разом з усіма їхній родичами, як тільки побачиш, що хто-небудь із них процвітає: бо добробут суперника заподіює нам біль. Ось чому я сьогодні блідий, о царю богів! Суперник мій нині звеличився. Знаючи це, не пошкодуй сил, о Магхаване, щоб перешкодити Самварті або ж цареві Марутті!

Індра мовив:

Рушай притьмом, Джатаведасе (*Агні*) і передай Марутті, щоб він прийняв Бріхаспаті за жерця: «Нехай зробить для тебе обряд Бріхаспаті, а я тебе за це зроблю безсмертним!».

Агні мовив:

Отже, я відправляюся як твій посол, о Шакро, запропонувати Марутті Бріхаспаті за жерця. Я прагну зробити скоріше істинними слова Пурухути (*«Багатьма призваний», Індра*) і виявити належну повагу Бріхаспаті.

Вьяса провадив:

Потім великий духом Димознаменний рушив у путь, пожираючи без розбору і великі лісові дерева, і трави. На початку спекотної пори, рухаючись без упину, переборюючи перешкоди, він ревів, немов вітер.

Марутта мовив:

Що за диво я бачу: Вогонь у тілесному вигляді з'явився до нас! Приготуй йому скоріше сидіння, воду-питво і воду для обмивання ніг, та приведи корову, о подвижнику!

Агні сказав:

З радістю приймаю від тебе сидіння, воду-питво і воду для ніг, о бездоганний! Знай, що я прийшов до тебе як посол, з дорученням Індри.

Марутта вирік:

Чи у гараздах вельмишановний Цар богів? Чи благоволить він до нас, о Дхумакету? Чи слухняні боги його велінням? Усе про це повідай нам, о боже!

Агні мовив:

Вельми гараздує Шакра, о Індро царів! Тобі він бажає вічної молодости й радости. Всі боги слухняні його волі, о царю! Почуй же від мене послання Царя богів — те, заради чого він і послав мене до тебе, щоб я запропонував Марутті Бріхаспаті за жерця. Якщо цей наставник стане виконавцем твого жертвопринесення, о царю, то тебе, смертного, Індра зробить безсмертним.

Марутта мовив:

Ось цей двічінароджений — Самварта зробить для мене обряд, а Бріхаспаті передай мій уклін. Йому, який колись виконував обряди для бога, великого Індри, негідно буде робити тепер жертвопринесення для простого смертного.

Агні мовив:

Якщо призначиш Бріхаспаті виконавцем обряду — тоді, покритий славою, ти напевно завоюєш собі небо. І які є найвищі райські оселі у світі богів — усіх їх ти неодмінно досягнеш, з милості Індри. Усі світи, доступні як людям, так і лише богам, і усі великі світи, що належать самому Праджапаті, ти завоюєш для себе, як і все небесне царство — якщо лишень Бріхаспаті буде в тебе жерцем, о Індро людей!

Самварта сказав:

Ніколи більше не приходь до нас сюди, щоб запропонувати Марутті Бріхаспаті як жерця, щоб я з люті не спопелив тебе своїм скаженим поглядом. Запам'ятай це, о Павако!

Вьяса вів далі:

І тоді, побоявшись бути спаленим, повернувся Димознаменний до богів, тремтячи немов листок ашваттхи. Побачив його великий духом Шакра і у присутності Бріхаспаті запитав Пожирателя жертв: «За моїм дорученням, о Джатаведасе, ходив ти, щоб запропонувати Марутті Бріхаспаті як жерця. Що ж сказав тобі цей цар, готуючись до свого жертвопринесення? Чи згодився він на наше слово?».

Агні сказав:

Не до душі були слова твої Марутті. А Бріхаспаті він велів низько кланятися, але тільки раз у раз повторював: «Жертовний обряд для мене виконає Самварта!». З усією рішучістю заявив він: «Якщо навіть за згоду мою отримав би я усі великі світи, і людям доступні, і божеські, і вищі світи Праджапаті, — однаково не бажаю цього!».

Індра мовив:

Йди-но назад до цього царя і передай йому такі мої слова, для нього досить важливі: мовляв, якщо він і цього разу не зробить, як велено, то я розтрощу його своєю ваджрою.

Агні сказав:

Нехай піде до нього гінцем цей цар гандхарвів (*Дхрітараштра*). Я сам боюся йти туди, о Васаво! Адже Самварта, який довгий час дотримувався обітниць брахмачарина, страшний у своєму гніві, сказав мені, киплячи з люті: «Якщо лишень ти знову прийдеш сюди пропонувати Марутті Бріхаспаті за жерця, то я тебе в гніві спопелю своїм лютим поглядом», — ось так от, о Шакро!

Індра мовив:

Але ж ти сам усіх спалюєш, о Джатаведасе. Крім тебе — чи є хто інший Палій? Все живе у всесвіті страшиться твого дотику. Не вірю я твоїм словам, о Пожирателю жертв!

Агні спитав:

А ти здатний своєю міццю небо і всю земля стиснути в єдину грудку, о Шакро, Індро богів! Як же могло трапитися, що в такого як ти, якийсь Врітра відкрито забрав владу над потрійним всесвітом?

Індра сказав:

Доки я не споживаю соми, принесеної у жертву ворогом, доки я не направляю своєї ваджри в слабкого супротивника, доки не кинеться на мене, як розлютована слониха, сама Чандіка (*інд. богиня*), — як може людина нашкодити мені? Я прогнав із землі калакейїв, з повітряного простору — данавів, у небі покінчив із Прахрадою — чи може смертний зашкодити мені?

А г н і м о в и в :

Колись брахман Чьявана, бажаючи зробити наодинці жертвопринесення для царя Шарьяті, зачерпнув соми поряд з іншими богами і для Ашвінів. Розгнівався ти на нього і намагався перешкодити жертвопринесенню Шарьяті, о Індро! Взявши свою страшну ваджру, ти хотів метнути її в Чьявану, о Пурандаро. Але той брахман, розлютившись, тапасом своїм скував твою занесену руку з перуном! А потім створив він у гніві супротивника тобі — з усіх боків однаково страшного виглядом асура на ім'я Мада, або Вішварупа, — побачивши якого ти замружив очі від страху. Одна щелепа того величезного данава на землі лежала, інша — у небі була. Страшно було бачити тисячі найгостріших зубів, що вишикувалися в ряд на сотні йоджан! А чотири великих, округлих ікла на дві сотні йоджан піднімалися, блискаючи, немов срібні колони. Тебе побачивши, він кинувся в атаку, ловлячи зубами і здійнявши грізний тризубець, з наміром убити. І тоді, побачивши цього страшного асура, виявив ти всім глядачам того, дивне видовище: у страху перед ним, кинувся шукати захисту у великого ріши, о Згубнику данавів! Сила брахманства перевершує кшатру, а над самим брахманством немає вище нікого. І, знаючи про те, які прояви брахманського запалу, я не хочу йти до Самварти, о Шакро!

Так вістить розділ дев'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Р о з д і л 1 0

Так, воістину, сила брахманства вище, і перевершити брахманство нікому не змога. Але я не потерплю могутності сина Авікшита і розтрощу його своєю грізною ваджрою. Йди з дорученням до Марутти, о Дхрітараштро, і скажи йому при Самварті: «Запроси Бріхаспаті на посаду жерця, о царю, — інакше розтрощу тебе своєю грізною блискавкою!».

В ь я с а п р о д о в ж и в :

Пішов Дхрітараштра до Індри людей і передав йому слова Васави: «Знай, що я — гандхарв Дхрітараштра, прийшов, щоб говорити з тобою. Слухай, о леве серед царів, слова Індри! Ось, що рече великий духом володар світу: «Вибери виконавцем обряду Бріхаспаті, бо розтрощу тебе своєю грізною ваджрою, якщо наказу мого не виконаєш!». Так звертається до тебе Той, чиї діяння незбагненні!».

М а р у т т а м о в и в :

Знаєте і ти, і Пурандара, знають і Всебоги, і Васу, і Ашвіни, про що гомонять у цьому світі: «Хто зрадив друга не має спокути!». Бріхаспаті виконає обряд для великого Індри, Власника ваджри, найкращого з богів — а для мене сьогодні зробить обряд Самварта. Твої ж слова, о царю, мені не до душі.

Г а н д х а р в с к а з а в :

Чуєш гуркіт страшного грому Васави в піднебессі, о леве серед царів? Певно, що Махендра зараз метне в тебе свою перуницю. Саме час тобі, о царю, подумати про мир!

Після цих слів Дхрітараштри, цар, дійсно чуючи в небі гуркоти грому Васави, повідав про свою тривогу стійкому в подвижництві, який глибоко осяг дхарму, найгіднішому Самварті.

М а р у т т а м о в и в :

Цей кам'яний грім насувається здаля, — вже зовсім недалеко він! Я йду під твій захист, о Індро брахманів. Позбав мене страху, о найгідніший! Ось наближається Володар ваджри, опромінюючи всі десять сторін світу своєю грізною надприродною зброєю. Жерці під нашим священним навісом тремтять від страху!

С а м в а р т а м о в и в :

Хай не буде в тобі страху перед Шакрою, о леве серед царів! Це велике лихо я швидко відведу своїми протидійними магічними знаннями. Не страшися нічого і покладайся на мене! Я відіб'ю Індру, не бійся його. Безсила переді мною зброя всіх богів! Нехай гуркіт ваджри заповнює весь простір, нехай віє вихор і, ставши дощем, нехай обрушується на гаї, нехай виливають щосили води з піднебесся, нехай блискавка мигтить — нічого не страшися! Вогонь хай відгородить тебе від усього — і нехай Васава скільки хоче проливає свою зливу, нехай мече свою ваджру, а Ваю нехай потоками води чинить страшний потоп!

М а р у т т а м о в и в :

Чутно грізний, оглушливий грім його перуна — разом з ревінням вітру. Знову і знову тремчу я. Не вертається до мене самовладання, о брахмане!

С а м в а р т а с к а з а в :

Хай не буде в тобі страху перед грізною ваджрою! Я стану вітром і розтрощу цю ваджру, о Індро людей! Залиш свій страх і вибери ще будь-який дарунок, який захочеш — силою свого подвижництва я все виконаю.

М а р у т т а м о в и в :

Нехай негайно з'явиться сюди навіч сам Індра і нехай прийме приношення, що призначене йому в жертовному обряді. Й усі боги хай розташуються найзручніше, кожний на своєму місці й хай скуштують вичавленої соми!

С а м в а р т а м о в и в :

Ось їдуть Індра — споживач соми, везений рудими кіньми, а за ним і всі боги. Мої мантри призвали його на це жертвопринесення! Поглянь на нього: скутий моїми мантрами, він не володіє своїм тілом!

Вьяса вів далі:

І ось, Цар богів, запрягши в колісницю найстрімкіших рудих коней, супроводжуваний іншими богами, прибув на жертвопринесення царя, незмірно-могутнього сина Авікшита, бажаючи випити соми. Побачивши, як він наближається, в оточенні сонму небожителів, Марутта разом з пурохітом вийшов назустріч і сповнений дружелюбности, згідно з усіма приписами шастр, віддав найвищі ритуальні почесті Цареві богів.

Самварта мовив:

Ласкаво просимо сюди, о премудрий Пурухуто! Завдяки твоїй присутності, це наше сьогоднішнє жертвопринесення стане ще прекрасніше, о Індро, Згубнику Врітри й Бали! Я вичавив і ось — підношу тобі сому: випий її!

Марутта мовив:

Подивись на мене милостиво: кланяюся тобі! Завершене жертвопринесення, і життя моє не залишилося марним! А виконує для мене цей обряд той, хто народився слідом за Бріхаспаті, о Індро богів!

Індра сказав:

Відомий мені твій наставник, чиє багатство становить запал подвижництва, власник палаючої духовної сили — молодший брат Бріхаспаті! Адже це на його заклик я з'явився сюди, о Індро людей! Тепер я задоволений тобою і більше не гніваюся!

Самварта сказав:

Якщо ти задоволений мною, о Царю богів, то розпорядися сам ходом цього жертвопринесення. Встанови, кому які частки призначати, о Індро богів! І нехай увесь світ почує про нас, о боже!

Вьяса продовжив:

У відповідь на ці слова сина Ангіраса, Шакра особисто розпорядився про те, щоб вони побудували Будинок зборів і поруч, тисячами — найзручніші притулки для нічлігу учасників, з писаними підлогами, з усім необхідним; установили б негайно стовпи і сходи, щоб по них могли спускатися з неба гандхарви та апсари, і спорудили б обгороджений жертовний майданчик, який ніби представляє небесний світ, щоб на ньому танцювали тисячі апсар! Почувши це, небожителі охоче поспішили виконати веління Шакри, о царю, Індро людей! А Індра, задоволений, шанобливо звернувся до царя Марутти з такими словами: «О царю, прийшовши сюди до тебе, всі інші Індри людей, які колись жили, а також усі інші боги, крім мене, хай спробують, задоволені, твоїх жертовних дарунків! А Індри серед двічінароджених хай принесуть у жертву червоного бика, що належить Агні, строкатого бика, що належить Всебогам, і синювато-чорного, підхожого для жертви бика із тріпотливим природженням, який мені призначається, о правителю!». І звеличилося жертвопринесення того царя ще більше: адже самі боги підносили на ньому їстівні припаси, а Шакра, Власник рудих коней, Цар богів, оточений поклонінням брахманів, виконував там обов'язки садасьї. Самварта ж, великий духом, полум'яніючи, немов другий бог Вогню, не відходив від вівтаря, голосно закликав до жертовних узливань сонми богів і, щасливий, вимовляючи належні мантри, віддавав жертви вогню. Коли Нищитель Бали, а за ним й інші небожителі, яким належали частки жертовного напою, випили найчудовішої соми, то всі вони, задоволені й доволі насичені, попрощавшись із царем, вийшли. А цар, радіючи, наказав насипати на землі, тут і там, купи золота. Роздавши двічінародженим незліченні скарби, згубник недругів засяяв величчю, немов сам Володар багатств! Потім, зібравши разом всі різноманітні скарби, які залишилися після роздачі, наказав він спорудити для них, з усією ретельністю, надійне укриття, а сам попрощався з наставником і повернувся, щоб знову правити всією землею в межах океану.

Ось який найгідніший був у цьому світі цар, і ось звідки взялося на його жертвопринесенні те золото. Ти ж, о Індро царів, візьми цей скарб і зроби жертвопринесення богам, насичуючи їх згідно з усіма правилами.

Вайшампаяна сказав:

Вислухавши слова сина Сатьяваті, цар-пандава, всім видом виявляючи радість, затвердився в рішенні використовувати ці скарби для жертовного обряду. І знову почав він радитися зі своїми близькими.

Так вістить розділ десятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 11

Вайшампаяна вів далі:

Після того, як Вьяса, вершитель чудесних діянь, повідомив все це цареві, повів мову багатий духовним запалом Васудева. Побачивши, що син Дхарми, Партха, який втратив у битві родичів і близьких, глибоко засмучений, пригнічений, подібний Адітьї в пащі Раху або Вогню, прихованому димом, — найгідніший продовжувач роду Врішни підійшов і сказав йому на розраду:

Васудева сказав:

Кривда завжди веде до загибелі, — правда — веде до брахмо: ось що потрібно осягнути. А яке пуття у голосінні? Ще не здійснено до кінця твоє головне діяння, ще вороги твої не переможені. Чи ти не усвідомив, що головний ворог знаходиться в твоєму тілі і, що це — ти сам? Ось я тобі зараз повідаю, згідно із дхармою і з тим, як було почуто, про те, як відбулася битва між Індрою і Врітрою.

Колись Врітра осягнув собою всю землю, о володарю людей, і від того, що земля була ним обійнята й викрадений був об'єкт нюху — запах,[4] з'явився інший об'єкт нюху, що зібрав у собі сморід з усієї землі. Побачивши, що викрадено об'єкт нюху, розгнівався Звершник ста жертвопринесень і тоді, у люті, метнув він у Врітру свою грізну ваджру. Сповнена запалу ваджра, вразила його в землі і тоді Врітра негайно увійшов у води, викравши при цьому об'єкт смаку. Коли Врітра осягнув води і викрав об'єкт смаку, розгнівався Звершник ста жертвопринесень і метнув у них свою ваджру. Сповнена запалу ваджра, вразила Врітру у водах. але він негайно увійшов у світло й вилучив з нього об'єкт зору. Коли Врітра осягнув світло й викрав об'єкт зору — образ, розгнівався тоді Звершник ста жертвопринесень і метнув у нього свою перуницю. Сповнена запалу перуниця сильно вразила Врітру, але він негайно ж увійшов у вітер і викрав об'єкт дотику. Коли Врітра увійшов у вітер і вилучив об'єкт дотику — торкання, Звершник ста жертвопринесень розгнівався і метнув туди свою ваджру. Наділена непомірним запалом ваджра вразила його у вітрі. Тоді він утік у простір і викрав звідти об'єкт слуху. Коли Врітра вселився у простір і викрав об'єкт слуху — звук, розгнівався Звершник ста жертвопринесень і метнув свою перуницю. Наділена непомірним запалом перуниця вразила у просторі Врітру. Але він негайно увійшов у самого Шакру і викрав у нього об'єкт манасу. І тут Індру, схопленого Врітрою, осягло велике потьмарення. Але Васіштха розбудив Індру за допомогою пісні Ратхантара,[5] о сину мій! І тоді Звершник ста жертвопринесень, Врітру, який перебував у нього в тілі, убив незримою ваджрою — ось як я чув, о туре-бгарато! Цю таємницю, в якій суть дхарми, Шакра повідав великим ріші, а великі ріші повідали мені. Засвой її тепер і ти, о володарю людей!

Так вістить розділ одинадцятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 12

Васудева мовив:

Хвороби бувають двох видів: тілесні та хвороби свідомості. У своєму народженні вони взаємообумовлені, і немає такої хвороби, що не мала б двоїстої причини. Тілесні хвороби зароджуються, зрозуміло, у тілі. Достоту так і душевні хвороби зароджуються, природно, у свідомості. Холод і тепло, а також вітер — ось якості, що народжуються в тілі, о царю! І якщо ці якості перебувають у рівновазі, то це, як кажуть, ознака здоров'я: тепло зменшується холодом, холод — теплом. Саттва, раджас і тамас — такі відомі три якості свідомості. Рівновагу цих якостей вважають ознакою здоров'я, якщо ж одна якась із них переважає, приписано лікарське втручання. Сум зменшується радістю, а радість — сумом. Втрапивши в лихо, людина любить згадувати про колишнє щастя, а щасливого відвідують спогади про колишні лиха.

Але ти, о Каунтейє, ні про лихо страждальця, ні про блаженство щасливого згадувати не бажаєш, бо — доля сильніше всього! Або, можливо, це твоя «вроджена природа» так тобою керує, що ти не бажаєш пам'ятати про те, як Драупаді в одному лише шматку тканини, під час її нечистоти, на очах у синів Панду втягли до Зали зборів! Ти не хочеш пам'ятати про те, як залишали столицю, як одягалися в оленячі шкури, як жили в безкрайньому лісі! Ти не хочеш пам'ятати ні про неприємності від Джатасури, ні про битву із Читрасеною, ні про утиски з боку царя Синдху! Ти не хочеш пам'ятати і про те, о Партхо, як Кичака, коли ви жили під чужими іменами, насмілився ударити Яджнясені ногою!

Що з того, що тобі, о згубнику недругів, уже довелося було боротися із Дроною і Бгішмою! Нині тобі має бути інша битва, у якій одна лише свідомість, манас, буде твоєю зброєю. А тому, потрібно тобі приготуватися до цієї битви, о туре-бгарато, — і звільнившись за допомогою своїх діянь, вийти за межі навіть вищих з виявлених форм! У такій битві, яка тобі має бути, не борються стрілами й іншою зброєю, за підтримки почту й родичів, а борються лише зброєю Атмана і наодинці. Якщо ти й не досягнеш перемоги в цій битві, то в який би стан ти не потрапив, о Каунтейє, — завдяки знайденому знанню, ти отримаєш статус людини, яка чесно виконала свій обов'язок. Прийми ж таке рішення, від якого залежить народження й доля усіх живих істот, і за прикладом батьків та дідів, правуй, як личить, своїм царством!

Так вістить розділ дванадцятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 13

Васудева мовив:

Відкинувши лише все зовнішнє, не можна досягти вищої мети. Її можливо досягти лише відкинувши все тілесне, і то не завжди. Якщо хтось звільнився від зовнішнього, але продовжує жадати тілесного, — чеснота і щастя його такі, що їх можна побажати лише ворогові. З двох складів складається слово «смерть» — мрітью. З трьох — слово «Вічне», шашватам, тобто брахмо. Слово «моє» — із двох складів, як і «смерть». А «не моє» — із трьох складів, а тому відноситься до «Вічного». Ці двоє — брахмо і смерть — затверджені в душі, незримі, о царю, і невпинно борються за владу над живими істотами. Якщо до того встановлено, що дух не може загинути, о бгарато, тоді людина, розсікаючи тіла живих істот, не змінює принципу ахімси.[6] Якщо людина позбулася від відчуття «мого», то нехай навіть заволодіє вона Землею з усім на ній рухомим і нерухомим — нащо вона йому? І навпаки: інший може жити в лісі й годуватися його дарами, але якщо при цьому в нього почуття власності звернене на матеріальні предмети, то він перебуває в пащі Смерти. Зрозумій, о бгарато, споконвічну природу своїх ворогів, зовнішніх і внутрішніх. Хто зрозуміє, що вона мариво, — позбудеться від великої напасті.

Люди не схвалюють того, у чиїй душі панує чуттєвість, але без почуттєвого бажання не було б ніякої зовнішньої діяльності. Адже і дар, і вивчення Вед, і подвижництво, і ведійські жертвопринесення — усе засновано на бажанні. «Те, що навіяно бажанням, не може бути дхармою. Справжня дхарма заснована на самоприборканні», — розуміючи це, мудрий не приймає обітниць, не робить жертвопринесень, не віддається спогляданню і Йозі, — якщо його, на все це спонукало бажання.

Тут знавці старовини співають зазвичай вірші названі «Піснею Ками». Слухай, я наведу їх тобі всі достоту, о Юдхіштхіро: «Ніхто погубити мене не може, якщо не знає належного засобу. Чи силкується він убити мене, покладаючись на силу зброї — я знову з'являюся на світ в цій самій його зброї. Чи силкується він убити мене за допомогою жертвопринесень із усілякими даруваннями — я знову з'являюся на світ серед рухомих істот як той, хто всією душею відданий жертовній діяльності. Чи силкується він убити мене за допомогою Вед, веданг і духовних практик — я знову з'являюся на світ серед нерухомих істот, як той, чий дух сповнений вищого спокою. Чи силкується той, чия сила в правдивості, убити мене своїм терпінням — я відразу перетворююся в цей самий стан його духу так, що він навіть не зможе мене помітити! Чи силкується хто, стійкий ув обітницях, убити мене своїм подвижництвом, — я відроджуюся знову в цьому самому його подвижництві. Чи силкується якийсь мудрець убити мене кинувшись до порятунку, — перед ним, одержимим пристрастю до порятунку, я танцюю і сміюся над ним. Бо Я, Єдиний і Вічний, невразливий для всіх живих істот!».

Тому ти, о великий царю, спрямуй це своє бажання жертвопринесень із усілякими даруваннями, в річище дхарми — і тоді все буде по-твоєму. Зроби за всіма правилами жертвопринесення коня з дарами брахманам, а також, як ведеться, інші багаті жертви з багатими дарунками. Хай не охопить тебе знову розпач при вигляді вбитих родичів. Адже тих хто впав у цій битві, все одно тобі більше не побачити живими. Зроби краще великі й багаті жертвопринесення з рясними даруваннями брахманам. За це у світі людей ти знайдеш славу й після смерти підеш найвищим шляхом!

Так вістить розділ тринадцятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 14

Вайшампаяна продовжив:

Такого виду всілякі слова подвижників, чиє багатство становить запал подвижництва, заспокоїли царственого мудреця Юдхіштхіру, позбавленого у тій битві рідних. Утішили того великого правителя Велеславний Володар, Крішна Двайпаяна і Девастхана, Нарада, а також Бгіма, Накула, Крішна-Драупаді, Сахадева і велемудрий Віджайя разом з іншими мужами-тиграми і брахманами, що дивляться на все з погляду шастр, допомогли цареві позбутися від породженого скорботою розпачу, від тяжких душевних мук. Цар Юдхіштхіра віддав належне шанування богам і брахманам, потім зробив заупокійні обряди для своїх полеглих родичів і почав, сповнений благочестя, правити всією землею оперезаною Океаном.

Коли той цар, нащадок Куру, відновив повністю своє царство й знову знайшов умиротворення духу, звернувся він до Вьяси, Наради й інших мудреців з такими словами: «О поважні старці, тури серед подвижників, ви так мене утішили, що я не бачу більше навіть найменшого приводу для занепокоєння. До того ж, мені дісталося величезне багатство, яке я використаю на жертву богам. Очольте нас, о поважні, і давайте разом зробимо жертовний обряд. Тобою збережені, о діду мій (*Вьяса*), найгідніший з брахманів, відправимося ми в Гімалаї. Адже речуть, що цей край повний великих див! А Володар, разом з богом, натхненним ріши Нарадою і Девастханою, дадуть нам на шляху безліч усяких корисних напучувань. Не можна назвати нещасливою людину, яка, нехай і потрапила в лихо, проте має таких великих наставників і друзів, відомих святим життям!».

Після того, як сказав це цар, всі великі ріши, попрощавшись із ним, а також із Крішною і Пхалгуною, на очах у всіх, не сходячи з місця раптом зникли. А великий цар, син Дхарми, залишився сидіти на тім місці. Швидко минув для них час, коли робили вони очисні обряди у зв'язку з убивством Бгішми й похоронну церемонію, коли роздавали брахманам незліченні дарунки. Потім зробив Юдхіштхіра разом із Дхрітараштрою похоронний обряд для всіх кауравів, починаючи із Бгішми й Карни, о вродо роду Куру! Роздавши після цього незліченне багатство жерцям, бик-пандава, пропустивши вперед Дхрітараштру, вступив у Місто Слона. Сповнений благочестя, він утішив батька (*Дхрітараштру*) — володаря, якому мудрість його служила єдиним оком, і почав разом із братами правити землею.

Так вістить розділ чотирнадцятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 15

Джанамеджайя спитав:

Коли скорена була пандавами земля й умиротворено царство, чим зайнялися тоді два героя — Васудева і Завойовник багатств, о найгідніший з двічінароджених?

Вайшампаяна відповів:

Коли скорена була пандавами земля і умиротворено царство, Васудева і Завойовник багатств сповнилися радости. Охоплені радістю, віддавалися вони веселощам у мальовничих гаях і горах, на високих плато та на величних гірських шпилях, у ставках і ріках — усюди мандруючи, бавилися вони немов два Володаря богів у

небесах, немов Ашвіни в гаю Нандана. Особливо радувалися й раділи Крішна з Пандавою в Індрапрастсі, коли увійшли вони в той чудовий Зал зборів, о бгарато! Вели вони там бесіду за бесідою, оповідаючи один одному всілякі історії про битви й про свої нещастя, о царю! Розповідали також, розважаючись, два великих героя родоводи богів або ріши. Адже вони й самі були двома найбільшими з древніх ріши! Кешава, завжди все достеменно знаючи, розповідав Партсі чудесні історії, нескінченно різноманітні за змістом і формою. Цими розповідями Джанардана, онук Шури, намагався утішити Партху, змученого скорботою за сином і незліченними полеглими родичами. Власник великого подвижницького запалу, досконально знаючи звичаї, Сатвата, належним чином утішив його й ніби дав йому перепочинок, прийнявши на себе тягар його вболівань. А наприкінці своєї розповіді, Говінда ласкаво і поштиво звернувся до Гудакеші вправно побудованою промовою. «О Савьясачине, Згубнику недругів! Завдяки силі твоїх рук уся ця земля скорилася цареві — синові Дхарми! Дякую силі Бгімасени і Близнюків за те, що нині Юдхіштхіра, Цар Справедливості, цілком володіє землею, не знаючи суперників, о найгідніший з людей! Згідно дхарми, о знавцю дхарми, відвоював цар це царство, у якому немає більше шипів. Згідно дхарми був убитий у сутичці цар Суйодхана! Заздрісні, які знаходили задоволення в беззаконні, завжди кривоусті, злодумці — сини Дхрітараштри повалені разом з усіма їхніми родичами! І тепер під твоїм захистом, — о Партхо, опоро роду Куру, — цей цар, чоловік Землі, Син Дхарми може безроздільно володіти всією умиротвореною Землею! Для мене радісно бути з тобою навіть у лісах, о Пандаво. Наскільки ж приємніше бачити тебе в оточенні твоїх підданих, у товаристві Прітхи, о згубнику недругів, а також царя — сина Дхарми, могутнього Бгіми і двох синів Мадрі — ось воістину в чому для мене вище щастя! Але поки я перебував разом з тобою, о бездоганний бгарато, у прекрасних і святих світлицях твого подібного небесному палацу, пройшло дуже багато часу, як я не бачив сина Шури, Баладеву й інших врішнійських героїв, о кауравьє! І тепер схотілося мені відправитися в місто Двараваті. Зволь же дати згоду на мій від'їзд, о найбільший з мужів! Коли цар Юдхіштхіра був обійнятий скорботою, ми із Бгішмою раз у раз займали його всілякими підхожими випадку бесідами, і Пандава, хоч і сам здатний наставляти, слухав наші повчання. Все сказане йому, повністю засвоїв великий духом! Адже воістину в синові Дхарми, знавцеві дхарми, правдоустому й праведному у вчинках, завжди незмінно перебувають і дхарма, і правда, і вище розуміння, і твердість! А тому, якщо ти згодний, о Арджуно, піди до великого духом володаря людей і повідом йому про те, що ми йдемо. Адже я не зробив би нічого неприємного для нього, навіть якщо мені загрожувала б смерть, та й поготів не переступлю його волі коли справа стосується всього лише повернення у Двараваті, о міцнорукий! Я зараз скажу тобі, дбаючи лише про благо твоє і задоволення, сущу правду, без тіні обману, — о Партхо, нащадку Куру! Ціль мого перебування тут уже досягнута, о Арджуно! Царственний син Дхрітараштри вбитий разом із соратниками своїми та поплічниками. Земля, яку цар племені куру наповнив усілякими скарбами, оперезана океаном, з усіма своїми горами, лісами та гаями, визнала над собою владу мудрого сина Дхарми, — о Пандаво, дитя моє! І нехай згідно дхарми, обізнаний на дхармі Цар править усією землею, і служать йому при цьому великі духом сіддхи, і безперестану співають йому хвали надвірні співаки, о туре-бгарато! Підемо ж сьогодні разом зі мною до того царя, що множить велич племені куру, і попроси ти за мене, о тигре серед людей, щоб дозволив він мені повернутися у Двараку! Це своє тіло й усе багатство, що було в моєму будинку, я завжди віддавав у розпорядження Юдхіштхіри, о Партхо, — бо велемудрий Юдхіштхіра, володар племені куру, теж незмінно виявляв мені свою любов і повагу. Я не бачу, що ще, крім спілкування з тобою, о міцнорукий, давало би сенс моєму подальшому тут перебуванню. Адже земля, по твоїй волі, о Партхо, передана твоєму наставникові — доброчесному Юдхіштхірі!».

Вислухавши ці слова великого духом Джанардани, невимірно-доблесний Арджуна, з небажанням, змусив себе вимовити: «Хай буде так!», — і віддав Джанардані належні почесті, о царю!

Так вістить розділ п'ятнадцятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ АШВАМЕДХІКАПАРВИ 1

КОМЕНТАРІ АШВАМЕДХІКАПАРВА 1

[1] Сарвамедха — «всесвітнє жертвопринесення», десятиденний обряд жертвопринесення соми. Нарамедха — те ж, що і Пурушамедха («жертвопринесення людини»), п'ятиденний обряд жертвопринесення соми. *(вгору)*

[2] Слово košavāhana відбиває, певно, реальність архаїчного періоду, коли багатства царя (вождя) арійського племені возили на спеціальних візках. *(вгору)*

[3] Саттра (sattra, satra) — особливий вид жертвопринесень соми, чинений жерцями-брахманами для самих себе, без стороннього замовника (яджамани). *(вгору)*

[4] Тут починається виклад унікального міфу, в якому відклалися уявлення, які сходять до різних, розділених століттями і тисячоліттями етапів у розвитку давньоіндійського традиційного світогляду. Найдавніший шар представлений міфом про битву бога-громовержця із хтонічним супротивником (Змієм) — основним міфом ще індоєвропейської міфології. Для нього характерний мотив послідовного сховку супротивника в різних предметах: камені, дереві, воді, худобі, людині, які бог послідовно вражає своєю громовою стрілою або палицею. У ранніх Упанішадах, цей архаїчний міф уперше одержує релігійно-психологічну інтерпретацію: боротьба між богами і демонами-асурами, частковим вираженням якої є битва Індри з Врітрою, що йде, як з'ясовується, за контроль над життєвими силами (пранами) людини, в число яких входять різні здібності сприйняття, а також манас, мова і подих, тобто прана в спеціальному сенсі. Демони по черзі «вражають злом» прани, але боги звільняють їх. У розглянутому варіанті в

«Ашвамедхікапарві», з одного боку, відроджується дуже архаїчний мотив «входження» переслідуваного демона в різні елементи, послідовного «укривання» в них, а з іншого боку — вражені й звільнені життєві джерела тлумачаться вже в дусі Санкхьї, як об'єкти або предмети органів сприйняття (індрії), які складають у той же час «специфічні властивості» різних матеріальних первостихій. (вгору)

[5] Ратхантара — назва декількох ведійських співів (саманів). (вгору)

[6] Розсікаючи тіла живих істот, не змінює принципу ахімси. — в первописі: bhittvā šariram bhūtānām ahimsā pratipadyate, букв., «розсікши тіло живих істот, ахімса (принцип ненашкодження живому) має місце»(неузгодженість дієприкметникового звороту — елемент пізнього стилю в Мбг., ознака, що свідчить про створення даного фрагменту тексту швидше за все уже в письмовій традиції). (вгору)

АНУҐІТА

Розділ 16

Джанамеджайя спитав:

Коли Кешава з Арджуною, убивши всіх ворогів, перебували, великі духом, у тому Залі зборів, — про що вони розмовляли там, о двічінароджений?

Вайшампаяна відповів:

Повернувши неподільним все своє царство, сповнений радости Партха, в тому прекрасному Палаці зборів, разом із Крішною віддавався забавам. Якось, обоє вони, веселі, у супроводі родичів, заблукали ненароком в один із залів того палацу, подібний до залу в райському палаці на небесах. І Арджуна, син Панду, насолоджуючись суспільством Крішни й любуючись тим чудовим палацом, сказав такі слова: «Напередодні битви, о міцнорукий син Девакі, я зрів навіч твою велич і твій образ Всесвітнього Володаря. Але все, що ти, з дружньої прихильності, зволив повідати мені тоді, я забув, о Кешаво, бо розум мій страждав від потрясінь. Тепер знову пробудилася в мені цікавість до цих речей, але ти збираєшся виїхати у Двараку, — о вельмишановний володарю, Мадгаво!».

Почувши це, найгідніший з наділених мовою, вмістище великого духовного запалу, Крішна, обійняв Пандава і так йому відповів: «Я повідав тобі таємницю, о Партхо, я описав тобі споконвічну дхарму в її щирому вигляді, а також усі нетлінні світи. Мені вельми неприємно, якщо ти не знайшов просвітління і не засвоїв сказаного. Виходить, ти мало віруєш і нерозумний, о Партхо! Але ж я повідав тобі словесно про брахмо, умістив у цьому всю дхарму. Більше я вже не зможу розповісти все це повністю! Бо тоді я оповідав про найвище брахмо, будучи зануреним у Йогу. А зараз можу лише повідати тобі одне древнє сказання, щоб ти, отримавши належний стан свідомості, слідував вищим шляхом. Слухай, о найгідніший з охоронців дхарми, як я розповім про все це.

Якось прийшов з небесного світу один брахман, власник непереборної духовної сили, що побував навіть ув оселі Брахми, о приборкувачу недругів! Віддавши йому належні почесті, ми стали його розпитувати, і ось слухай зосереджено, не відволікаючись, усе, що він нам чудесним чином повідав, — о Партхо, туре-бгарато!

Брахман мовив:

Опираючись на вчення про порятунок, з жалю до живих істот, на погибель силі неуцтва, я повідаю тобі повністю, о Крішно, те, про що ти мене просиш. Зосереджено вислухай, о Мадгаво, те, що я тобі розповім.

Якось брахман на ім'я Кашьяпа, відданий подвижництву і найгідніший зі знавців дхарми, зустрів якогось двічінародженого, знавця всіх дхарм. У досконалості й великому різноманітті осяг і розрізняв він усе, пов'язане з виникненням і загибеллю істот, був обізнаний на суті всіх мирських справ, у природі, — і блаженства, і страждання. Він знав таємниці народження й смерти, тонкощі святості та гріха. Прозрівав, яка доля приготовлена істотам, котрі перебувають у високій або низькій тілесній оболонці, їхніми діяннями. Досягши йогічної досконалості, він жив, як при житті звільнений. Приборкавши почуття, отримавши ясність свідомості, сяючи величчю брахмо, мандрував він усюди. Володіючи даром невидимости, він любив подорожувати, супроводжуваний почтом таких же невидимих сіддхів, сидіти з ними де-небудь на самоті за бесідою, або ж блукати деінде, будучи ні до чого не прив'язаним, немов вітер. Дізнавшись правду про нього, найгідніший з двічінароджених, велемудрий подвижник Кашьяпа, любитель праведности, внутрішньо зосереджений, з'явився тоді до нього і, сповнений побожної відданості, торкнувся його стіп. Уражений виглядом цього дивного брахмана, оточеного почтом послідовників, Кашьяпа віддав йому шану, як наставникові — власникові знання. З радістю пішовши до нього в учнівство, незважаючи на те, що сам уже був досить учений і відомий праведним життям, Кашьяпа, у надлишку сповнений запалом подвижництва, власкавив його з усією повагою, яку личить виявляти наставникові! І тоді, — як наставник з учнем, задоволений і умиротворений, заговорив з ним той брахман про вищу досконалість. Почуй від мене, що він сказав, о Джанардано!

«Завдяки всіляким діянням, завдяки особистим заслугам благочестя досягають смертні, о сину мій, нової долі в цьому світі чи блаженство у світі богів. Але ніде немає вічного блаженства й ніде перебування не вічне. І з найвищого становища знову і знову падає людина, знаходячи страждання. За те, що я віддавався гріху, довелося мені, обійнятому бажанням і гнівом, потьмареному жагою, пройти через найнечистіші та жалюгідні долі. Знову і знову я вмирав, знову і знову народжувався, усіляку їжу споживав, ссав з різних грудей, бачив багатьох різних матерів і всякого виду батьків, пізнав і всілякі насолоди, і страждання, о бездоганний! Скільки

разів я бував розлучений з речами приємними і зіштовхувався з неприємними, уболівав про втрату багатств, нажитих ціною тяжких злиднів! Терпів від чужих і від близьких жорстокі приниження! Страждав від найсильніших болів, тілесних і душевних! Терпів страшні образи, піддавався полону і вбивству, провалювався в пекло, у царстві Ями приймав покарання! Постійно піддавався старінню, хворобам. Багаторазово міняв тілесні оболонки! Приймання у цьому світі всіх страждань — неминуче, якщо у свідомості зберігаються пари протилежностей!

Але одного разу я, принижений і змучений нещастями, з відрази й духу протиріччя, відкинув закони цього світу — і ось досяг досконалості за своїм лише бажанням! Я більше не повернуся в цей світ, моєму погляду відкриті нині усі світи — до світу досконалих і світу Творця істот. Мені приготовлена блискуча посмертна доля! Оскільки я досяг такої високої досконалості, то після смерти піду в той світ, що над нами, а звідти — у ще більш високий, у непохитну оселю брахмо. Вір мені, так і буде, о кращий з двічінароджених! Я більше не повернуся в цей світ смертних, о великий мудрецю, сповнений запалом подвижництва. Скажи, що я можу зробити для тебе? Прийшов час виконати те бажання, яке і привело тебе сюди. Адже я знаю, заради чого ти прийшов до мене. Уже зовсім скоро мені доведеться залишити цей світ: тому я і поквапив твій прихід. Ти дуже догодив мені своїм чемним обходженням, о розсудливий! Запитуй про що хочеш, — я на все готовий тобі відповісти! Я високо шаную і поважаю твоє розуміння. Це завдяки йому ти вдостоїв мене увагою, о поважний! Адже ти проникливий, о Кашьяпо!».

Так вістить розділ шістнадцятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 17

Васудева вів далі:

І тоді, припавши до його стіп, почав Кашьяпа задавати усілякі найважчі питання. А найгідніший з охоронців дхарми відповідав йому.

Кашьяпа спитав:

Як тіло гине? Як інше виникає? Як, нескінченно перероджуючись, людина все ж звільняється з болісної сансари? Як, прив'язавшись душею до цього тіла, вона його залишає? І чому, від одного тіла звільнившись, знаходить інше? І як ця людина отримує плід власних гарних і поганих діянь? І де діяння перебуває, поки вона не існує в тілі?

Брахман відповів:

І ось, на його настійну вимогу, досконалий відповів на ці питання послідовно: почуй, о Варшнейє, я передам тобі все це!

Досконалий мовив:

Діяння, що продовжують життя і приносять славу та, які робить людина у цьому світі, після того, як отримує інше тіло, рано чи пізно усі вичерпуються. І вона, чий дух потьмарений думками про швидкий кінець життя, чинить діяння протилежної спрямованості, бо розум її мерхне через майбутню загибель. Не знаючи своєї природи, своєї сили, не думаючи про доречність своїх дій, не володіючи собою, увесь час вона через це потрапляє у неприємності. І віддається вона усьому, що для неї шкідливо: то їсть надмірно, то не їсть зовсім. Їсть їжу зіпсовану або грубу, або таку, складові якої не сполучаються одна з одною. Їсть їжу важку або одноманітну. Приступає до їжі не перетравивши раніше з'їденого. Вона піддає себе надмірним фізичним навантаженням або віддається статевим надмірностям. Чи, постійно спрямована до зовнішньої активності, придушує природні позиви тіла. Вона їсть занадто соковиту їжу, звикає до денного сну — і сама, хоч і не дозріли і не прийшов ще для цього час, збурює в собі гумори.[1] Від збурення гуморів приключається їй хвороба зі смертельним наслідком. Або ж вона сама вкорочує віку неприродним чином: вішається, наприклад.

Ось з яких причин, з тіла живої істоти іде життя: слухай і втям це як слід! Природний жар у тілі збурюється і нагнітається «лютим вітром», заповнює собою все тіло й сковує прани. Знай, що будучи надмірно збуреним у тілі, цей великий жар розриває життєві центри, в яких перебуває душа. І тоді душа, відчуваючи страждання, негайно виходить з тіла, залишає його. Знай, о найгідніший з двічінароджених, що при розриві життєвих центрів, усяка істота, не в силі винести страждань, що осягнули душу, залишає тіло. Всі живі істоти нескінченно перетерплюють народження і смерть. Ми бачимо, як вони залишають свої тіла, о туре-брахмане, але і по вселенні у нову утробу, життєві центри піддаються найсильнішому потрясінню, і людина відчуває точно такі ж страждання. Потім людина, чиї члени ушкоджені,[2] відчуває вологість вод і вступає у поєднання з п'ятьма елементами.

Вітер, розподілений у п'яти елементах, а також у прані та апані, буває збурений у тілі також внаслідок холоду. І тоді, гнаний «лютим вітром», він спрямовується нагору, звільняючи втіленого від страждань. І залишає тіло, і воно постає погляду бездиханним. А коли людина втрачає тепло, подих, красу і свідомість, коли залишає її брахмо, то про неї говорять: «Померла». По тим каналам, через які колись вбраний у тіло сприймав предмети почуттів, не сприймає він нині навіть породжуваний їжею життєвий подих. Та вічна джива, яка діє в тілі, з яким місцем у тілі не сполучається, де в момент кончини не опиняється, те місце і знай, як «життєвий центр», бо таким вважають його шастри. Коли ж ці життєві центри вражені, то вона, учиняючи у тілі збурення, проникає в серце живої істоти і негайно ж припиняє діяльність свідомості. А істота, хоч і зберігає здатність свідомості, нічого не усвідомлює. Морок невідання приховує знання, огортає життєві

центри. Душа позбавлена тепер усякої опори і нею майорить вітер. Потім вона, разом з різким, глибоким і страшним видихом, стрімко виходить із безсилого тіла, трясучи його.

Ту душу, що вийшла з тіла, супроводжують її діяння. Вона несе мітки своїх благих заслуг і гріхи теж слідують за нею. Брахмани, які володіють знанням і, які досконало осягли настанови ведійської мудрости, по прикметах розпізнають, чи володіє та душа благою заслугою, чи ні. Як люди, що володіють звичайним зором бачать у пітьмі то спалахуючі, то згаслі вогники світлячків, точно так само люди, які досягли духовної досконалості, наділені «оком Знання», завдяки дарунку «чудесного зору» можуть бачити, як душа виходить, як народжується і, як проникає в нове лоно.

Шастри свідчать, що в цьому всесвіті є три різних сфери. Наша земля, на якій живуть істоти, поки вони живі, є сфера здійснення діянь. І всі втілені, роблячи добрі й злі справи, споживають у цьому світі всякі наслідки, гарні або погані, відповідно до своїх справ. Усякий же, хто робить недобрі справи, падає в пекло. І там, висячи вниз головою, грішник печеться на вогні. Важко звідти врятуватися, а тому треба всіма силами берегти від пекла свою душу!

Тепер же я оспіваю тобі наступні істині, ті оселі, куди потрапляють істоти, коли піднімаються звідси наверх: слухай уважно! Вислухавши це, ти знайдеш остаточне, найбільш достовірне знання про діяння.

Ті, яких видно нам у формі зірок, становлять почет Місяця. Ті, які сяють власним світлом і видні світу в оточенні Сонця — знай, це все суть оселі мужів, які творили благі справи. Але коли виснажиться заслуга, доводиться щоразу залишати їх! Крім того, і на небі є розходження в становищі: в одного — низьке, в іншого — високе, у третього — середнє. І бачачи, що чийсь ореол сяє ще яскравіше, навіть там не знаходить людина задоволення. Ну ось, я й описав тобі окремо всякі посмертні долі. Слідом за цим розповім тобі тепер про утворення зародка. Слухай уважно, я буду описувати тобі все послідовно!

Так вістить розділ сімнадцятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 18

Брахман мовив:

Не пропадають діяння в цьому світі, ні добрі, ні злі. Кожне немов насіння падає на своє поле і там визріває. Дерево плодоносне, при зборі врожаю дає рясний плід. Так само і вчинене із чистим серцем дає заслугу рясну. А зроблене зі злим серцем приносить такий же рясний гріх. Адже в цьому світі так заведено, — особистість творить дії корячись порухам серця, як родового жерця.

Далі слухай про те, як людина, обійнята пристрастю й гнівом, проникає в лоно вказане його колишніми діяннями. Сім'я, змішавшись із кров'ю жінки, входить в утробу й тим самим знаходить своє «поле» — благе або неблаге, залежно від раніше зроблених діянь. Силою своєї тонкої природи й причетності до Невиявленого, отримавши тіло — житло брахмо, воно ні до чого там не прив'язується, тому воно і є вічне брахмо, Сім'я всього живого, Те, чим живуть усі істоти! Ця джива входить у всі частини тіла зародка, в одну за одною, і негайно починає керувати ними за допомогою свідомості, сама перебуваючи у вмістищах пран. Тому той зародок отримує свідомість і ворушить різними частинами тіла.

Як розплавлене залізо, вилите у форму, приймає вигляд статуї, — точно так само, знай, входить джива в зародок! Як вогонь, увійшовши в залізну кулю, розжарює її на червоне, точно так, знай, проявляє себе в зародку джива! Як світильник, палаючи в укритті, все усередині опромінює, — так само тіла опромінюються свідомістю!

Яке б діяння, благе чи ні, не вчинила людина, знаходячись у попередньому тілі, — все це нині, без власної волі отримує. Коли ця карма вичерпається — нова накопичується до тих пір, поки не пізнає вона дхарми, вкладеної у Йозі та, яка веде до порятунку. Зараз я повідаю тобі, о найгідніший, дхарму за допомогою якої той, хто кружляє у нескінченних переродженнях, може знайти щастя.

Дарування, прийняття обітниць, насамперед брахмачарьї, а також найсуворіше їх дотримання, приборкання почуттів, умиротворення свідомості й жаль до живих істот, самообмеження, незлобивість, відраза до присвоєння чужого, утримання від підлих учинків стосовно будь-кого на цій землі, слухняність батькові з матір'ю, шанування богів і гостей, шанування вчителя, доброта, чистота, постійний контроль над органами дії і сприйняття, а також неухильне здійснення добрих справ — ось що називають способом життя праведних! Із цього народжується дхарма, споконвічна, яка оберігає все живе від лих. Її завжди треба шукати серед праведників, бо там вона незмінно перебуває. Спосіб життя, якому слідують праведники, і називається дхармою. Те, що між ними заведено, і є вічна дхарма. Хто їй прилучився, уже не ступить на шлях загибелі. Вона одна утримує на шляхах праведності людей загрузлих ув омані. Однак, йогин і звільнений — над усім цим. Навіть якщо людина досконально слідує дхармі, дуже багато часу потрібно для того щоб вона могла перебороти сансару.

Ось так усяка жива істота зустрічається у новому народженні з наслідками своїх колишніх діянь. Саме це й служить причиною того, що вона терпить прихід свій у цей світ! Бентежить людей питання: ким це споконвічно було заведено, що джива повинна втілюватися в тілі? Зараз я розповім тобі про це. Створивши спочатку власне тіло, Прабатько всього живого Брахма, створив цей потрійний світ з усім рухомим у ньому й нерухомим. Потім створив він Прадхану (*первоматерію*), яка є свідомість усіх втілених у тілі, і котрою обійнятий увесь світ, та, яку знають як Вище у світі. Те, що тут — називається тлінним, а те, інше, може бути

безсмертним або нетлінним: із цієї тріади лише пара має стосунок до кожної окремої живої істоти.[3] Першостворений Праджапаті породив усі живі істоти й усіх нерухомих створінь — так говорять споконвічні шруті. І встановив Прабатько для дживи правила повернення у цей світ, перевтілення у вигляді різних істот, а також часові межі для цього.

Усе, що я тобі повідаю, відповідає істині, як слово людини навченої і, яка отримала ще в минулому народженні знання Атмана. Хто ні в лихові, ні в щасті не міняється, прозріваючи їхній минущий характер; хто знає, що тіло є збіговисько скверни і загибель його визначена колишніми діяннями; хто пам'ятає, що всяка радість обертається після стражданням, — той здатний переправитися через страшне, непереборне море сансари! Хто пізнав Прадхану, той, навіть піддаючись народженням, смертям і хворобам, бачить Розум, який живе в усіх свідомих істотах! Але потім, спрямовуючись до вищого стану, він втрачає інтерес до всього іншого. Я дам тобі, як слід, наставляння про це, о найгідніший! Почуй, о брахмане, і я викладу тобі повністю все найвище знання про Вічне і Неминуще.

Так вістить розділ вісімнадцятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 19

Брахман вів далі:

Хто прихильний «вузькому шляху», досяг задоволеності, позбувся від усяких думок і крок за кроком відстороняється від усього колишнього — той воістину стає «бездіяльним». Всьому дружній, все готовий перетерпіти, з усіма люб'язний, приборканий у почуттях, без страху та гніву, який винищив у собі бажання, — такий знаходить порятунок. Хто до всіх істот ставиться так само, як і до самого себе, хто чистий і самоприборканий, позбавлений зарозумілості й марнославства — той, воістину, звільнився від усього. Хто байдужний до життя й смерти, щастя і страждання, знаходження і втрати, любови й ненависті — той досягне звільнення. Хто не бажає нічого чужого, ніким не нехтує, чия душа вільна від пристрастей, хто піднявся над парами протилежностей — той, воістину, звільнився від усього! Для кого не існує ніде ні ворогів, ні близьких, ні потомства. хто відсторонився від обов'язку, життєвої користі й почуттєвих радостей, хто більше ні до чого не прагне — той досягне звільнення! Хто не дотримується більше дхарми і не порушує її, хто знищив усю свою колись накопичену карму, хто до миті руйнування тілесних елементів досяг ясності духу, хто піднявся над парами протилежностей, — той звільняється! Хто не робить більше дій і позбувся від бажань, хто бачить, що цей минущий світ, подібний перевернутій ашваттсі й народженнями в круговороті сансари постійно ввергається в оману; чий розум проникнутий відчуженістю; хто невсипущо оберігає себе від скверни всякого занепокоєння — тому не потрібно багато часу, щоб позбавити Атман від пут! Хто бачить Атман позбавленим запаху, смаку, дотику, звуку, почуття власності, позбавленим форми і непізнаваним — той рятується! Хто бачить його відокремленим од властивостей п'яти першоелементів, без образу, незаплямованим, не складеним із гун, але хто є споживачем їх — той знаходить порятунок. Розумом залишивши всякі спонукання, як тілесні, так і душевні, він поступово приходить до нірвани, як вогонь, позбавлений палива. Позбувшись усіх самскар,[4] він потім приходить до вищого, вічного брахмо, сповненого спокою, непохитного, чудесного, Нетлінного.

Тепер я тобі повідаю вище, неперевершене навчання Йоги. Осягнувши його, йогини прозрівають у всіх людях Атман у його досконалості. Мені відкрите це вчення. Прийми ж його від мене за всіма правилами! Ось через які ворота повинна неодмінно пройти людина, щоб побачити в собі Атман. Підкоривши своїй волі органи почуттів, вона повинна звернути свідомість усередину себе і, пройшовши колись через суворе подвижництво, повинна потім віддатися йогічному зосередженню. Той мудрий брахман-подвижник, відчужений од усяких задумів, та який відринув усякий обман і самість, подумки споглядає в собі Атман. І якщо ця праведна людина здатна до споглядання в собі Атмана, то, споглядаючи на самоті, вона бачить у собі Атман. Завжди самоприборканий, відданий йогин, що володіє собою і підкорив своїй волі органи почуттів, цей святий тепер прозріває своїм духом Атман. Як людина, побачивши іншу, незнайому їй людину уві сні, буває, зустріне її потім наяву і упізнає: «Це вона!», достоту так само і цей занурений у Йогу праведник, вийшовши з йогічного споглядання, прозріває потім у всьому навколишньому позбавлений зримої форми Атман. Як людина, що витягла з мунджа стебло,[5] може після показати іншим де він схований у кущі цієї трави, так само і йогин, раз виявивши в собі Атман, потім завжди прозріває його в тілі. Тіло його називають у цьому випадку «мунджа», а стебло позначає Атман. Люди, що осягли Йогу, вважають цей приклад найкращим.

Коли ж убраний у тіло правильно споглядає вловлений Йогою Атман, то ніхто тоді над ним не владний, навіть сам Володар потрійного всесвіту! За власним бажанням вселяється він у різні тіла, одне за одним. Знову і знову зустрічаючись із народженням і смертю, він не радується і не засмучується. Відданий Йозі, владний над собою, він може стати навіть богом над богами. Й, залишивши тлінне тіло, він приходить до неминущого брахмо. Коли усі світи гинуть, він не відає страху. Коли все живе страждає, він не відчуває найменшого страждання. Жахливі наслідки пристрасти й прихильности, які є у стражданні й тузі, не можуть похитнути того, хто занурений у Йогу, відсторонився від усіх бажань, чия свідомість умиротворена. Не бере його ніяка зброя, і смерть йому не страшна. І ніде у світі не найдеться людини, щасливіше за нього. Коли він, належним чином занурений у Йогу споглядає в собі Атман, тоді не може бути в нього заздрості навіть до

самого Індри. Але й презирство до світу не притаманне такому. Слухай тепер, як прихильному самоті подвижникові слід віддаватися Йозі.

Повернувшись думкою в ту країну де вже раніше побував, у якому місті не оселиться бува, нехай манас його буде усередині того міста, а не зовні. І, перебуваючи усередині міста, у якій келії б він не оселиться, манас його, спрямований на зовнішнє чи внутрішнє, нехай не залишає тої келії. Осягнувши думкою всю ту келію, у яке тіло б він не вселився, манас його нехай перебуває в тому тілі, у жодному разі не поза ним. Взявши під контроль сукупність індрій, у тихому, безлюдному лісі, повністю зосереджений, хай огляне він подумки всю внутрішність тіла. Нехай уявить собі зуби, піднебіння, язик, горло, шию, серце, а також «в'язницю серця».[6]

Почувши це, тямущий учень почав тоді задавати нові питання, які стосуються вчення про Звільнення, що так важко втілити в слова, о Згубнику Мадгу! «Щораз, коли ми їмо, — як їжа перетравлюється у шлунку? Як перетворюється на соки, як стає кров'ю? Як насичує, живить собою м'ясо, жили та кістки? Як всі ці тіла тілесних істот зростають? Як у зростанні прибуває сила? Як виводяться геть речовини, що не додають сили, а також окремо — всі нечистоти? Як людина вдихає і видихає? І яка область тіла служить опорою для Атмана, що перебуває усередині нас? Коли джива рухає, змушує ворушитися слухняне тіло, коли вона поселяє в ньому розум — як воно виглядає? Якого воно кольору? Повідай мені це по правді, о безгрішний володарю!». І на всі питання того брахмана я відповів так, як сам чув, о міцнорукий Мадгаво, згубнику недругів!

Як хтось, сховавши цінності у комору, повинен звернути всі думки на збереження свого скарбу, — так джива, через різні «ворота» увівши свідомість у тіло, має відразу кинутися до Атмана, відринувши всяку безтурботність. Невпинно в такий спосіб труждаючись, невдовзі, умиротворений, досягає він брахмо, побачивши яке, стає потім знавцем Прадхани. Не сприйняти його оком, ні навіть усіма органами почуттів. лише світильник манасу опромінює в душі Великого. З усіх боків у нього руки й ноги, з усіх боків — голови, обличчя, очі. Джива бачить того Атмана немов витягнутим з тіла, як стебло мунджа. І тоді, відринувши тіло, він віддається спогляданню Атмана, пам'ятаючи про те, що це — Єдине Брахмо, і немов посміюючись у душі над своїми колишніми оманами. Ось і сповіщена мною тобі вся ця таємниця, о кращий з двічінароджених! З твого дозволу, я вийду. І ти, учню мій, іди, куди волієш!

Васудева сказав:

І, сказавши мені ці слова, той бик серед брахманів, належно прихильний вченню про порятунок, — не сходячи з місця, зник, о Партхо! Чи вислухав ти цього разу мої слова з повним зосередженням свідомості? Адже й тоді, на колісниці, я казав тобі про те ж! Я знаю, о Партхо, що нелегко осягнути це людині неуважній, своєкорисливій, розумово і духовно не досконалій. Ця блага таємниця богів не була ще сповіщена жодному смертному крім тебе, о туре-бгарато! І жодна інша людина, крім тебе, о безгрішний, не гідна почути її! Навіть тепер, коли вона вже відкрита людям, нелегко осягнути її людині з неуважним розумом! Адже люди роблять жертовні обряди, щоб у нагороду за них досягти світу богів. Боги ж не зацікавлені в тім, щоб люди залишали світ форм. А споконвічне брахмо є вища доля, о Партхо. У ній знаходять безсмертя і забувши сум, отримують незмінне блаженство. Навіть ті хто зачаті у грішних лонах, жінки, вайшьї і навіть шудри, якщо тільки вони зазначеним способом слідують дхармі, — знаходять ту вищу долю. Що вже казати про брахманів чи велеобізнаних кшатріях, які ревно дотримуються приписів своєї дхарми та спрямовані лише до світу Брахми! Ця мета зазначена з усіма можливими обґрунтуваннями, описані засоби для її досягнення й плід, що вінчає справу і, який є порятунок та ясне усвідомлення цього світу, як оселі туги. Чи може бути інше блаженство вище цього, о туре-бгарато! Людина освічена, сповнена віри та відважна, якщо відрине, як ні на що не придатне, все мирське знання, — то може, о пандаво, використовуючи ці засоби, у дуже короткий строк досягти вищої мети. Так слід розповідати про це і не потрібно нічого понад це. Варто лише людині провести в безустанних духовних вправах шість місяців — і починається істинна Йога, о Партхо!

Так вістить розділ дев'ятнадцятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 20

Васудева мовив:

Тут зазвичай розповідають, о Партхо, древнє сказання про бесіду однієї подружньої пари. І називають його «Гонитель страху». Одна брахманка своєму чоловікові-брахманові, який повністю осяг усе вище знання і всю практичну мудрість, якось, коли він на самоті віддавався спогляданню, сказала: «Який посмертний світ приготовлений мені, якщо в цьому я залежу від свого чоловіка, а ти, чоловіче мій, сидиш нерухомо, припинив чинити обрядові дії, до мене суворий і байдужий! Нас учили, що дружини йдуть у ті світи, які отримують їхні чоловіки. Мені дістався в чоловіки ти — яка ж чекає мене посмертна доля?».

На ці слова він, який досяг ясності духу, відповідав їй із посмішкою: «Я не ображаюся на твої слова, о щаслива! Усяка дія, о бездоганна, котру можна торкнути, побачити чи почути, розглядається діючими, як дія що несе кармічний плід. Люди, позбавлені мудрості, за допомогою дії лише підсилюють свою оману. У цьому світі для втілених не буває стану бездіяльности. Живі істоти від самого народження до розлучення з тілом завжди дією, думкою або словом творять благі чи погані кармічні наслідки. Тоді як усі дії, які припускають використання зримих об'єктів, ушкоджуються ракшасами, — я прозрів у самому собі, завдяки тому Атману, житло, де перебуває брахмо, далеке усякій подвійності. Де Сома разом з Агні. Де входить у тіло той Мудрий,

що підтримує всіх живих істот (*Ваю*), де боги, на чолі із Брахмою, занурені в Йогу, а також мудреці — виконавці суворих обітниць, духовно умиротворені, перемігши почуття, вклоняються Неминущому. Не чутне Воно нюхом, не смакує на язик, не відчувається дотиком — але осягається манасом. Не пізнаване зором, Воно — за межами слуху, не має ні запаху, ні смаку, ні відчутності, ні форми, не підвладне руйнуванню. З нього розгортається весь набір елементів, у ньому ж воно має свою опору. Звідси виходять і сюди вертаються прана, апана, самана, вьяна і удана. Причому прана і апана рухаються між саманою і вьяною. Коли людина спить, самана і вьяна зникають, а між праною і апаною перебуває, все обіймаючи собою, удана. І тому прана з апаною не залишають сплячого. Уданою називається той вид подиху, що контролює всі інші прани. Тому спрямовані до брахмо віддаються подвижництву, заснованому на удані.

Серед цих, один одного пожираючих, по всьому тілу блукаючих п'яти вітрах, розміщений у глибині Агні Вайшванара, який має сім форм. Ніс, язик, очі, шкіра, вуха — ось п'ять, а з манасом і буддхі — сім язиків полум'я Вайшванари. Те, що пахне, те, що смакує, те, що бачиться, те, що відчувається, те, що чується, а також те, що сприймається манасом і, що пізнається буддхі — ось сім видів палива для мене! Той, хто нюхає, той, хто куштує, той, хто бачить, той, хто сприймає дотиком, п'ятий — той, хто чує, а також той, хто сприймає, і той, хто пізнає — ось сім верховних жерців. Навчені жерці, запалюючи приношення семи видів сімома належними способами, на семи вогнях: те, що пахне, те, що смакує, те, що бачиться, те, що відчувається, те, що чується, та інше — здатні породжувати потім усі ці об'єкти сприйняття у належних їм лонах. Земля, вітер, вода, п'яте — світло, а також манас і буддхі — ось ті сім, що називають лонами. Ставши жертовним приношенням, усі гуни входять у вуста утворені Вогнем. І, пробувши якийсь час у цьому житлі, потім народжуються у своїх лонах. Там же вони знаходяться під час загибелі світу й нового створення живих істот. Звідси народжується запах, звідси народжується смак, звідси народжується зрима форма, звідси — відчутний дотик, звідси — звук. Звідси народжується сумнів, звідси — тверде рішення.[7] Це називають сімома народженнями. У такий ось спосіб осягли це древні. Виконавши жертовні узливання «повним ковшем», сповнилися вони духовного сяйва.

Так вістить розділ двадцятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 21

Брахман сказав:

Тут зазвичай розповідають ще один древній переказ. Слухай про те, за яким статутом роблять у цьому світі свій обряд десять жерців. Цей світ має бути пізнаний. Думка спрямована до пізнання. Для грубого тіла його носієм є сім'я. Пізнавець — носій тонкого тіла. Носієм тіла є також вогонь гархапатья, від нього потім походить інший — ахаванія,[8] на який ллють жертовне масло. Потім народився Володар мови. А свідомість його споглядає. Спершу стає виявленою форма, а свідомість іде за нею.

Брахманка рекла:

Чому мова була першою, а свідомість була опісля? Адже, перш ніж з'явитися, мова спершу мислиться свідомістю. Що це за здатність знання, завдяки якій у розумі затверджується думка? А коли її, як не намагайся, не висловити, — хто їй заважає?

Брахман мовив:

Апана, ставши над нею володарем, творить її, завдяки цьому, причетній природі апани.[9] Її називають думкою, яка залишається у свідомості. Ось чому «свідомість її споглядає». І до питання, що ти задала мені, про співвідношення мови та свідомості, я тобі ще розповім, яка між ними була суперечка. Мова і манас, прийшовши вдвох до Бхутатмана, запитали: «Скажи, з нас двох — хто важливіше, розвій наші сумніви, володарю!». «Манас важливіше», — мовив тоді Бхагаван, звертаючись до Сарасваті. «Але чи не я для тебе — корова, яка доїться бажаним?», — вигукнула, звертаючись до нього Мова. «Знай же, — відповідав він, — що в мене є два манаса: стійкий і рухливий. Стійкий належить моїй сфері, рухливий — у твоїх володіннях. Усе, що у твої володіння попадає, чи то мантра, чи буква, чи звук, — саме все це рухливий манас. Тому ти важливіше за нього. Якщо ти скажеш: «Не буду говорити!», і звернешся сама в себе, о прекрасна, то, хоча й буде видих виходити з тіла, тебе в ньому не чутно буде, о Сарасваті!». Богиня Мова завжди раніше перебувала між праною і апаною, але одного разу, позбавлена прани, вона залишилася тільки з апаною, і ось, спонукувана до дії, але не в силі діяти, кинулася вона, о наділена великою долею, до Праджапаті з благанням: «Змилуйся, Бхагаване!». Тоді з'явилася прана й знову наповнила собою звуки мови. Ось чому не завжди в подиху звучить мова. Вона буває або звучна, або беззвучна. Із цих двох, беззвучна мова вище звучної. Як корова, сповнена найчудовіших якостей, дає молоко, — так вона, яка сповіщає про брахмо, доїться Вічністю. Ця корова санскритської мови, володіє як божественною, так і мирською могутністю, о жінко з ясною посмішкою. Пізнай різницю між цими двома її, паралельно проявленими, тонкими формами! Коли вона була змучена бажанням виректи слова, але не могла їх вимовити, що сказала тоді, на початку часів, богиня Сарасваті? «Та, що породжується в тілі праною, потім від прани переходить до апани. Ставши уданою, залишає тіло й, разом із вьяною, обіймає все небо, — після цього перебуває тут, у самані», — так вона колись вирекла. Тому манас уникає нерухливості, тоді як Богиня Мови навпроти цурається рухливості. (*примітка: цей розділ найбільш важкий для розуміння. Текст первопису зіпсовано.*)

Так вістить розділ двадцять перший в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 22

Брахман мовив:

Тут зазвичай оповідають, о щаслива, древній переказ — про те, яким у цьому світі буває «обряд семи жерців». Ніс, око, язик, шкіра й вухо — ось п'ять, а з манасом і буддхі їх сім жерців-хотарів, діючих відособлено друг від друга. Адже, перебуваючи в тонкому просторі, вони один одного не бачать. Знай, о прекрасна: це вони, силою своєї споконвічної природи, виступають як семеро жерців.

Брахманка мовила:

Чому вони, перебуваючи в тонкому просторі, один одного не бачать? І яка в кожного з них ця «споконвічна природа», про це повідай мені, о володарю!

Брахман мовив:

Не можна пізнати об'єкт, не знаючи його властивостей. Пізнання є знання про властивості об'єкта. Ці ж семеро не розпізнають властивостей один одного. Язик і око, а також вухо, шкіра, манас і буддхі не сприймають запахів: їх сприймає ніс. Ніс і око, а також вухо, шкіра, манас і буддхі не відчувають смаку: смак розрізняється язиком. Ніс і язик, а також око, вухо, буддхі та манас не сприймають форм: форми розрізняються оком. Ніс і язик, а також око, вухо, буддхі та манас не відчувають доторку: дотик сприймається шкірою. Ніс і язик, а також око, шкіра, манас і буддхі не сприймають звуків: звуки сприймаються вухом. Ніс і язик, а також око, шкіра, вухо й буддхі не відчувають сумнівів: сумніви відчуваються манасом. Ніс і язик, а також око, шкіра, вухо і манас не відчувають упевненості: упевненість відчувається буддхі.

Тут зазвичай розповідають такий древній переказ про бесіду індрій з манасом, о красуне!

Манас сказав:

Без мене ніс не нюхає, язик не розрізняє смаку, око не сприймає форми, шкіра не відчуває дотику. Без мене вухо не може сприйняти звуку. Тому, у всіх живих істот я — споконвічний і головний орган. Немов спустошені будинки, немов багаття, у яких згасло полум'я, позбавлені без мене краси й блиску органи почуттів! Без мене всі живі істоти не в силі сприймати властивостей, як би не напружували вони при цьому свої органи почуттів. Так багаття не можна розпалити, якщо дрова наполовину сухі, наполовину мокрі.

Індрії рекли:

Твоя точка зору була б істинною, о пане, коли б ти був здатний без нас відчувати приємні відчуття, що є нашими предметами. Ти мав би рацію, пане, якби ми раптом пропали, а ти, як і раніше, одержував би задоволення, підтримував би своє життя, мав би відчуття, насолоджувався би. Або якби ми раптом пропали, а об'єкти наші продовжували б існувати, і ти міг би одним лише зусиллям розуму отримувати звичайну насолоду від їхнього сприйняття. Якщо ж ти вважаєш, що тобі постійно дано якусь чудесну владу над нашими предметами, тоді спробуй сприйняти носом — форму, оком — смак, вухом — запах, язиком — упевненість, шкірою — звук, а за допомогою буддхі — дотик. Позаяк для сильних немає правил, правила існують для слабких. Так спробуй насолоди, ніколи не знані. Адже тобі не личить споживати залишки від чужої учти! Але, як учень заради вивчення Вед приходить до наставника й від нього сприйнявши священні тексти, отримує доступ до їхнього змісту, — так і ти спрямовуєшся лише до тих об'єктів, які ми тобі показуємо: у минулому або в майбутньому, уві сні чи наяву. Адже й ті, хто розум втратив, і від природи розумом убогі, — і вони, ми бачимо, підтримують своє життя, якщо лишень ми взаємодіємо з об'єктами. Та й сам ти, скільки б не породжував мрій, не віддавався мріям, а як замучить тебе спрага — так спрямовуєшся до наших об'єктів!

Хто насолоджується лише в уяві, не сприймаючи об'єктів, — той немов опинився в приміщенні без дверей. І коли висохнуть прани, його чекає неминуча загибель — так вогонь вгасає, коли скінчаться дрова. Нехай ми пов'язані кожний зі своїми відповідними властивостями. Нехай ми не здатні сприймати властивості, властиві для іншого. Але без нас ти не можеш нічого сприймати, і без нас не мати тобі насолоди!

Так вістить розділ двадцять другий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 23

Брахман мовив:

Тут зазвичай розповідають, о щаслива, древній переказ — про те, яким буває в цьому світі «обряд п'яти жерців». Прана з апаною, удана, самана і вьяна — ось п'ятеро жерців, яких мудрі шанують, як найвищих жерців.

Брахманка сказала:

«Силою споконвічної природи — семеро жерців» — так ти думав колись. Чому ж тепер «п'ятьох жерців» ти ставиш до вищих — роз'ясни це!

Брахман мовив:

Праною зібраний вітер стає потім апаною. В апані зібраний вітер потім діє як вьяна. Коли вітер зібраний вьяною, виникає удана. Коли вітер зібраний в удані, з'являється самана. Колись з'явилися всі вони до первонародженого Праджапаті й запитали його: «Скажи, хто з нас краще, і нехай та буде старшою над нами!».

Брахма вирік:

При чийому зникненні всі прани в тілі носіїв пран теж зникають, і навпаки: з чиєю появою усі починають рухатися — та з вас і старша. А зараз — ходіть домів!

Прана сказала:

При моєму зникненні всі прани в тілі носіїв пран теж зникають, а з моєю появою — усі починають рухатися. Тож, я і старша. Дивіться, ось я зникаю.

Брахман мовив:

І прана зникла, а потім знову з'явилася. Тоді самана з уданою сказали, о прекрасна: «Ти не пронизуєш собою все це, не перебуваєш тут усюди, на відміну від нас. О прано, ти — не старша над нами. Адже тільки апана підвладна тобі». І коли прана відновила свою діяльність, до неї звернулася апана: «При моєму зникненні всі прани в тілі носіїв пран теж зникають, а з моєю появою — усі починають рухатися. Тож, я — старша. Дивіться, ось я зникаю». Тоді вьяна і удана, звернувшись до неї, сказали: «Ні, ти не старша, апано. Адже тільки прана підлегла тобі». І коли апана знову відновила свою діяльність, вьяна їй ще сказала: «Старша над усіма — я, і ось з якої причини. При моєму зникненні всі прани в тілі носіїв пран теж зникають, а з моєю появою — усі починають рухатися. Тож, я — старша. Дивіться, ось я зникаю». Тут вьяна зникла, а потім з'явилася знову. Прана з апаною, удана і самана їй сказали: «Ти — не старша над нами, о вьяно! Адже тільки самана у тебе в підпорядкуванні!». І коли відновила свою діяльність вьяна, самана їй ще сказала: «Я єсмь старша над вами! Послухайте, з якої причини: при моєму зникненні всі прани в тілі носіїв пран теж зникають, а з моєю появою — усі починають рухатися. Тож, я — старша. Дивіться, ось я зникаю!». Тут зникла самана, а потім з'явилася знову. Прана з апаною, удана і вьяна їй сказали: «Ні, самано, ти — не старша. одна тільки вьяна тобі підлегла!». І коли відновила свою діяльність самана, удана сказала їй: «Я — старша над усіма, слухайте — з якої причини: при моєму зникненні всі прани в тілі носіїв пран теж зникають, а з моєю появою — усі починають рухатися. Тож, я — старша. Дивіться, ось я зникаю!». Тут удана зникла, а потім знову з'явилася. Прана з апаною, самана і вьяна їй сказали: «Удано, ти не старша: одна лише вьяна у тебе в підпорядкуванні!». І сказав тоді усім їм разом Брахма-Праджапаті: «Всі ви — і головні, і не головні, бо усі друг від друга залежите. Головні ви, кожна у своїй частині, але не головні — бо усі одна одну обмежуєте. Один лише вітер є справжнім. Він то нерухомий, то рухається. але відповідно до особливих ознак розрізняють вас як п'ять вітрів. Це — мій Атман, хоч і виявлений розмаїто, але утворює Єдність. Один одному друзі, хто допомагає один одному, рушайте ж з миром, благо вам! Одна одну підтримуйте!

Так вістить розділ двадцять третій в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 24

Брахман мовив:

Тут зазвичай розповідають такий древній переказ про бесіду Наради з ріши Деваматою.

Девамата спитав:

У живої істоти, коли вона народжується, що починає діяти раніше: прана, апана, самана, або вьяна, чи ж удана?

Нарада відповів:

До того вітру, яким породжена жива істота, із самого початку приєднується інший, відмінний від нього. Варто знати, що прани бувають двоякого виду: одні рухаються поземно, інші — нагору.

Девамата спитав:

Яка прана живу істоту породжує? І яка інша відразу до неї приєднується? І, звичайно, розкажи про подвійність пран, які рухаються поземно або вгору.

Нарада відповів:

Прагнення збуджується почуттєвою думкою, або ж звуком, породжується смаковою пристрастю або прекрасним образом, від доторку виникає чи ж від запаху. Це — прояв удани. Прагнення веде до злягання. Від пристрасті народжується чоловіче сім'я, від пристрасті утворюється рідина в жінці. У з'єднанні сімені з місячною кров'ю, породженому саманою і вьяною, від сімені, яке із кров'ю змішалося, спершу зароджується прана. Коли ж сім'я видозмінене праною, то виникає апана. Прана й апана — ось пари пран, що рухаються вниз і вгору. А вьяна в парі з саманою звуться «поздовжньою» парою. «Агні — це воістину всі боги відразу» — так учить Веда. Він відроджується в брахманах у вигляді мудрости, яку супроводжує знання розрізнення. Його дим — тамас. Попіл його, багатого сіменем, є раджас. Саттва народжується в ньому щораз, коли вливають жертовне масло. «Самана і вьяна — це два жертовних узливання агхара», — так відають знавці жертовного обряду. Прана і апана — це дві відповідні порції жертовного масла. Між ними перебуває сам Пожирач жертв. І це брахмани знають як вищий вид удани.

Слухай, як я розповім тобі про те, що зветься «невхідним у пари». День і ніч — ось пари. А між ними перебуває Пожирач жертв. І це брахмани знають як вищий вид удани. Два шляхи сонця — теж пари. А між ними перебуває Пожирач жертв. І це брахмани знають як вищий вид удани. Правда і неправда — ось пари. А між ними перебуває Пожирач жертв. І це брахмани знають як вищий вид удани. Добро і зло утворюють удвох пари, а між ними перебуває Пожирач жертв. І це брахмани знають як вищий вид удани. Суще і не-суще — це теж пари, а між ними перебуває Пожирач жертв. І це брахмани знають як вищий вид удани.

Колись — самана, потім — вьяна, що поширює її дію усюди. А на третьому щаблі — знову труждається самана. І потім для досягнення спокою співається гімн Вамадеви. Спокій — це споконвічне брахмо. І його брахмани знають як вищий вид удани.

Так вістить розділ двадцять четвертий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 25

Брахман мовив:

Тут зазвичай розповідають древній переказ про те, яким чином відбувається «обряд чотирьох жерців». Викладаю належно все його слідування: слухай, відкрию тобі, о щаслива, цю велику таємницю!

Знаряддя, дія, діяч і звільнення — ось ті чотири жерці, о красуне, якими обійнятий весь цей світ. Почуй усе повністю про практику цих чотирьох жерців. Ніс, язик, око, шкіра й п'яте — вухо, потім манас і буддхі — цих сімох слід знати як засоби для пізнання властивостей. Запах, смак, форма, звук і п'яте — дотик, а також усвідомлене і те, що осягається — ці семеро суть засоби для пізнання дії. Хто нюхає, хто куштує, хто дивиться, хто торкається і чує — п'ятий, та ще хто усвідомлює і осягає — цих сімох варто знати як засоби до пізнання діяча. Вони, наділені властивостями, споживають кожне — свою властивість, благу чи неблагу, адже говориться: «Тут тільки «Я», не має властивостей!». І ці сім служать засобами до звільнення. У мудрих і просвітлених, властивості, будучи божествами, кожне на своєму місці постійно споживає, як слід, спалювані жертви. А необізнаний, споживаючи сам усяку їжу, прилучається почуттю власності й постійно готуючи їжу лише для себе самого, від почуття власності гине. Споживання неналежної їжі та хмільних напоїв убиває невігласа. Й він цю їжу вбиває, і сам, убивши її, нею вбитий є. А ось мудрий і самоприборканий, з'їдаючи їжу, знову її відроджує. Й сам від тієї їжі відроджується. Гріх же від цього невеликий. Коли приборкані індрії, з яких шоста — манас, усе, що пізнається манасом і, що вимовляється словом, і, що чується вухом, і, що бачиться оком, і, що відчувається дотиком, і, що відчувається нюхом — все це, як жертви, з усіх боків принесені, поглинувши, Очисник, що має Гуни, Пожиратель жертв, яскраво мені сяє! Так відбувається в мені жертвопринесення Йоги, у якому вище Знання виступає як жрець-брахман, манасом породжений, прана — як хвалебна пісня, апана — як хвалебне слово, а всевідчуженість — як щедра дакшина. Благословитель усякої дії виступає у тім обряді як брахман, Діяч — як адхварью, дія — як хвалебна пісня. Розпорядник дії в тому обряді — священні тексти, а кінцеве звільнення — дакшина. І тут виголошують ведійські гімни люди, що пізнали Нараяну, які спершу для бога Нараяни зв'язали жертовних тварин.[10] Там також співають самани. І усе це зветься притчею. Довідайся від мене, о боязка: бог Нараяна є Атман всесвіту!

Так вістить розділ двадцять п'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 26

Брахман мовив:

Один лише є Володар, і немає іншого: як він мені вкаже, так я і живу. У серці перебуваючи, цей Пуруша, Володар, велить: це ним спрямований, я рухаюся, немов вода униз схилом. Один лише є Наставник і немає іншого. Про Нього, у серці спочиваючого, я сповіщаю. Цим Наставником напучені, терплять завжди поразку від богів усі данави. Один лише є Друг і немає іншого. Про Нього, у серці спочиваючого, я сповіщаю. За Його напученням дружелюбні оточують себе друзями: дивися, ось і Сім ріши сяють зірками у небі! Один лише є Який Чує і немає іншого. Про Нього, у серці спочиваючого, я сповіщаю. У цього Наставника в будинку поживши, знайшов Індра безсмертя в усіх світах. Один лише є Ворогуючий, і немає іншого: про Нього, у серце спочиваючого, я сповіщаю. За напученнями саме цього Наставника завжди ворогують із родом людським змії.

Тут зазвичай оповідають такий древній переказ про зустріч божественних ріши зі зміями у Праджапаті. Ріши-боговидці, змії та асури, приступившись шанобливо до Праджапаті, попросили: «Хай буде сповіщено нам благо!». І сказав Володар їм, які питали про вище благо: «Ом» — ось вам в одному складі єдине, неминуще брахмо!». Почувши це, розбіглися вони в усі боки.

Але коли вони ще тільки поспішали до Праджапаті за наставлянням про Атман, у змій уже була розвинена схильність до кусання. У асурів, за їх споконвічною природою, розвинулася схильність до гордині. Боги затвердилися в щедрості, а великі ріши — у самоприборканні. До одного наставника всі вони прийшли, одним і тим же словом дана їм присвята — а всі визначилися у житті по різному: і змії, і ріши-боговидці, й данави. Людина чує, що їй кажуть, і все як треба сприймає. Але потім питає знову, і вже інший учитель нею керує, і за його напученням вона потім діє. Цей Наставник і Пізнавець — але також Ворог і Ненависник — живуть у серці.

Хто у світі із гріхом водиться — стає грішником. А хто живе в благочесті — стає благочестивим. Хто із прагненням дбає про тішення індрій, той — сластолюбець. А хто прагне завжди до перемоги над індріями, той — виконавець обітниць. Хто ж, відсторонившись і від обітниць, і від обрядових дій, до єдиного брахмо спрямований, із брахмо з'єднаний, але живе у світі, той — брахмачарья. Брахмо для нього — дрова, брахмо— вогонь, брахмо — майданчик жертвопринесення, брахмо — вода, брахмо — наставник. Він цілком зосереджений на брахмо. Ось так тонко розуміють мудрі брахмачарью, а зрозумівши, — практикують її під наглядом Знавця поля.

Так вістить розділ двадцять шостий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 27

Брахман мовив:

Є непрохідна хаща (*образно - сансара*), у якій жалять москіти бажань, де холод скорботи і спека веселощів, де засліплює пітьма омани, де кишать тигри й змії жадібності, де на шляху — бурелом пристрасті й гніву, де єдина небезпечна стежка намічена об'єктами почуттів. Я пройшов крізь ту хащу і вступив у великий ліс (*образно - брахмо*).

Брахманка спитала:

Де ж цей ліс, о наймудріший? Що за дерева в ньому, які струмки, пагорби й гори? Чи далекий до того лісу шлях?

Брахман відповів:

За умови усвідомлення розходження [11] немає нічого рівніше, ніж шлях туди. При відсутності усвідомлення розходження — немає нічого довше. Ніщо не може бути менше нього і ніщо не буває більше. Немає нічого, сполученого з більшим стражданням, і немає нічого, що б зрівнялося з ним блаженством. Увійшовши в нього, двічінароджені не засмучуються і не радуються. Самі вони нікого не бояться, і їх не боїться ніхто. У тому лісі — сім дерев великих. Плодів сім і сім гостей. Сім осель, сім споглядань, сім присвят. Такий образ лісу. Стоять там, ліс собою наповнюючи, дерева, що приносять чудесні п'ятибарвні квіти та плоди. Стоять там, ліс собою наповнюючи, дерева, що приносять золоті й двоколірні квіти та плоди. Стоять там, ліс собою наповнюючи, дерева, що приносять чудесні чотирибарвні квіти та плоди. Стоять там, ліс собою наповнюючи, дерева, що приносять благодатні триколірні квіти та плоди. Стоять там, ліс собою наповнюючи, дерева, що приносять запашні одноколірні квіти та плоди. Стоять там також, ліс собою наповнюючи, два великих древа з багатьма квітами й плодами, колір яких невиявлений.

Один лише є там Вогонь — прихильний жрець-брахман. П'ять індрій служать йому дровами. Сім різних видів звільнення від них — це сім присвят. Властивості, суть плоди. Гості — ті, хто ці плоди куштують.

Сім великих ріши приймають там почесті. Коли ж вони, будучи ушановані, зникають, з'являється у сяйві ліс інший. У ньому — древо великої обітниці, що не приносить плодів. У ньому тінню служить йогічний спокій, оселею в ньому служить Знання. Вода в ньому — задоволеність. І в ньому своє внутрішнє Сонце — Пізнавець Поля. Святі люди, досягши того лісу, не знають більше страху. Ні нагору, ні уздовж, ні впоперек немає тому лісу кінця.

Сім жінок незмінно там живуть. Опущені долу їхні обличчя. Світозорі вони й плодоносні. Згодом віднімають вони у живих істот всі соки життя, бо минуще все у всесвіті.

Там також перебувають і там сходять Сім ріши, сім досконалих на чолі з Васіштхою. Слава, Блиск, Доля, Задоволеність, Переможність, Досконалість і Палкість — ось сім променів, які там супроводжують Сонце. Там є скупчення гір і пагорбів, а ще там несуть свою воду ріки та потоки, що народжуються від брахмо. І є там, у потаєному місці злиття рік, при якому відбувається жертовний обряд із трьома священними вогнями. Звідти, самоприборкані, своїм Атманом задоволені, ідуть прямо до Прабатька. Відкинувши майже всі бажання, крім бажання виконувати благочестиві обітниці, подвижництвом випаливши в собі всю скверну, в душі своїй у Атман увійшовши, — наближаються до брахмо.

Люди, які знають той ліс мудрости, вихваляють тут Веду. Кому відомо про існування цього лісу, той народжується у відповідності зі своєю мудрістю. Ось так знають брахмани про цей божественний ліс і, знаючи, впроваджують це знання під доглядом Пізнавця Поля.

Так вістить розділ двадцять сьомий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 28

Брахман мовив:

Запахів я не відчуваю, не відчуваю смаків, не бачу форм, не сприймаю дотиком, не чую нічого з різноманітних звуків і не маю ніяких бажань. Це споконвічна природа жадає до бажаних об'єктів, це споконвічна природа біжить од усього огидного. Потяг і відраза породжуються споконвічною природою, входячи в тіла живих істот разом із праною і апаною. Крім них, розпізнай у тілі й інші, у тому числі минущі, схильності, а також Атмана усіх істот. У ньому перебуваючи, я аж ніяк не підданий ні гніву із пристрастю, ні старості, ні смерті. Оскільки я не жадаю нічого бажаного і ні до якої скверни не відчуваю відрази, на моїй «споконвічній природі» немає ні цятки, як не плямуються лотоси краплями води. Вони, суть невічні супутниці Вічного, котрий споглядає усі різноманітні «споконвічні природи». Тенета насолод при здійсненні діянь не захоплюють Його, як сіті сонячних променів не приліплюються до неба.

Тут зазвичай розповідають такий древній переказ про бесіду жерця-адхварью з подвижником-яті. Почуй його, о велеславна! Побачивши, як під час обряду, жертовну тварину оббризкують водою,[12] подвижник, що сидів віддалік, сказав з осудом, звертаючись до адхварью: «Це — насильство!». Адхварью йому відповів: «Цей цап не загине. Навпаки, буде цій тварини велике благо, як про це сказано в шруті. Адже та частка в ньому, що від землі — піде в землю, та ж, що від води — з'єднається з водами. Його очі з'єднаються із сонцем, слух — із простором, а життєвий подих — із небом. Діючи згідно Вед, я ні в чому не погрішив».

Подвижник спитав:

Якщо в розлученні цього цапа з життям ти вбачаєш для нього благо, то це жертвопринесення для цапа і відбувається, яка від нього користь тобі самому, о шановний? І варто було б спершу заручитися згодою матері, батька, брата й друга цього цапа. Адже він сам не може розпоряджатися собою без схвалення близьких. Відведи його до них і запитай. Зволь довідатися у них, о шановний, чи погодяться вони. Якщо дадуть згоду, тоді тільки можна думати про жертвопринесення.

А зараз життєві подихи цього цапа вийшли до своїх джерел. Залишилося, здається мені, лише це недвижне тіло. Позбавлене свідомості тіло подібне поліну без вогню. Здійснюючи у ході жертовного обряду насильство, розраховують на віддяку, а одержують лише таке поліно без вогню, що колись звалося жертовною твариною. «Ненасильство — ось вища з усіх дхарм!», — так учать старці. Ми, подвижники, теж знаємо: варто робити тільки такі справи, які не сполучені з насильством. Ненасильство — ось наш принцип, і якщо мені продовжувати, то я міг би вказати ще багато пороків, властивих твоєму образу дій. Ми завжди схвалюємо ненашкодження стосовно всіх істот, і це виведено нами з безпосереднього досвіду, ми не схильні покладатися на те, що невидиме.

Адхварью відповів:

Ти насолоджуєшся властивостями запахів землі, ти упиваєшся смаками, основа яких — вода, ти бачиш форму небесних світил. Ти сприймаєш дотиком властивості, породжувані Вітром. Чуєш звук породжуваний ефіром. Манасом усвідомлюєш думку. І при цьому ти думаєш: «Всі ці сутності — живі». Отже, ти постійно забираєш життя, робиш насильство, о пане! Не можна й ворухнутися, не заподіявши комусь шкоди. А як ти сам думаєш, о двічінароджений?

Подвижник мовив:

У психіки дві природи: неминуща й минуща. З них блага природа — неминуща, а минущу називають «споконвічною природою». Життєвий подих, язик, манас і саттва вкупі з раджасом, належать до споконвічної природи. Людина, що від цих природних сутностей вільна, яка піднялася над парами протилежностей, позбавлена бажань, яка рівно ставиться до всіх істот, не знає слова «моє», восторжествувала над собою і від усього звільнена — може більше нічого не страшитися!

Адхварью сказав:

Воістину, у цьому світі варто спілкуватися з людьми святого життя, о найгідніший з наділених думкою! Ось я — вислухав твоє судження, і відразу моя власна думка просяяла! Твоєю мудрістю, о володарю, прояснений, я кажу тепер: треба обмірковувати цю думку, але жертву однаково робити, і тоді — не буде на мені провини, о двічінароджений!

Брахман мовив:

Після цього подвижник вважав за потрібне поринути у мовчанку, а адхварью, позбувшись омани, продовжив жертовний обряд. Ось так, досить тонко брахмани розуміють Звільнення. А зрозумівши, реалізують це знання під наглядом Пізнавця Поля.

Так вістить розділ двадцять восьмий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 29

Брахман мовив:

Тут зазвичай оповідають такий древній переказ про бесіду Картавірьї з Океаном, о прекрасна! Жив собі цар на ім'я Арджуна Картавірья, тисячорукий воїн, що міццю свого лука скорив усю землю оперезану океаном. Чулисьмо, що якось, блукаючи берегом океану, він, гордий своєю силою, обсипав океан сотнями стріл. Океан же привітав його, шанобливо склавши долоні, і сказав: «О герою, не стріляй по мені більше! Скажи, чим я можу служити тобі? Істоти, які в мені живуть, гинуть, вражені грізними твоїми стрілами, о царю-тигре! Позбав же їх, володарю, від цієї напасті!».

Арджуна Картавірья сказав:

Якщо є де-небудь власник лука, рівний мені в битві, який зі мною міг би поборотися, — вкажи мені такого!

Океан сказав:

Чи чув ти, о царю, про великого ріши Джамадагні? У нього є син, що здатний зробити тобі належну гостинність. Негайно ж цар, обійнятий великим гнівом, рушив у путь. Прийшов він до тієї оселі й зустрів самого Раму. Почав він, із наближеними своїми, чинити всякі неприємності Рамі. І у великого духом Рами це викликало велику досаду. Зайнявся тоді в непомірно-палкому Рамі ратний запал, і спопелив він ним, о лотосоока, ворожі раті! Потім узяв Рама свою сокиру і швидко відтяв тому цареві всю тисячу рук, немов гілки з великого дерева. Бачачи, що цар убитий і впав, всі його родичі та наближені, з мечами у руках, обступили з усіх боків Бхаргаву. Але Рама взяв до рук лук і стрімко зійшов на колісницю. Він обрушив зливи стріл на військо царя і розсіяв його. Тоді деякі з кшатріїв, що брали участь колись у вбивстві ріши Джамадагні, тікали від Рами у важкодоступні гори, немов олені переслідувані левом. Оскільки через страх перед Рамою вони не виконували більше запропонованих їм кшатрійських обов'язків, і оскільки вони не спілкувалися більше із брахманами, нащадки їх перетворилися на шудр. Всі ці драміди, каші й пундри, разом із шабарами стали шудрами, через неможливість слідувати своїй дхармі кшатріїв. Після багаторазового винищення кшатрійських героїв, Джамадагнья перебив і тих кшатріїв, яких породили брахмани від кшатрійських жінок.

Коли Рама завершував, у двадцять перший раз, приношення в жертву всіх кшатріїв, пролунав раптом безтілесний голос, дивовижний, солодкозвучний, чутний усьому світу: «О Рамо, Рамо! Зупинися! Що гарного бачиш ти в тім, щоб знову й знову позбавляти життя породу кшатріїв!». І потім предки на чолі з Річикою так сказали йому, великому духом: «Припини, о обранцю долі!». Але Рама, що не простив убивства батька, відповів тим ріши: «Звольте не перешкоджати мені, о шановні!».

Предки рекли:

Зволь, о переможний, не губити більше поріддя кшатріїв. Адже не пристало тобі, благому брахманові, убивати царів.

Так вістить розділ двадцять дев'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 30

Предки мовили:

Тут зазвичай розповідають один древній переказ. Вислухай його спочатку, а потім дій, о найшановніший з двічінароджених! Жив царственний ріши на ім'я Аларка (*цар Каші*) — найбільший подвижник, знавець дхарми, незмінно вірний слову, великий духом, виконавець найсуворіших обітниць. Міццю свого лука скоривши всю цю землю в межах океану і зробивши тим самим найважчий подвиг, звернув він потім свій розум до тонких предметів. Розташувавшись на коріннях дерева, він відволікся думкою від справ свого великого царства і звернувся до речей тонкого, внутрішнього світу.

Аларка сказав:

Мій манас став грізною силою. Здолаю його — і буде вирішена моя перемога. А після, я направлю стріли і в інших ворогів, що оточили мене звідусіль. У того, хто через нестійкість свою схильний створювати знову і знову весь цей виявлений світ, — у манас пущу я найгостріші свої стріли!

Манас мовив:

Ні, ніколи не простромлять мене твої стріли, о Аларко! Вони лише тобі самому розсічуть осередки життя, і ти, з ураженими життєвими осередками, помреш. Доведеться тобі пошукати інші стріли, якщо хочеш знищити мене.

Почувши це й помізкувавши,

Аларка мовив:

Нюхом відчуваючи всілякі запахи, людина охочою до них стає. Тому — у ніс спрямую-но я свої гострі стріли!

Ніс мовив:

Ні, ніколи не простромлять мене твої стріли, о Аларко! Вони лише тобі самому розсічуть осередки життя, і ти, з ураженими життєвими осередками, помреш. Доведеться тобі пошукати інші стріли, якщо хочеш знищити мене.

Почувши це й помізкувавши,

Аларка сказав:

Споживаючи всякі солодкі соки, людина охочою до них стає. Тому — у язик спрямую-но я свої гострі стріли!

Язик мовив:

Ні, ніколи не простромлять мене твої стріли, о Аларко! Вони лише тобі самому розсічуть осередки життя, і ти, з ураженими життєвими осередками, помреш. Доведеться тобі пошукати інші стріли, якщо хочеш знищити мене.

Почувши це й помізкувавши,

Аларка мовив:

Шкіра, відчуваючи дотик, охочою до них стає. А тому я зараз різноманітними стрілами з пір'ям чаплі нароблю дірок в цій шкірі!

Шкіра сказала:

Ні, ніколи не простромлять мене твої стріли, о Аларко! Вони лише тобі самому розсічуть осередки життя, і ти, з ураженими життєвими осередками, помреш. Доведеться тобі пошукати інші стріли, якщо хочеш знищити мене.

Почувши це й помізкувавши,

Аларка мовив:

Усілякі звуки чуючи, людина охочою до них стає. Тому — у вухо спрямую-но я свої гострі стріли!

Вухо сказало:

Ні, ніколи не простромлять мене твої стріли, о Аларко! Вони лише тобі самому розсічуть осередки життя, і ти, з ураженими життєвими осередками, помреш. Доведеться тобі пошукати інші стріли, якщо хочеш знищити мене.

Почувши це й помізкувавши,

Аларка мовив:

Спостерігаючи всілякі явища, людина охочою до цього стає. Тому — в око спрямую-но я свої гострі стріли!

Око сказало:

Ні, ніколи не простромлять мене твої стріли, о Аларко! Вони лише тобі самому розсічуть осередки життя, і ти, з ураженими життєвими осередками, помреш. Доведеться тобі пошукати інші стріли, якщо хочеш знищити мене.

Почувши це й помізкувавши,

Аларка мовив:

А цей — завдяки розумну своєму приймає найрізноманітніші рішення. Тому в Розум-буддхі спрямую-но я свої гострі стріли!

Розум сказав:

Ні, ніколи не простромлять мене твої стріли, о Аларко! Вони лише тобі самому розсічуть осередки життя, і ти, з ураженими життєвими осередками, помреш.

Предки вирекли:

І тоді Аларка віддався найважчому, найсуворішому подвижництву. Але, як не старався, не знайшов підхожої стріли для тих сімох. Гранично зосередивши свою думку, задумався тоді володар. Довго міркував над цим Аларка, о кращий з двічінароджених, і не зумів той найгідніший з мислячих знайти нічого, краще Йоги. Зосередивши свій манас на одній точці, недвижний, віддався він Йозі й незабаром уразив, відважний, всі індрії однією-єдиною стрілою. За допомогою Йоги він відкрив у собі Атман і досяг вищої досконалости. У захваті, той царственний ріши проспівав тоді наступний вірш: «Ет, навіщо тільки ми колись настільки дбали про царство! Лише тепер я осягнув, що немає блаженства вище Йоги». Усвідом собі це й ти, о Рамо, і не вбивай більше кшатріїв. Віддайся суворому подвижництву, і в ньому знайдеш благо.

Брахман мовив:

Почувши слово Прабатьків, той великий герой, Рама Джамадагнья, віддався суворому подвижництву і прийшов до важкодосяжної вищої мети.

Так вістить розділ тридцятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 31

Брахман мовив:

У світі є три вороги, а в розрахунку по гунам — їх дев'ять. Радість, байдужність, зарозумілість суть три властивості саттвічні. Скорбота, гнів і надмірна збудливість вважаються властивостями раджасу. Сонливість, лінощі та омилення — ось три властивості тамасу. Людина розумна, яка досягла істинного умиротворення й перемогла почуття, спершу з усім старанням відтинає ці властивості безліччю стріл, і лише потім намагається здолати інших ворогів.

Тут зазвичай знавці історій про старовину виголошують вірші, проспівані колись царем Амбарішею на повчання своїй країні. Коли перемогли пороки і почало гинути все добре, Амбаріша, як рече переказ, силою взяв владу. Приборкавши злі пороки й віддавши шану людям благочестя, він досяг великих звершень і проспівав тоді таку пісню: «Майже всі пороки здолав я, всіх ворогів убив. Залишилося винищити ще один порок, але його ж бо я і не подужав. Це через нього жага живих істот не знаходить насичення, і, збожеволівши від жаги, метушаться вони, навіть не зауважуючи, як попадають у ями та капкани. Через нього людина робить те, що зовсім не слід. І цей порок — жадібність. Тне він душу гострими мечами, тож хай буде він сам відсічений! Адже це з жадібності народжується жага, а через неї думка прив'язується до об'єктів. І той, хто жадає знайти щось, знаходить головним чином властивості гуни раджас.

І цими властивостями ввергнута у в'язницю тіла, людина знову і знову народжується, відчуваючи бажання діяти. Коли ж час даного народження вичерпано, тіло її руйнується і розчиняється, а він у цьому своєму народженні знову до смерти приходить. А тому, усвідомлюючи всю пагубу цієї жаги володіння, треба рішуче її приборкати і в Атмані шукати царства, бо це — істинне Царство, і немає іншого. Цар же його єдиновладний переможений (*Атман*) мною за допомогою Знання».

Така пісня, яку проспівав велеславний цар Амбаріша, коли, поставивши собі метою завоювати вище з царств, він відітнув жагу володіння — головний з пороків.

Так вістить розділ тридцять перший в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 32

Брахман мовив:

Тут зазвичай розповідають такий древній переказ про бесіду якогось брахмана з царем Джанакою, о красуне!

Колись Джанака на кару одному брахманові, що схибив у якійсь із наук, велів: «Не з'являйся більше в моїх володіннях!». Почувши це, брахман відповів найгіднішому з царів: «Окресли мені, о царю, ту область, на яку розповсюджена твоя влада! І тоді я готовий жити у володіннях іншого царя, о володарю! Я хочу достеменно виконати твій наказ, відповідно до закону, о володарю землі!».

На ці слова велеславного брахмана цар нічого не відповів, лише важко зітхнув. Коли ж той неосяжно-могутній цар сів і поринув у споглядання, напав раптом на нього глибокий розпач, як демон Раху нападає на Сонце. Але незабаром сум'яття минуло, і цар, зітхнувши, звернувся до брахмана з таким словом: «Всю землю

думкою охопивши, я не зміг знайти неподільно мого володіння, хоча і є у мене царство дідів і прадідів, спадкоємна джанапада.[13] Не знайшовши шуканого на всій землі, я подумав про Мітхілу. Але й там свого не знайшов. Став шукати серед свого потомства — але й тут нікого не знайшов. Тоді й оволодів мною відчай. Однак, сум'яття пройшло і розважливість повернулася до мене. Я зрозумів, що мого володіння немає взагалі, і в той же час моє володіння — усе у світі. Навіть це «Я» — не моє, але й уся Земля — моя. А тому живи тут, скільки побажаєш, і насолоджуйся, скільки захочеш».

Брахман спитав:

Скажи мені, що за бажання розуму спонукало тебе відкинути саме поняття «володіння», тоді як при тобі — царство батьків і дідів, спадкоємна джанапада? Що за думка спонукала тебе визнати, що увесь світ — твоє володіння? Адже якщо ти не маєш володінь, як може увесь світ бути твоїм володінням?

Джанака відповів:

У будь-якій мирській справі ми знаємо, що все почате — недовговічне. І тому я не бачу нічого, про що міг би сказати: «Це — моє!». Говориться у Ведах: «Чиє це?» і «Чия власність?». Але я не знаходжу думкою нічого, про що міг би сказати: «Це — моє». Ця думка спонукала мене відкинути саме поняття «володіння». А ось послухай, яка думка вселила мені, що все навколо — моє володіння. Я не шукаю для себе насолоди навіть запахами, що проникають у мій ніс. Ось чому переможена мною стихія землі, у моїй владі завжди перебуває. Я не шукаю для себе насолоди навіть приємними смаками, що вже виникли в моєму роті. Ось чому мені покірні води, і завжди у владі моїй перебувають. Я не шукаю для себе насолоди формою й світлом, які око сприймає. Ось чому світло мені покірне, у моїй владі завжди перебуває. Я не шукаю для себе насолоди дотиком, навіть уже відчутим шкірою. Ось чому вітер мені покірний, у моїй владі завжди перебуває. Я не шукаю для себе насолоди звуками, що навіть уже проникнули у вухо. Ось чому мені покірні звуки, у моїй владі завжди перебувають. Я не шукаю для себе насолоди думкою, хоча б і присутньою вже в моєму манасі. Й тому манас мені покірний, завжди в моїй владі перебуває. Для богів, прабатьків, природних стихій і для гостей — ось для кого воістину вживаю всі мої дії! І, посміхнувшись, брахман сказав тоді Джанаці: «Знай, що я — бог Дхарма, і з'явився сюди для того щоб краще пізнати тебе. Того колеса, яке назад не повернути, чия маточина — брахмо, чиї спиці — буддхі, скріпленого ободом саттви, ти — єдиний обертач!».

Так вістить розділ тридцять другий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 33

Брахман мовив:

Ні, спосіб життя мій у цьому світі не такий, як ти, о боязка, судиш у міру свого розуміння. Я — брахман, я досяг звільнення, я — лісовий пустельник. Я — брахмачарин, але несу при цьому й обов'язки домогосподаря.

Я не такий, яким бачить мене погляд твій, о красуне! Мною пронизано все, що тільки є у світі. Для всіх істот, які є на світі, движних і недвижних, я єсмь, знай це, їхній Згубник, як лісова пожежа — для дерев. Ця думка дає мені відчуття царської влади над землею й навіть над усім всесвітом. Воістину, думка — мій скарб! Є лише один шлях брахманів, яким прямують знавці істини, чи живуть вони в хаті чи в лісі, труждаються в учнівстві або злидарюють. У багатьох несхожих подобах, вони плекають ту саму думку. У них, що перебувають у різних подобах і різних оселях, народжується думка, сповнена вмиротворення. Всі вони приходять до того самого стану свідомості, як усі ріки впадають ув Океан. Цей шлях проходять подумки, а не в тілесному вигляді. Адже діяння мають початок і кінець, а тіло скуте діяннями. Тому, о щаслива, хай не буде в тебе страху перед посмертним буттям! Оскільки душа твоя завжди спрямована до моєї, ти з'єднаєшся з моїм Атманом!

Так вістить розділ тридцять третій в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 34

Брахманка вирекла:

Неможливо осягти це слабкому духом, який не виховав себе. А моя думка дуже слабка, обмежена, збентежена. Назви ж мені спосіб, яким ту велику думку знаходять. Хочу знати ту головну причину, з якої це знання виростає.

Брахман сказав:

Знай же, що «брахманка» — це дощечка арані для того знання, а наставник — це верхня арані. Подвижництво із вченням труть їх друг об друга, тому й народжується вогонь знання.

Брахманка спитала:

А цей символ брахмо, названий «Пізнавцем Поля», — в чому його визначна особливість, за якою він може бути пізнаним?

Брахман відповів:

Він позбавлений ознак, не має властивостей. Немає в нього причини. Але я повідомлю тобі спосіб, яким ти його пізнаєш, якщо зможеш. Навіть будучи вірно зазначеним, він пізнається лише «по-бджолиному».[14] Спосіб до цього — розуміння в діях.[15] Позбавлені ж мудрости намагаються пізнати його так, ніби він має ознаки, що полегшують пізнання. У справах звільнення немає вказівок «це роби», «це не роби». В них, у

самого того, хто бачить і чує, народжується правильне розуміння Атмана. Слід уявляти собі стільки різних частин сущого, скільки лишень можливо: виявлені — і з невиявленою формою, сотні їх і тисячі, всі охарактеризовані нескінченною розмаїтістю, всі пізнавані почуттєвим досвідом. І тоді в безперестанній практиці Йоги відкриється Те, вище чого уже нічого немає.

Васудева продовжив:

Після цього свідомість тої брахманки, вичерпавши Пізнавця Поля, пішла далі, за межі Пізнавця Поля, ставши Тим, що відмінно від нього.

Арджуна мовив:

Де ж ця брахманка, о Крішно, і де той бик серед брахманів, якими такий великий успіх досягнуто? Скажи мені про цих двох, о непохитний!

Васудева сказав:

Знай, брахманом був мій манас, а брахманкою — моя буддхі. Той же, кого кличуть «Пізнавцем Поля», це — Я Сам, о Завойовнику багатств!

Так вістить розділ тридцять четвертий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 35

Арджуна мовив:

Зволь розповісти мені про брахмо — той вищий об'єкт пізнання. Адже з милості твоєї, мій розум тепер знаходить задоволення у таких тонких питаннях.

Васудева сказав:

Тут зазвичай оповідають такий древній переказ про бесіду навчителя з учнем, який веде до звільнення. У одного брахмана, суворого в обітницях, коли він сидів, повчаючи, обдарований його учень запитав щось про благо, о згубнику ворогів! «Маючи лише одне благо своєю метою, до тебе, пане, я припадаю і зі схиленою головою молю тя: повідай мені про те, що слід, о брахмане!».

На ці слова вчитель так відповідав учневі, о Партхо: «Скажи, у чому в тебе сумнів, о двічінароджений, і я все роз'ясню тобі!». Учень же, віддано люблячий наставника, почувши це, шанобливо склав долоні й запитав його — слухай докладно про що саме, о велемудрий!

Учень спитав:

Звідки я? І звідки ти? Поясни цю істину, яка вище всього! Звідки виникли всі істоти, рухомі й нерухомі? Чим всі вони живі? Що визначає час їхнього життя? Що є істина? Що — подвижництво? Що таке гуни, про які повторюють праведні? Що таке щастя, і що — гріх, о брахмане? Хай зволить пан мені на всі ці питання тут відповісти, як є, достеменно й відповідно до істини, о найгідніший святий брахмане!

Васудева продовжив:

Тому розпростертому перед ним, за всіма правилами питаючому учневі, власникові багатьох чеснот, умиротвореному, який тримається з гідністю, подібному тіні учителя, смиренному подвижникові-брахмачарину, його вчений і твердий ув обітницях наставник належно відповів на всі питання — о Партхо, приборкувачу недругів, найгідніший з роду Куру!

Ось вчення, сповіщене Брахмою, шановане найкращими з ріши, що увібрало в себе всю мудрість Вед і розкриває істинну суть, визначає минуле, сьогодення, майбутнє та інше, а також закон, насолоду й користь як мирські цілі, визнане зборами досконалих, існуюче у колишніх кальпах, споконвічне. Я повідаю тобі зараз, о велемудрий, про вищий стан, який тут пізнавши, розумні вже в цьому житті стають досконалими.

Колись ріши Бріхаспаті й Бхарадваджа, а також Гаутама — нащадок Бхрігу, Васіштха, Кашьяпа, Вішвамитра й Атрі, обійшовши всі шляхи у всесвіті, стомившись своїми діяннями, зійшлися, щоб розпитати бува один одного. Поставивши на чолі поважного ріши — нащадка Ангіраса (*Бріхаспаті*), прибули ті двічінароджені в небесний палац Брахми й там узріли того незаплямовано-чистого бога. Схилилися святі перед великим духом, зручно вмощеним на сидінні, Брахмою, і спитали його, шановані, про найвище благо. «Як повинен діяти благочестивий? Як позбуватися від скверни? Які шляхи будуть для нас благими? Що є істина, а що — гріх? Як досягаються два шляхи діяння, як — велич? Як приходять всеруйнування і звільнення, а також народження й смерть усіх істот?». І ось послухай, о учню мій, зараз я повідомлю тобі, відповідно до Вед, що відповів Прабатько найгіднішим з подвижників!

Брахма вирік:

Всі істоти, движні та недвижні, народилися від Істини. Живуть вони завдяки подвижництву — знайте це, о благочестиві! Потрапивши знову в материнське лоно, вони розвиваються потім відповідно до свого діяння. Бо Істина з'єднана з гунами, вона непорушна й описується п'ятьма способами: Істина є брахмо, Істина — подвижництво, Істина — Праджапаті. Від Істини народилися всі істоти. З Істини виникло це Велике. Тому брахмани, перевершивши гнів і сум, самоприборкані, які служать мостами до дхарми, завжди сподіваючись на Істину, цілком віддаються Йозі. Я повідаю про них — носіїв знання, які прокладають мости дхарми, і дисциплінують один одного своїм прикладом, споконвіку підтримуючи подвижництвом існування світів. А також про чотири галузі знання, про чотири стани й окремо — про кожний з чотирьох щаблів життя. Дхарма єдина, але в чотирьох частинах, як невпинно повторюють мудрі. Я розповім вам, о двічінароджені, про благий і заспокійливий шлях, по якому, починаючи із глибокої старовини, упевнено прямують мудреці заради

єднання із брахмо. Отже, почуйте, як я повністю вам тут і зараз повідаю про вищий важкоздоланний шлях і про вищу оселю — о причетні великій долі!

Першим щаблем називають щабель брахмачарина, потім іде щабель домогосподаря — гріхастхи, за ним слідує ванапрастха — щабель «подвижника в лісі», а над цим є ще найвищий щабель, відомий як адхьятма (*духовний*). Світло, Ефір, Сонце, Вітер, Індра, Праджапаті — не відкриваються погляду доти, доки людина не вступила в стадію адхьятма. Я опісля розповім — а ви послухайте — про засоби для досягнення цього. Щабель ванапрастха, на якому подвижники живуть у лісі, харчуючись плодами, корінням і повітрям, запропонована двічінародженим, тобто трьом вищим варнам. А щабель домогосподаря призначений людям усіх варн. Мудрі описують благочестя — дхарму — як охарактеризовану вірою. Отже, я уславив вам шляхи, що приводять на «шлях богів», мости дхарми, по яких рухаються за допомогою діянь своїх, благі й мудрі. Хто ж з них, твердий ув обітницях, суворо виконує свій власний релігійний обов'язок, той протягом довгого часу спостерігає, на «шляху предків», виникнення й загибель істот. А тепер, правдиво і з належною підставою, я перелічу таттви — сутності, які частинами своїми перебувають у всіх об'єктах. Великий Атман, а також Невиявлене і ахамкара, індрій — десять і одна, п'ять великих елементів і специфічні властивості кожного з цих п'яти елементів — ось усе ведійське знання. Отже, я перелічив вам двадцять чотири сутності. Хто знає всіх сутностей виникнення й загибель — той, з усіх істот наймудріший, і не впадає більше в оману. Пізнавши досконально сутності, всі властивості їх і всіх богів, очищений од гріха, від пут звільнившись, блаженствує в сяйливих світах.

Так вістить розділ тридцять п'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 36

Брахма мовив:

Те невиявлене, неочевидне, всепроникаюче, стійке й незмінне, хай буде пізнано, як дев'ятибрамне місто, що складається із трьох гун і п'яти природних джерел, оточене Одинадцятьма, і володіє властивою манасу, здатністю розрізнення, підлегле буддхі й, що утворює у підсумку сполучення Одинадцяти вищих. Три потоки усередині цього міста постійно його живлять, вони діють як три провідні річища й природа їх заснована на гунах. Гуни суть тамас, раджас і саттва. вони сполучаються одна з одною і живуть за рахунок одна одної, залежать друг від друга, тягнуться одна за одною, зв'язані одна з одною. Із трьох гун утворені п'ять природних джерел. Тамас сполучається із саттвою, саттва з раджасом. Також і раджас — із саттвою. Саттва сполучається з тамасом. Коли пригнічений тамас, починає діяти раджас. Коли пригнічений раджас, починає діяти саттва. Тамас, хай буде відомо, має нічну природу, і в нього три властивості. Головна його характеристика — потьмарення. Його ознака — неблагочестя, і він незмінно пов'язаний із гріховними діяннями. Про раджас речуть, що природа його — розгортання діяльності, він — причина усього колообігу речей. Він діє в усіх істотах і його ознака — виникнення видимих форм. Світло в усіх істотах, легкість і віра — ось із чого складається природа саттви. І легкість її сурозмірна її доброті.

А зараз повідаю, відповідно до істини, про суть кожної із цих гун, узятих у поєднанні або окремо. Дізнайся ж про них від мене всю правду. Потьмарення, невідання, скнарість, нерішучість у діях, сон, отупіння, страх, жадібність, зневіра, огуда добрих справ, безпам'ятність, незрілість, безвір'я, зіпсованість, нерозбірливість, сліпота, поведінка найгіршої властивості, хвастощі вчиненим — коли нічого не зроблено, гордість знаннями — при повнім неуцтві, недружелюбність, перекрученість свідомості, нешанобливість, помилкове міркування, підступництво, нерозсудливість, лиходійство, бездумність, важкість думки, занепад духу, необов'язковість, моральне падіння — всі ці властивості, о брахмане, вважаються приналежними гуні тамас. Та й інші, всі вроджені стани свідомості, сполучені з потьмаренням, які тільки не є де-небудь у цьому світі — всі вони стосуються гуни тамас. Постійні випади проти богів, брахманів і ведійського знання, прихильність до власності, гординя, неуцтво, гнів, відсутність смиренності, злісна заздрість стосовно всіх істот — ось поводження, вказане для гуни тамас. Усякі марні починання й недоречні дарування, а також обжерливість — ось поводження, приналежне гуні тамас. Брутальність, нетерплячість, ревнощі, зарозумілість і безрелігійність — ось поводження, обумовлене гуною тамас.

І які лише є подібного поводження люди, грішники, які зневажають норми, існують у цьому світі — все це люди тамасу. Я розповім зараз про те, які лона приготовлені цим грішникам. Щоб відчути нижче з пекельних станів, вони направляються в пекло тваринного буття і народжуються там як: нерухомі істоти, жертовна і тяглова худоба, хижаки, отруйні гади, хробаки, комахи, птахи, яйценароджені тварини й усілякі чотириногі, а також — безумці, глухі, німі й усі ті, чия хвороба визначена гріхами у колишніх народженнях. Лиходії, які несуть на собі клеймо своїх діянь, поринають у морок, захоплені спадаючим потоком. Так люди гуни тамас тонуть у тамасі.

А тепер я повідаю про їх звільнення звідти і сходження: як вони, ставши вершителями благих діянь, знаходять світи, призначені людям добрих справ. Змінивши напрямок свого руху на протилежний, вони зростають своїми діяннями. Завдяки ж очисним обрядам, чиненим дбайливими до виконання свого обов'язку і, котрі турбуються про благо світу — брахманів, й самі докладаючи зусиль, вони піднімаються в одні з тими брахманами світи, досягають неба богів — так говорить ведійські шруті. Змінивши напрямок свого руху на протилежний, зростають вони своїми справами і, корячись закону перевтілень, знову стають у цьому світі

людьми. Потрапляючи спочатку у грішні лона, народжуються вони чандалами, німими або заїками, а потім переходять, за законом круговороту, в усе більш і більш високі варни. Перевершивши шудрянське народження й усі інші властивості, властиві тамасу, досягши середини висхідного потоку, вони все ж залишаються під впливом гуни тамас. «Пристрасть до задоволень є «Велике потьмарення», — так говорить Писання. Бажаючи щастя, потьмарюються в цьому навіть ріши, подвижники й боги. «Морок», «Потьмарення», «Велике потьмарення», «Пітьма» — названа також «Гнів». Смерть — це «Кромішня пітьма», а гнів називають просто «Пітьмою». Отже, я належним чином описав вам, о брахмани, всю цю гуну тамас, відповідно до її переважних властивостей, характерних для неї нахилів свідомості, обумовленими нею видами народження — і у відповідності з реальністю. Але хто все це правильно усвідомлює? Хто це істинно побачить? Адже сама суть гуни тамас визначається тим, що людина бачить нереальне — реальним. Отже, описані вам всіляко властивості тамасу, розказано, як слід, про тамас у всій повноті. Знайте, що особа, яка завжди зберігає знання про ці властивості, — від усіх властивостей темної гуни позбувається!

Так вістить розділ тридцять шостий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 37

Брахма мовив:

О найгідніші, я розповім вам тепер належним чином про раджас. Послухайте, о причетні великій долі: ось усе про прояви цієї гуни.

Насильство, краса, праця, щастя й горе, холод і спека, влада, війна, мир, суперечка, занепокоєння, терпіння, сила, відвага, несамовитість, лють, а також боротьба й розбрат, заздрість і жага володіння, підступництво, ворожнеча, жадібність до власності й захист її від навколишніх, убивство, ув'язнення, напасті, купівля-продаж, враження ворогів у вразливі місця з криком: «Ріж, коли, рубай!», жорстокість, лютість, брутальність, цікавість до чужого добра, мирські думки й турботи, злостивість, лайка, брехливі слова, дарунки негідним, підозрілість, звади, осуд, хвала й звеличування, міць і насичення, слухняність, покора, служіння, залежність, спрага, розважливість, політичність, безоглядність, тривога, користолюбство, всі обряди, які відбуваються в цьому світі відповідно для чоловіків або дружин інших істот, для майна, для будинків. Самокатування, недовірливість, обов'язки й обітниці, дарування з надією на зворотній дарунок і постійне бажання: «Нехай це буде моїм», проголошення «Свадха!», висловлення поваги, вигуки «Сваха!» і «Вашат!», здійснення жертв і завчання Вед, однаково визначені як «придбання», примхи: «Хочу те, хочу це», любовна прихильність, з цієї ж гуни, що виникає, підступництво, обман, шкідливість і зарозумілість, злодійство, насильство, ганьблення, страждання, безсоння, перешкоджання, лицемірство, пристрасть, відданість, приязнь, веселість, гра в кості, плітки й жіночі каверзи, танці, музика, спів і всякі, які не є, пристрасті — все це властивості, о брахмани, описуються як гуна раджас.

Люди, які міркують на цій землі про минулі, нинішні й майбутні стани речей, які завжди дбають про три життєві цілі, тобто — закон, користь і любов, і які діють під впливом бажань та радіють, коли всі їхні бажання здійснюються — суть люди «спадного потоку», жагучі, обійняті раджасом. Народжуючись знову і знову в цей світ, вони радуються, жадаючи плодів, які виявляться як після смерти, так і тут, у цьому світі. Вони дарують і приймають дарунки, постійно повторюють мантри і ллють на вогонь жертовне масло. Описані вам всебічно властивості раджасу, розказано, як слід, про раджас у всій повноті. Знайте, що чоловік, який завжди зберігає знання про ці властивості, — від усіх властивостей жагучої гуни позбувається!

Так вістить розділ тридцять сьомий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 38

Брахма сказав:

А тепер я повідаю про третю, вищу з гун — без вад, складену з блага всіх істот і закону для праведних. Блаженство, радість, підйом, просвітленість і щастя. Безтурботність, негнівливість, задоволеність, віра. Терпіння, стійкість і ненашкодження, неупередженість, правдивість, прямота, незлобивість і незаздрісність, чистота, умілість, доблесть — ось прояви гуни саттва. Той, хто йде шляхом Йоги, для кого в цьому світі «марне знання, марна діяльність, марне служіння, марні труди», — той в іншому світі матиме вічність. Відчуженість од власності, відчуженість од самості, від усіляких очікувань, безстороннє відношення до всього... «не підвладна згубному впливу прагнення», — ось яка ця вічна дхарма праведних! Довіра, соромливість і довготерпіння, самовідданість, чистота, пильність, доброта, несхильність омані, милосердя до всіх істот, нелихослів'я, захват, достаток, здивування, слухняність і добре поводження, діяльність для досягнення вищого спокою, надчистота, блага спрямованість свідомості й звільнення, незворушність, дотримання подвижницьких обітниць і помірність у всьому, викорінення власництва, викорінення марних сподівань, вірність своїй природі... «марне дарування, марна жертва, марне навчання, марні обітниці, марне всяке наживання, марна дхарма, марна аскеза», — усі, хто живе відповідно до цього в тутешньому світі, — прихильні саттві. Брахмани, які перебувають у джерелі брахмо, мудрі, вони бачать речі правильно. Відринувши всі гріхи, безжурні, які не відають старості й смерті, ті мудреці досягають неба й потім самі створюють собі тіла. Вони, великі духом, подібно богам-небожителям, простим зусиллям свідомості надають собі владності, повний самоконтроль або невагомість. «Несені висхідним потоком», — так називають їх, які

стали вже богами, здатними до перетворення: досягши неба, силою природи своєї, вони так і сяк змінюються. І чого вони тільки не побажають, вони знаходять це самі або наділяють цим інших.

Так, повідано вам, о найбільші з двічінароджених, про прояви саттви. Той, хто це належним чином засвоїв, знайде все, чого побажає. Перераховані повністю всі властивості саттви. Як слід, розказано про прояви цієї гуни. Людина, яка постійно зберігає знання про ці три гуни, від гун насолоду отримує, а не гуни самого його тримають.

Так вістить розділ тридцять восьмий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 39

Брахма вів далі:

Неповною буде розповідь про гуни, якщо брати їх окремо: зазвичай в цьому світі раджас, саттва й тамас з'являються разом. Зв'язані одна з одною, вони живуть за рахунок одна одної, усі друг від друга залежать, а також одна за одною слідують. Варто саттві з'явитися, тут і тамас з'являється, немає в тому сумніву! А де тамас або саттва в цьому світі, — там і про раджас мова заходить! Спільно вони, нерозлучні супутники, свій шлях здійснюють. Бо завжди спільно діють, із причиною чи безпричинно.

Але у своїй одночасній дії вони відрізняються за рівнем розвитку: завжди в наявності перевага одної і применшення інших. Якщо, наприклад, у тваринному стані переважає тамас, то раджасу там виявиться лише трохи, а саттви — ще менше. Якщо ж у тих хто досяг «серединного потоку» на підйомі раджас, то тамасу там можна виявити лише трохи, а саттви — й того менше. Якщо ж у піднятих «висхідним потоком» особливо розвинена саттва, то раджасу там виявиться зовсім небагато, а тамасу — і того менше. Саттва відкриває можливість перетворення, несе просвітлення індріям. Адже вище саттви немає іншого стану духу! Прихильні саттві спрямовуються нагору, прихильні раджасу залишаються посередині, а обійняті нижчою з гун, люди тамасу, направляються вниз. Тамас — у шудрах, раджас — у кшатрі, а вища з гун, саттва — у брахманах. Так проявляються три гуни в трьох варнах. Навіть при швидкому розгляді саттва, раджас і тамас завжди видно разом, діючими сукупно. Не чули ми, щоб вони діяли окремо. Коли сходить сонце, злодюжки відчувають страх, а подорожани відчувають спеку й нудяться, нещасні, від спраги. Сонце у цьому прикладі роз'яснюється як саттва, злодії — як тамас, а спека, яка млоїть подорожан, це гуна раджас. У сонця його сяйво — це саттва, його жар — це гуна раджас, а коли у визначені дні, з ним трапляються затемнення, то слід бачити в цьому прояв гуни тамас. Ось у такий спосіб і в усіх інших світилах роблять свій оберт три гуни, проявляючись по черзі: то тут, то там, то так, то сяк. А у недвижних істот переважає тамас, властивий тваринному стану. До раджасу відносяться ті їхні властивості, які піддані змінам. А властивість оліюватості в них саттвічна.[16] Як тригунний слід розглядати день, і тригунною вважається ніч. Тригунні також місяці, половини місяців, роки, сезони й стики сезонів. Трьома способами відбуваються дарування, потрійно приноситься жертва. Потрійні світи й потрійні Веди, троякі знання і трьох видів посмертна доля. Минуле, сьогодення і майбутнє. Дхарма, артха й кама. Навіть прана з апаною і удана — все це суть ті ж три гуни. Усе, що є в цьому світі, складається із цих трьох гун. Три гуни діють, незмінно залишаючись при цьому невиявленими. Саттва, раджас і тамас споконвіку творять цей світ. Тамас, Неявне, Благе, Постійне, Ненароджене, Лоно, Вічне, Пракриті, Перетворення, Кінець світу, Прадхана, Виникнення й Зникнення, Недоповнюване і Беззбиткове, Непохитне, Непорушне, Нерухливе, Суще і Несуще — все це Невиявлене, відоме, як складене з трьох гун. Люди, що міркують про духовне, хай запам'ятають ці найменування Невиявленого. Хто знає достеменно іменування Невиявленого, знає про гуни і тонкі їхні шляхи, хто осяг суть розходжень, той, позбувшись тіла, щасливо від усіх гун звільниться!

Так вістить розділ тридцять дев'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 40

Брахма мовив:

Спершу від Непроявленого пішов Великий Атман, наділений великим розумом. Він вважається початком усіх властивостей і першим зі створінь. Великий Атман відомий під іменами: «Розум», «Вішну», «Все», «Шамбху» (*милостивий*), «Мужній», «Буддхі», «Мудрість» і «Сприйняття», а також «Слава», «Стійкість» і «Пам'ять». Із цього ряду синонімів і пізнається, чим є «Великий Атман». Брахман, що знає це — мудрий і ніколи більше не помиляється. Той, у кого всюди руки й ноги, з усіх боків голови, очі, роти, у кого всюди вуха, — проникаючи собою все у світі, перебуває прихованим у серці кожної істоти, виливаючи велике сяйво, Пуруша: малюсінький, як атом і найлегший, здатний осягнути все Володар, неминуще Світло. І в ньому ті люди з наділених розумом, які знаходять радість у відчуженості, занурені в споглядання, завжди віддаються Йозі, прихильні істині, приборкані почуттями, ті, багаті знаннями, не жадібні, які приборкали гнів, мудрі, із проясненою свідомістю, далекі власності й самості — звільнившись, усі вони досягають Величі. Хто знає чистий, вищий шлях Великого Атмана, той — найбільший мудрець в усіх світах, він не підданий більше омані. У споконвічних діяннях утвору, сам Вішну стає цим Самосущим Володарем. Та ж людина, яка так відає Володаря, у печері (*серці*) прихованого, древнього Пурушу, Всесвітню форму, Золотого, Того, в кому укладена вища мета наділених розумом, — та, розумна, буддхі перевершивши, за межами його перебуває.

Так вістить розділ сороковий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 41

Брахма мовив:

Цей Великий, першим з'явився і називається також «Основою «Я», ахамкарою. Сказавши: «Я!», вона (*ахамкара*) виникла, і це називають другим утвором. Ахамкара є «Початок першоелементів», її іменують «Мінливою». Думка про «Я» є також «Основа теджасу».[17] Ахамкара — це утвір істот, це — Праджапаті. Це — бог, першоджерело усіх богів, а також манасу. Це — творець потрійного всесвіту, який першим оголосив «Я єсмь все це!», він вважається загальним наставником. Цей споконвічний світ належить подвижникам, які постійно шукають духовного знання, які виявили в собі Атман, вивчають Веди і досягли досконалості. Ось так за посередництвом ахамкари, Джерело першоелементів, їх Творець творить для Сприймаючого всі ці об'єкти сприйняття. А «Мінлива» надає руху світу, опромінюючи при цьому своїм вогняним запалом весь всесвіт.

Так вістить розділ сорок перший в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 42

Брахма мовив:

Від ахамкари породжені п'ять великих елементів: земля, вітер, простір, вода й світло — п'яте. Серед цих п'яти великих елементів перебуваючи, при впливі на органи сприйняття звуку, дотику, зримої форми, смаку й запаху — живі істоти помиляються. Коли ж великі елементи майже повністю зруйновані й наступає світова катастрофа, то всіх, кому властивий подих, о мудрі, обіймає великий страх. Від якої сутності яка сутність народилася, у тій вона тепер і розчиняється. Ця народилася від тої, розчинення ж відбувається у зворотному порядку. І ось уже зникли всі живі істоти, рухомі й нерухомі. Але люди мудрі й пам'ятливі, ніколи не зникають!

Звук, дотик, а також зрима форма, смак і п'ятий — запах, обумовлені діяльністю і матеріальною причиною, а тому не можуть бути постійні, ім'я їм — омана. Вони сполучені з відтворенням жадібності, не мають специфічних відмінностей, позбавлені реальності, утворені із плоті й крови, живляться один одним. Вони вважаються «зовнішніми стосовно «Я», жалюгідними й убогими у своїй дії. А ось прана і апана з уданою, а також самана і вьяна вважаються «дотичними до «Я», це — п'ять неодмінних вітрів у тілі. Разом з мовою, манасом і буддхі вони утворять восьмимірний світ. Хто приборкав шкіру, ніс, вухо й орган смаку з мовою, чий манас очищений, хто не дає відхилятися буддхі, людина, чию свідомість ці вісім вогнів ніколи не обпалюють, — іде до благого брахмо, вище якого немає вже нічого.

Тепер же, о двічінароджені, я розповім вам усе про тих одинадцять, породжених ахамкарою, що називають індріями. Вухо, шкіра, очі, язик і ніс, як п'ятий. Ноги, органи випорожнення і розмноження, руки й орган мови, як десятий — така група індрій, а одинадцятим у ній буде манас. Все це збіговисько людина повинна перебороти, перш ніж у її душі засяє брахмо. П'ять перших називають індріями сприйняття, а п'ять других — індріями дії. Ті п'ять, з яких перше — вухо, за природою своєю пов'язані зі сприйняттям. Інші ж п'ять нездатні до розрізнення й пов'язані з дією. Про манас варто знати, що він має подвійну природу. А буддхі буде при них дванадцятим. Отже, мною перераховані послідовно ці одинадцять індрій. Пізнавши їх, вчені мужі вважають, що досягли повноти знання.

В істот три місцеперебування, четвертого не буває. Це — земля, вода й повітряний простір. А ось народження буває чотирьох видів. Народжені з яйця, вирощені з землі, народжені від вогкості та з утроби народжені — такі народження чотирьох видів, які можна вказати для всієї цієї безлічі істот. Є істоти нерухливі і є літаючі по небу, які всі, разом зі зміями, відносяться до розряду яйценароджених. «Народженими з вогкості» називаються хробаки й інші такого виду тварини. Це — другий і, як вважають, нижчий вид народження. Тих же, які відповідно до кругового ходу часу, у належну пору виростають, пробиваючись крізь землю, — найгідніші з двічінароджених називають «вирощені з землі». Знайте, що істоти із двома й більше ногами, а також ті, що ходять по-звіриному (*поземно*), — народжуються з утроби й суть кращі з істот. Варто знати, що споконвічне Лоно Брахми у цьому світі подвійне: воно утворюється подвижництвом і всякими благими діяннями. Цим керуються мудрі. Варто знати, що обрядова дія подвійна: вона складається з жертвопринесення і дарувань при жертвопринесенні. Старці вчать також, що навчання для усякого породженого є благою заслугою. Хто це належним чином знає, той досягає звільнення і позбувається від усіх гріхів — втямте, о тури серед брахманів!

Простір — перший з великих елементів. В особистісному це — слух, у зовнішньому — звук, у божественному — Сторони світу. Другий з великих елементів — вітер. В особистісному він відомий як дотик, у зовнішньому — як те, що сприймають дотиком, а там, у божественному — як Блискавка. Третім називають світло. В особистісному це — зір, у зовнішньому — зрима форма, там же, у божественному — Сонце. Четвертим елементом слід знати води. В особистісному це — смак, у зовнішньому — сік, там же, у божественному — Сома. П'ятий елемент — земля. В особистісному вона визначається як нюх, у зовнішньому — як запах, а в божественному це — Ваю. Такий встановлений Писанням чотиричастинний розподіл для кожного з п'яти елементів. Тепер же я повідаю про троїстість кожної з індрій. До особистісного, брахмани, які прозріли істину, відносять ноги. У зовнішньому ж це — ходіння, а в божественному — Вішну. Вниз спрямована апана, в особистісному визначається як анус, у зовнішньому це — випорожнення, у

божественному — Митра. Прутень, який породжує всі істоти, відноситься до особистісного. У зовнішньому ж це — сім'я, а відповідне божество — Праджапаті. Люди, обізнані на особистісному, відносять до особистісного руки. У зовнішньому ж це — діяння, а там, у божественному — Шакра. Вважається причетною до особистісного первинна, стосовно манасу, всім богам спільно приналежна Мова. У зовнішньому ж це — речене, а там, у божественному — Агні. Манас, який за п'ятьма елементами тягнеться, відносять до особистісного. У зовнішньому ж це те, що мислиться, а в божественному — Місяць. Буддхі, яка досліджує ці всі шість індрій, відносять до особистісного. У зовнішньому це — пізнаване, а там, у божественному — Брахма.

Ось і виклав я вам належним чином, встановлення про те, що є особистісне. Добути це знання в нашім світі вдалося лише людям наділеним найвищою мірою здатністю пізнання. Зібравши разом індрії, предмети індрій і п'ять великих елементів, слід утримувати їх манасом. Коли ж все це зникне в манасі, не здаються більше бажаними людині радості життя. В тім-то й складається, на думку мудрих, істинне щастя істот, наділених знаннями.

А тепер я розповім про ніврітті — принцип згортання діяльності, що у м'якій або в різкій формі проявляється в усіх істотах і робить їх здатними до сприйняття тонких сутностей і є благим. Цей принцип, якому особливо прихильні брахмани, припускає сприйняття своїх чеснот, як недоліків, неприхильність, самітність, ігнорування всіх розходжень — і зветься джерелом безроздільного блаженства. Мудрець відриває всі свої потяги від їхніх об'єктів, як черепаха забирає свої кінцівки під панцир. Він позбавлений пристрастей і від усього вільний, а тому завжди щасливий. Приборкавши в собі бажання, позбувшись жаги, зосереджений, добрий друг усім істотам — він приходить до єднання з брахмо. Придушивши діяльність індрій, які завжди прагнуть до своїх об'єктів, покинувши поселення людей, запалює в собі подвижник внутрішнє полум'я. Як вогонь, якщо живити його дровами, яскраво сяє, так починає яскраво сяяти і Великий Атман, коли притлумлені індрії. Якщо людина, чий дух прояснений, у своєму серці бачить усіх істот, тоді вона, самопороджена, знаходить Неперевершене, Те, що тонше тонкого.

Достеменно відомо, що в тілі людини вогонь представлений формою, вода — «потоком», вітер — дотиком, земля — бридким і брудним слизом, а простір — слухом. Обійняте тіло пристрастю і скорботою, оточене п'ятьма струмами сприйняття, утворене з п'яти елементів, дев'ятибрамне, населене двома божествами (*джива і атман*), сповнене чуттєвості, не повинно бути відкрите погляду, складається із трьох гун і трьох гуморів, насолоджується сполученнями, потьмарене оманою. Важко керувати ним у цьому світі живих. Маючи опорою саттву, воно являє собою в цьому світі обертове Колесо Часу. Це тіло є жахливий, бездонний Океан, ім'я якому — невідання. Увесь світ, разом з богами повинен залишити, відкинути й розпізнати його. Важко позбутися пристрасті й гніву, страхів, невідання, злості й нечесності. Але людина може відсторонитися від них усіх разом, придушивши діяльність індрій. Хто зумів у цьому світі перемогти три гуни й п'ять першоелементів, тому приготовлена вища оселя у небесах, і вічність. Пристрасть і гнів разом здолає того, хто переправився через річку з непереборними протоками, річку, чий стрімчастий берег — пристрасть, чий страхітливий потік — діяльність манасу. Така людина, позбувшись усякої скверни, слідом за тим прозріває Вище. Замкнувши манас на ньому самому, та людина споглядає в собі Атман. Всевідаюча, вона бачить усередині себе Атман розміщений в усіх істотах, то як Єдине, то перетвореним у безліч. Воістину, вона споглядає всі форми, як сотні світильників, запалених од одного Світильника. Вона сама є Вішну, і Митра, і Варуна, й Агні, і Праджапаті, вона — Дхата і Відхата, вона — Володар, чиї обличчя повернуті в усі сторони світу. В ній яскраво сяє Великий Атман — серце всіх істот! Сонми натхненних брахманів-ріши, боги й асури, якши, пішачи, прабатьки й птахи, всі орди ракшасів і бхутів, а також великі мудреці, всі безупинно хвалу їй співають!

Так вістить розділ сорок другий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 43

Брахма мовив:

Середню гуну, з людей представляє царственний кшатрій, з їздових тварин — слон, а з мешканців лісу — лев. З жертовних тварин — вівця, з мешканців нір — кріт, з рогатої худоби — бик, а на тлі жінок цю гуну представляє чоловік. У цьому світі ньягродха, джамбу, піппала й шалмалі, а також шиншапа, мешашрінга і бамбук-кичака є, поза всяким сумнівом, царями дерев. Хімаван, Паріятра, Сахья, Віндхья, Трикуті (*Тривершинна*), Швета, Ніла, Бхаса і гора Каштхаван, Шубхаскандха і Махендра, а також гора Мальяван — це царі серед гір. А Марути — царська серед ґан.[18] Сонце Сурья — володар планет, а Місяць Чандрамас — цар накшатр. Яма — володар пітарів, а Океан — усіх потоків. Варуна є царем вод, а Митра — всіх живих істот. Сонце (*Арка*) — цар усіх гарячих тіл, а Місяць (*Інду*) — всіх світних. Вогонь є володарем усіх живих істот, а Бріхаспаті — перший між брахманів. Сома — цар рослин, а Вішну — перший з наділених міццю. Тваштрі є володар форм, а Шива — володар жертовної худоби. Жертовний обряд є вище з дарувань, а поети-ріши представляють гуну раджас у традиції Вед. Зі сторін світу головна — Північ. Царем усіх брахманів є могутній Сома. Кубера — володар усіх якшів, а Пурандара — богів. Творець же першоелементів та іншого, а також усіх живих створінь — Праджапаті. З усіх сутностей вище всього — Я, Великий, створений з брахмо. Немає ніякої іншої суті, що була б вище Мене або Вішну. Вішну, Великий, створений із брахмо, є цар над усіма царями. Ми

знаємо Його як Ішвару. Він — Володар, Він — Праджапаті. Бо він є Господь для всіх: і людей, і кіннарів, і якшів, і гандхарвів, і змій, і ракшасів, і богів, і данавів, і нагів. Великою володаркою всіх, хто боготворить жіноче лоно, є чарівноока Магадеві, іменована також Парваті. Слід знати богиню Уму, як найвищу і святішу з жінок. Земля хай буде відома, як найбільша з піхов. А з усіх жінок перші — апсари. Царі прагнуть жити за дхармою, брахмани ж суть носії дхарми. Тому, цар у цьому світі повинен дбати про захист брахманів. І якщо у володіннях яких-небудь царів святим людям погано — ті царі втрачають усі свої чесноти і по смерті йдуть спадним шляхом. Ті ж царі, у чиїх володіннях святі люди живуть під надійним захистом, — і в цьому світі зрадіють, і по смерті знайдуть, великі духом, вічність, знайте це, о найгідніші з двічінароджених!

Тепер я розповім про неодмінні характерні ознаки різних дхарм. Ознака дхарми є ненасильство, насильством же відзначена адхарма. Богам властиве сяйво, а людям — обрядова діяльність. Простору властивий звук, а вітру — дотик. Зрима форма є ознака світил. Води характеризуються смаком. Несуча на собі все живе Земля характеризується запахом. Правдивістю характеризується Мова, яка у досконалості злучає голосні й приголосні. Манас характеризується думкою. Те ж, силою їхньої близькості, говорять і про буддхі. Міркує про предмети сприйняття манас, а рішення про них приймає буддхі, бо саме буддхі, поза всяким сумнівом, характеризується рішучістю! Характеристика Великого — йогічне споглядання, Невиявлене характеризується добротою. Йога відзначена активністю, а джняна — відмовою від діяльності. Тому людина, що володіє вірно спрямованою буддхі, поставивши джняну вище всього, хай відсторониться від світу. Відчужена і зі Знаннями, вона гідна вищої долі, по смерті своїй прийшовши туди, де перевершені пітьма, старість і смерть, де немає більше ніякої двоїстості.

Як личить, повідав я вам про все, що стосується характеристики дхарм. Тепер же повідаю про те, як сприймаються властивості. Запах зіставляється з елементом землі. Сприймають його носом. Але й вітер будучи у носі, теж сприяє сприйняттю запаху. Смак зіставляється з елементом води. Сприймають же його язиком. Але й Сома-Місяць, що перебуває на язиці, теж сприяє сприйняттю смаку. Форма є властивість світла. Сприймають її оком. Але й Адітья-Сонце, будучи присутнім в оці, теж сприяє сприйняттю форми. Дотик пов'язаний з елементом вітру, а сприймається він шкірою. Але й той вітер, що перебуває у шкірі, теж сприяє сприйняттю дотику. Властивість простору — звук. Сприймають його вухом. Але й усі сторони світла, які перебувають у вусі, теж відомі своєю роллю у сприйнятті звуку. Властивість манасу — думка, сприймають її мудрістю. Але й елемент свідомості, який перебуває у серці, теж сприяє ментальному сприйняттю. Визначивши буддхі за рішучістю, а Велике — за йогічним спогляданням, Невиявлене безперестану пізнає їх — у тім немає сумніву!

Вічний, за природою позбавлений властивостей Пізнавець Поля, осягається без ознак. Тому Пізнавець Поля, який не має ознак, володіє лише однією характеристикою — Знаннями. Невиявлене визначають як Поле, у якому виникають і в якому зникають гуни. Я постійно бачу, чую і пізнаю його, хоча воно й приховане. Його пізнає Пуруша, тому й зветься «Пізнавцем Поля». Так само й усю діяльність гун Пізнавець Поля спостерігає. Самі гуни не усвідомлюють себе народженими знову й знову, приреченими на початок, середину, занепад і кінець, позбавленими свідомості. Ніхто не знає істини, лише Пізнавець Поля осягає те, що вище гун з усім, що ними створено, і над Вищим Велике. Ось чому людина, наділена знаннями природи речей, відринувши й гуни, і своє знання, винищивши в собі всю скверну й піднявшись над гунами, з'єднується потім з Пізнавцем Поля. Не знаючи більше пар протилежностей, нікому не кланяючись, не виголошуючи «Свадха!», недвижна, бездомна — вона сама стає Пізнавцем Поля, Вищим Володарем.

Так вістить розділ сорок третій в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 44

Брахма мовив:

Я правдиво повідаю все про те, що має початок, середину і завершення, про засоби його усвідомлення, а також про імена його і характеристики.

Відомо, що день іде спершу, а ніч — опісля. Що місяці починаються зі світлої половини. Що місячні дома починаються зі Шравіштхи. І, що зима є першою серед пір року. Земля — джерело запахів, а вода — смаків. Світло — джерело форм, а вітер називають джерелом дотиків. Також ефір є джерело звуку. Так кожний першоелемент визначає якась властивість. Тепер я повідаю про вищий початок усіх сутностей. Сонце-Адітья — початок усіх світил, Вогонь вважають початком першоелементів. Савітрі — всіх наук початок, Праджапаті — усіх богів. Склад «Ом» — початок усіх Вед, а Прана — початок усіх вимовлянь. Усе, що в цьому світі встановлене понад, позначають ім'ям Савітрі. Віршованих розмірів початок — Гаятрі, з жертовної худоби перший — козел. Корови — початок усіх чотириногих, двічінароджені — перші з людей. Сокіл — початок усіх птахів. З жертв найвища — узливання у вогонь жертовного масла, а з усіх плазунів перша — змія, о найгідніші з двічінароджених! Кріта — початок циклу юґ, у цьому немає сумніву. Золото — початок усіх цінностей, а ячмінь — усіх рослин. Зі спожитого та поглинутого найвищим вважається рис. А з рідин для пиття призначених, найкраща вода. З усіх без винятку нерухомих істот первонародженим вважається дерево Плакша — вічне святе житло Брахми. Всіх Праджапаті початок — це я, безсумнівно. Мій неосяжний думкою Атман є Вішну. «Самосущим» він зветься. З усіх гір первонародженою вважається велика Меру. А з основних і проміжних напрямків первонародженим вважають вертикаль. Також первонародженою серед рік шанують

поточну трьома шляхами Ґангу. А з усіх потоків і водойм первонароджений — це Океан. Над усіма богами, данавами й бхутами, пішачами, зміями та ракшасами, людьми, кіннарами і якшами — Володарем є Ішвара. Початок всьому цьому всесвіту є складений із брахмо великий Вішну. Вище, ніж Він, немає істоти у всьому потрійному всесвіті. З усіх щаблів життя — вік домогосподаря головний, це безсумнівно. Початок усіх світів — Невиявлене, воно ж є й кінець усього. Дні закінчуються заходом сонця, а ніч — сходом. Наприкінці щастя завжди чекає горе, наприкінці горя — завжди щастя. Все накопичене наприкінці висохне, усякий підйом скінчиться падінням. Усякий союз кінчається розлукою, а життя — смертю. Все створене зрештою загине, усякий народжений неминуче помре, бо все що рухається і нерухоме в цьому світі — минуще. Принесене в жертву, дароване, подвижництво, вчення, обітниці й самообмеження — все це зрештою зникне без сліду. Одному лише немає кінця — Знанню. А тому людина із проясненою свідомістю, занурена у зосереджене споглядання, позбавлена почуття власності й самості, за допомогою чистого Знання може позбутися усякого зла.

Так вістить розділ сорок четвертий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 45

Брахма мовив:

Обертається Колесо Часу, воно насаджене на веретено манасу, його серцевина — буддхі, його óбід — сукупність індрій, його маточина — першоелементи, його окружність складається з кліпання ока. Обтяжено воно старістю й горем, супутні йому хвороби й лиха. Воно розмірює час і простір, скрипить від тяжких зусиль і трудів. В його обертанні чергуються ніч і день, переміняються по колу спека й холод. Стиснуте воно минущими щастям і горем, скріплене перемичками голоду й спраги. Тріщини в ньому — від зміни затінку й спеки, струс його — від закриття та розкриття повік. Несучи на собі дивовижні сонми загрузлих в омані істот, обертається воно, позбавлене свідомості! Одиниці міри його — місяці й півмісяці. Незбагненне, захоплює воно у своєму обертанні весь всесвіт. Бруд на ньому — скупчення тамасу, розкручує ж його енергія раджасу, сяє воно ошатним оздобленням саттви. Коло його утворене сполученням гун. В його маточині — шум і розбрати. Воно приводиться в рух сукупністю скорбот. Сполучено воно з дією і його знаряддями. Величезне, та ще й росте вшир, через жагучі прихильності, цілком обумовлене жадібністю й жагою володіння, породжується неуважністю Знання. Обкладено з усіх боків страхом і невіданням, породжує воно потьмарення у всіх істотах, несе в собі радість і блаженство, прилучає пристрасті та гніву. Воно починається від Великого й простирається до специфічних властивостей першоелементів, вічно перебуває в невідворотному становленні, швидке, як думка, не знає утоми. Це Колесо Часу позбавлене свідомості, сполучене з парами протилежностей. Людина має залишити й відкинути його, щоб пізнати світ безсмертя! Людина, яка завжди знає достеменно, як обертається Колесо Часу і як зупинити його, — та єдина серед живих істот не піддана більше омані! Позбувшись усіх перешкод, перевершивши всі пари протилежностей, очистившись від усякого гріха, той подвижник прилучиться найвищій долі!

Домогосподар, послушник-брахмачарин, той, хто пішов жити в ліс і той, хто злидарює, — ось чотири щаблі життя. Основа ж їм усім — щабель домогосподаря. Який не є в цьому світі обов'язок, що пропонується священними текстами, його слід виконувати до кінця, щоб знайти благо. Так проголошено з віку. Попередньо очистивши себе обрядами, належно виконавши всі свої обітниці, людина, народжена в одному зі шляхетних станів, після того, як осягла ведійську науку, нехай виконає обряд «повернення».[19] Смиренний, люблячий свою власну дружину, наслідуючи поведінку мудрих, самоприборканий, сповнений віри — нехай він робить п'ять «великих жертвопринесень». Харчуючись лише тим, що залишилося від учти богів або гостей, знаходячи задоволення у виконанні ведійських обрядів, по силі своїй і згідно настановам, постійно зайнятий приношенням жертв і даруваннями — нехай подвижник не махає дарма руками або ногами, не нишпорить навколо очима, не меле дарма язиком, не рухає марно тілом, бо все це не гідно мудрого. Нехай він не розлучається із жертовним шнуром і завжди носить чистий одяг. Чисті хай будуть його обітниці. Прихильний самоконтролю й щедрості, нехай він шукає товариства мудрих людей, підкоривши своїй волі природження й черево, дружелюбний до всіх, зосереджено слідуючи способу життя мудрих, нехай він носить бамбуковий ціпок і посудину камандалу з водою. Вивчившись сам, нехай він учить Ведам інших. Нехай робить жертвопринесення для себе і виконує їх за замовленням інших. Нехай робить дарування і приймає дарунки. Хай буде його діяльність цих шести видів. З них три види діяльності забезпечують у цьому світі брахманам засоби до існування: здійснення жертв за замовленням і навчання інших — ось два, а третій — прийняття дарунків од людини чистої. Інші три види діяльності: дарування, вивчення Вед і приношення жертв за себе — не є засобами до існування, але сполучені з виконанням обов'язку. Усвідомлюючи свій обов'язок, подвижник нехай віддається з усім старанням, цим трьом видам діяльності, будучи при цьому самоприборканим, сповненим смиренності, а також дружелюбний і безсторонній до всіх істот. Чистий душею брахман, який у міру сил всьому цьому слідує, домогосподар-гріхастха, який виконав усі свої обітниці, за допомогою цієї релігійної практики завойовує небо.

Так вістить розділ сорок п'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 46

Брахма вів далі:

Якщо в міру сил своїх і згідно приписів людина слідує лише одним із названих шляхів, а саме — вивчає Веди, то це є виконання обітниці брахмачарья. Ревний у виконанні своїх обов'язків, що приборкав усі індрії, учений подвижник дбає про благо свого наставника, чистий, цілком відданий істині й благочестю. Тільки з дозволу вчителя й без ремства, повинен споживати він їжу свою — залишки від приношень богам або отримане на милостиню, так само по команді стоячи, сидячи, або відпочиваючи. Двічі на день, очистившись і зосередившись, нехай ллє він масло на жертовний вогонь. І нехай завжди носить ціпок з дерева більва або палаша. Одяг цього двічінародженого має бути зі шкури антилопи, з лляної або бавовняної тканини, і обов'язково червоним. Хай буде він підперезаний поясом із трави мунджа, нехай носить кучму зі сплутаного волосся і завжди буде готовий зробити узливання води. Нехай він носить жертовний шнур, безперестану повторює напам'ять Веди, і хай будуть непорушні його обітниці! Чистими приношеннями постійно насичуючи предків, управляючи своєю свідомістю — славним стає брахмачарин! Так труждаючись, піднімаючи вгору сім'я,[20] поринувши в споглядання, завойовує він небо. Не переходить більше по колу народжень, а вищої оселі досягає. Або ж, дотримуючись брахмачарьї, всіма обрядами себе очистивши, нехай він покине село й, від усього відчужений, піде подвижником у ліс. Покритий шкурою або деревним ликом, нехай він на світанку робить свої узливання води, і нехай завжди його світом буде ліс: він не повинен більше входити у село. При нагоді нехай він віддає шану й надає дах гостям, харчуючись сам опалими плодами й листям, коріннями й просом. Джерельною водою, вітром і всім, що росте в лісі, аж до трави, нехай він харчується, дотримуючись належної послідовності, якої навчили його в обряді присвяти.[21] Якщо гість прийде, нехай він піднесе йому трохи коріння, плодів і що-небудь із зібраної милостині. Що сам має в їжу, те нехай завжди й сам ретельно роздає іншим, як милостиню. Приборкавши свій язик, нехай він їсть лише після того, як нагодує богів і гостей, і нехай їсть мало, не захоплюючись їжею, у всьому покладаючись на богів. Смиренний, до усіх дружелюбний, всепрощальний, нехай відрощує волосся й бороду, приносить жертви, нехай зробить правилом постійне вивчення Вед і вище всього ставить принцип правдивості. Відсторонившись од потреб тіла, завжди старанний, не виходячи з лісу, зосереджений, приборкавши індрії, лісовий подвижник-ванапрастха, за допомогою такої релігійної практики завойовує небо.

Але якщо домогосподар-гріхастха, подвижник-брахмачарин або лісовий пустельник-ванапрастха хоче досягти Звільнення, то він повинен звернутися до вищого з видів релігійного поводження. Давши обітницю всім живим істотам, що ніколи їм не буде від нього шкоди, нехай живе надалі бездіяльно, дбаючи про благо всіх істот, як до всіх дружелюбний, приборканий в усіх почуттях подвижник. Нехай він завжди задовольняється їжею, яку сам не просив, яку для нього не готували і яка дісталася випадково. А те, що потрапило в рот, нехай їсть без бажання. Нехай він їсть у міру, рівно стільки, скільки потрібно для підтримки життя, і лише те, що йому подадуть за звичаєм, без його прохання. Крім їжі й одягу він нічого іншого приймати не повинен. І нехай скільки за раз з'їсть, рівно стільки й бере, а не більше. Нехай не приймає від інших дарувань і сам нічого не дарує натомість. Але оскільки живі істоти перебувають у розпачливому становищі, мудрий завжди повинен просто ділитися з ними. Хай не привласнить він чужого і хай не візьме чогось, не спитавши. Одного разу чимось насолодившись, до цього хай не стає охочим. Нехай він сам користується лише глиною, водою й каменями, а також листям, квітами й плодами. Вони нікому не належать, а коли потрібні — завжди під рукою. Він не повинен годуватися ніяким ремеслом, не повинен шукати другого джерела їжі. Нехай ні з ким не ворогує, нікого не наставляє й нехай не володіє ніякою власністю. Нехай споживає лише те, що освячено з вірою. Нехай відсторониться у житті від усяких цілей. Нехай діє без усякого наміру, ні до чого не будучи прив'язаним. Нехай розводить свій вогонь потай від усіх істот, а за милостинею нехай іде в село, коли немає диму над хатами і люди вже ситі. Шукач Звільнення, нехай просить милостиню в той час, коли хазяї уже забрали посуд. І нехай, отримавши, не радіє, а не отримавши — не впадає у розпач. Нехай він іде за милостинею духовно зосередженим, сподіваючись лише на необхідну малість, вичікуючи своєї черги. Нехай не прагне одержати милостиню разом з іншими й нехай не їсть, якщо господарі надумають робити йому почесті. Бо справжній жебручий пустельник, од милостині у супроводі почестей, відвертається. При їжі він не повинен розбирати смаку: кислого, гіркого, солоного, гострого або всіляких відтінків солодкого. І нехай їсть у міру, рівно стільки, скільки потрібно для підтримки життя. Шукач Звільнення, нехай добуває собі засоби для підтримки життя так, щоб не чинити перешкоди іншим живим істотам. Відправляючись за милостинею, він не повинен іти слідом за іншим, теж прохачем милостині. І нехай не виставляє благочестя своє напоказ. Краще нехай, безпристрасний, живе він у безлюдному місці, у занедбаній хижі або в лісі, при коріннях дерева, на річці, або нехай використовує як притулок, печеру в горах. Улітку він може провести в селі не більше однієї ночі. А в сезон дощів нехай місця не міняє. Нехай він блукає по землі, як жук, і лише Сонце вказує йому шлях. З жалю до живих істот нехай він при ходьбі завжди дивиться на землю, собі під ноги. Не треба робити припасів, і не слід зупинятися в хаті у друзів. Шукач Звільнення, нехай завжди використовує у своїх необхідних діях лише чисту воду. Нехай цей чоловік завжди робить узливання водою, піднятою наверх з ріки або колодязя. Нехай він, приборкавши почуття, дотримується таких вісьмох обітниць: ненашкодження живому, брахмачарья, правдивість, чесність, безгнівність, незаздрісність, самоприборкання і нелихослів'я. Хай живе він завжди життям безгрішним, без підступництва, без хитрощів.

Нехай і сам не чинить, й інших не спонукає до здійснення дій, сполучених з надією на плоди, або сполучених з насильством, або продиктованих обов'язком перед товариством людей. Піднявшись над усім мирським, з найменшою мірою потреб, нехай він мандрує, ставлячись цілком неупереджено до всіх істот, рухомих і нерухомих. Хай не страшиться він сам нікого, й нікому іншому хай не вселяє страху. Той, кому все живе довіряє, вважається першим серед шукачів Звільнення. Не повинен санньясин внутрішнім поглядом проникати у майбутнє, не повинен він міркувати про минуле. Але нехай, занурений у зосередження, незацікавлено стежить за тим, що нині відбувається, очікуючи свого смертного часу. Нехай він ніколи, ні поглядом, ні думкою, ні словом нікому не зробить поганого, й нікому ні явно, ні таємно хай не заподіє він шкоди.

Відірвавши індрії від об'єктів, як черепаха забирає разом усі свої кінцівки під панцир, нехай він потім, коли припиниться діяльність індрій, манасу й буддхі, споглядає без допомоги органів сприйняття. Перевершивши двоїстість, нікому не кланяється, не вимовляє більше вигуку «Сваха!», і далекий поняттю «моє», далекий самості, далекий придбанню й збереженню, позбавлений очікувань, ні до кого з живих істот не прив'язаний, ні від кого не залежний, всезнаючий, від усього вільний — знайде він Звільнення, безсумнівно!

Не знають смерти ті, хто споглядають у собі того, хто не має ні рук, ні ніг, ні спини, ні голови, ні черева, що перебуває поза сферою діяльності гун, відособленого, незаплямованого, стійкого, позбавленого запаху, невловимого, який не має форми, беззвучного, позбавленого шкіри та кісток, кісткового мозку й м'яса, далекого суєтним думкам, неминущого, вічного, який невідлучно в серці кожного і в усіх істотах відразу перебуває — Атмана. Ні буддхі, ні індрії, ні боги, ні Веди, ні жертви, ні люди, ні подвижництво, ні доблесть не приводять туди, куди попадають лише власники Знання. Але про це досягнення не можна довідатися за ознаками. Тому знавець дхарми нехай слідує обітниці благочестя потай, не видаючи себе зовнішніми ознаками. Хай живе він, мудрий, життям незнаним. Урятований від омани, нехай живе він з вигляду, ніби заблудлий, так, щоб лише не було при цьому збитку дхармі. Сторонні ж будуть незмінно ставитися до нього із презирством. Так живучи, нехай дотримується він своєї дхарми, не наносячи при цьому шкоди шляху благочестивих. Хто обирає цей спосіб життя, того вважають найчудовішим з подвижників. Індрії та предмети індрій, п'ять великих елементів, манас, буддхі, Атман, Невиявлене і Пуруша — все це перелічивши й правильно здійснивши відсторонення, незаплямовано-чистий подвижник знаходить небо і звільняється від усіх пут. Шукач істини, у свій смертний час все це подумки перелічивши, нехай віддається внутрішньому спогляданню, цілком зосередившись на одній точці, — і тоді сам, без усякої опори, він досягне Звільнення! Вільний од усіх прихильностей, як Вітер, що гуляє у світовому просторі, він, який зносив свою оболонку, приходить у Вищу Оселю.

Так вістить розділ сорок шостий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 47

Брахма сказав:

«Санньяса є справжнє подвижництво», — так речуть старці, яким відома істина. Брахмани, що перебувають у Лоні Брахми, осягли, що Вище брахмо вкладено у Знанні. Вище брахмо — тут поруч, воно спочиває на ведійській мудрості. Воно вище двоїстості, позбавлене гун, вічне, неуявне, являє собою велику таємницю. Мудрі, які очистилися, змили тамас і перевершили раджас, незаплямовані, завдяки знанню й подвижництву ту оселю прозрівають. Люди, обізнані на Ведах, завжди віддаються санньясі. Спрямовані до вищого, вони за допомогою подвижництва вступають на благий шлях.

«Подвижництво є світильник», — так кажуть. Блага поведінка є засіб дотримання дхарми. Знання вище за все. А санньяса є найвище подвижництво. Для кого визначилася істина й кому відкрите те, що рятує від мук, Знання про Атман, котрий перебуває в усіх істотах, — той, як стверджують, здатний проникати всюди. Мудрець, якому зримі і Його перебування в усіх істотах, і Його від них окремість, а також Його єдність і Його різноманіття, — позбувається від Світового Страждання. Хто нічого не бажає й нічим не нехтує, той навіть і не покинувши ще цього світу, уже готовий ототожнитися із брахмо. Хто знає Прадхану, гуни й усі таттви, хто осяг закон, встановлений для всього живого, хто не знає власності, позбавлений самості — той, без сумніву, звільняється. Хто піднявся над протилежностями, нікому не кланяється, не виголошує «Свадха!» — той через умиротворення до Безякісного, Вічного, Недвоїстого приходить. Відринувши весь цей, з якостей витканий світ, а також дії, благі й неблагі, відринувши і правду, і неправду, той, без сумніву, звільняється!

Народжене з сімені Невиявленого, зі стовбуром, утвореним буддхі, Велике, зеленіюче паростками великої Самості, з дуплами індрій, з гілками першоелементів, із сучками об'єктів сприйняття, завжди листям і квітами покрите, однаково благі й неблагі плоди що приносить — живить життя всіх істот вічне Древо брахмо. Зрубавши й розколовши його найчудовішим мечем Знання, відринувши його, хай піде людина від смерти й від народження, і так знайде безсмертя! Незнаюча почуття власності, позбавлена свідомості самості — людина звільняється, у цьому немає сумніву! Ось два вічні птаха, двоє друзів, обоє «позбавлені свідомості». Той же, Хто вище них, відомий як «Володар свідомості». Внутрішній Атман, позбавлений свідомості, віддаючись накопиченню саттви, осягає потім Те, що вище саттви. І тоді Він, Пізнавець Поля, чий розум складається однією лише саттвою, перевершивши всі гуни, — вивільняється з петлі Смерти.

Так вістить розділ сорок сьомий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 48

Брахма мовив:

Одні думають, що Древо брахмо, інші — що складене з брахмо Велике, інші — що Пуруша є Невиявлене, інші — що це Вище і Беззбиткове, і що весь цей світ у Невиявленому народжується й у ньому гине. Хто в час смерти хоч на мить єдиного подиху повної безпристрасності досягне і з Атманом з'єднається — той готовий для безсмертя. Хто, навіть, на одну лише мить у своєму внутрішньому світі своє «я» упокорить — той шляхом прояснення свого внутрішнього світу прийде до неминущої заповітної мети всіх мудреців. Той, хто знову і знову затримує прани за допомогою дихальних вправ пранаями, спочатку — на десять-дванадцять матр, а потім вийшовши за межі двадцяти чотирьох,[22] — той, домігшись спершу таким шляхом ясності свого внутрішнього світу, знаходить все, чого не побажає. Коли саттва починає панувати в Невиявленому — уже все готово для безсмертя. Знавці ніщо інше в цьому світі не вважають вищим стосовно саттви. Ми можемо зробити висновки, що і Пуруша залежить від саттви, адже інакше як через саттву, неможливо досягти того Пуруші, о двічінароджені! Адже смиренність, стійкість, ненашкодження, повна неупередженість, правдивість, прямота, знання, самовідданість і відхід од світу — всі вони вважаються проявами саттви. Виходячи із цього, деякі мудреці думають, що саттва і Пуруша, поза всяким сумнівом — одне. Інші ж вчені мужі, успішні в Знанні, речуть: «Те, що Пізнавець Поля і саттва суть одне, — не відповідає дійсності». «Одне від іншого завжди відмінне», — теж нерозважливо сказано. Треба дуже тонко розуміти їхню роздільність, хоча у той же час і однаковість. Знавці мають за правило підходити до єдності й різноманіття в такий спосіб: дерево удумбара і мошка, яка на ньому сидить, утворять єдність, але видно і розходження. Риба відмінна від вод, в яких плаває, при тому, що вони взаємопов'язані. Такий же стосунок і крапель води до листка червоного лотосу, який прихистив їх.

Наставник сказав:

Вислухавши це, жерці, найгідніші з брахманів, знову відчули деякий сумнів і звернулися з питанням до Прабатька Всесвіту.

Ріши мовили:

Який з обов'язків у цьому світі насамперед виконувати треба? Шлях дхарми настільки розгалужений, що й не знаєш, куди йти. Одні кажуть про те, що залишається після загибелі тіла. Інші відповідають їм: «Цього не існує!». Одні все ставлять під сумнів, інші не знають сумнівів. Одні говорять: «Це — вічне», інші: «Не вічне», одні: «Існує», інші: «Не існує», одні: «Одної природи», інші: «Двоїсте», а хтось ще: «Змішаної природи». Одні: «Єдине», інші: «Роздільне», треті: «Множинне». Так по-різному мислять вчені брахмани, які осягли суть речей, з яких одні — носять кучму сплутаного волосся і оленячу шкуру, а інші — голомозі й голі. Одні намагаються ніколи не митися, інші ж постійно роблять омивання. Одні вважають, що треба приймати їжу. Інші прихильні голодуванню. Одні вихваляють діяльність, інші — повний спокій. Для одних головне — це правильно обрані місце й час. Для інших ні того, ні іншого не існує. Одні вихваляють Звільнення, а інші — усілякі задоволення. Одні прагнуть розбагатіти, а інші — не мати ніякої власності. Одні вважають, що богошанування є шлях до порятунку, інші це спростовують. Одним подобається принцип ненасильства, інші прихильні насильству. Одні стурбовані мирською славою, або духовною заслугою, інші вважають, що це — порожні слова. Одні охоче слідують чесноті, інші вічно перебувають у сумніві. Одні біжать від страждання, інші — від задоволень. Хтось же віддається спогляданню. Одні мудреці звеличують жертовний обряд, інші — дарування. Одні вихваляють Всесвіт, інші мовлять: «Всесвіту не існує!». Одні люди подвижництво звеличують, інші — вивчення Вед, треті — Знання і зречення світу, а послідовники вчення про елементи — «вроджену природу». І ось, через те, що дхарма настільки розгалужена й суперечлива, ми зовсім потьмарилися розумом. Ми не маємо сили вирішити що-небудь, о найгідніший з богів! Роблячи дії, одна людина говорить: «У цьому — благо!», а інша: «У тому — благо!». До якої дхарми хто прихильний — ту він завжди й звеличує. Від цього розуміння наше мерхне і розсіюються думки. Ми хочемо, о найгідніший, щоб ти нам повідав, що є благо! Зволь, о володарю, розповісти нам також, яка є вище цього таємниця й чим визначено співвідношення між саттвою і Пізнавцем Поля.

У відповідь на слова брахманів наділений вищим розумом і праведною душею Володар Брахма, Творець Всесвіту, по правді про це їм повідав.

Так вістить розділ сорок восьмий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 49

Брахма мовив:

Що ж, я розповім вам, о найгідніші, те, про що ви мене просили. Ви ж, все це вислухавши, засвойте якнайкраще!

Вважається, що насамперед варто здійснювати ненашкодження живим істотам. Воно є бажана оселя, безжурна, найкраща, чеснотою відзначена. Достеменно, прозрілі в істині старці, називають Знання найвищим благом. Тому за допомогою чистого Знання люди позбуваються усіх гріхів. Ті, хто в цьому світі прихильні насильству, або ті, хто поводяться як невіруючі — тобто, обійняті наживанням і неуцтвом, — відправляються в пекло. Хто, керуючись надією на плоди, невпинно чинить благі діяння, — ті спершу в цьому світі

споживають радість, а потім знову й знову перероджуються. Але ті, хто, обізнані й сповнені віри, без надії на плід роблять дію, здійснюючи тим самим Йогу дії, — суть мудреці, які зрять істинне благо.

А тепер я повідаю вам, що пов'язує і що роз'єднує Пізнавця Поля із саттвою: послухайте, о найгідніші! Цей зв'язок визначається в цьому світі, як зв'язок між об'єктом і суб'єктивним початком. Пуруша — завжди суб'єкт, а саттва вважається об'єктом. Як у наведеному раніше прикладі мошки на дереві удумбара, саттва завжди є «тою яку споживають» і, будучи бездумною, не усвідомлює того, хто здійснює пізнання, тобто, хто «споживає», і що «споживається». Саттву називають невічною, сполученою з парами протилежностей і яка має гунну природу. А Пізнавець Поля — вічний, вільний від пар протилежностей, неподільний і за природою своєю не має властивостей. Він може бути всюди, рухаючись силою думки, до всього безсторонній. І завжди він насолоджується саттвою, як лотосовий лист — водою. Мудрий, він, хоч і стикається постійно з усіма гунами, нічим не плямується. Як крапля води тремтить на лотосовому листі й скочується, не залишивши сліду, так само і Пуруша ні з чим не зв'язаний, — істинно так! Лише як матеріал існує для Пуруші саттва. І стосунки між ними — як між речовиною і Творцем речей.

Щоб бачити в темряві, треба взяти із собою світильник. Так і шукачі вищої істини ходять зі світильником саттви. Поки є в ньому речовина й волокно, світильник світить. Як висохнуть речовина і волокно, світло в ньому вгасає. Подібним же чином гуна саттва є виявлене, тоді як Пурушу називають невиявленим. Знайте це, о брахмани! І ось що ще вам скажу: дурень і тисячу зусиль доклавши, не доможеться успіху. А розумний, лише у чверть сили діючи, знаходить щастя. І тому слід знати, що дхарма здійсненна лише при наявності підхожих засобів. Хто обізнаний на засобах і тямущий, той споживає безмежне блаженство. Буває, людина пускається у путь не взявши дорожніх припасів, зіштовхується з великими труднощами й навіть гине в дорозі. Точно так само, вживаючи дію, людина повинна запастися знаннями про те, буде в цієї дії плід чи ні, ясно усвідомлювати, що для неї самої обернеться благом, а що злом, і в чому для її духу вища користь. Або, скажімо, людина, не здатна прозрівати істину, поспішно пускається пішки в далеку путь по незвіданій місцевості. А інший проробляє той же шлях, згідно дороги, у колісниці запряженій стрімкими кіньми: такий спосіб пересування у наділених розумом. Але, піднімаючись на велику гору, треба забути про те, як їздять по землі: негодящого візника з його колісницею, в горах чекають одні муки. Колісниця гарна доти, поки є вторований шлях, а немає такого — мудрий кине колісницю й пішки піде далі. Так людина тямуща, великим розумом наділена, яка осягла встановлення істинної Йоги, від уже досягнутої висоти сходить усе вище й вище.

Хто намагається без човна, вплав перетнути грізний океан, той, безсумнівно, у потьмаренні шукає собі загибелі. А мудрий, який отримав здатність розрізнення, пускається по водах на надійному човні й швидко переправляється, не відчувши навіть утоми. Вийшовши ж на інший берег, він без жалю розлучається із човном, будучи далеким почуттю власності — так, як це було й у наведеному раніше прикладі з пішоходом і колісницею. Буває, що через прихильність — як у рибалки до свого човна — людина піддається потьмаренню. І тоді одержимість почуттям «мого» обмежує коло її дій. Адже, сівши в човен, не можна подорожувати по суші, так само, як зійшовши на колісницю, не пристало плавати водами. Отже, усяка дія відбувається згідно відповідного об'єкту. Як зроблена дія в цьому світі, такий і наслідок її для діяча в іншому існуванні.

Те, що не має запаху, смаку, безформне, беззвучне, невловиме — подвижники, осягаючи за допомогою буддхі, іменують Основою — Прадханою. Далі, Прадхана є Невиявлене. Похідне від Невиявленого — Великий. Від Великого ж, як основи, похідним є Самість. Від Самості, як основи, похідне утворене сукупністю великих елементів, а від кожного з першоелементів окремо, похідним є відповідний об'єкт сприйняття.

Оскільки Невиявлене служить сіменем, то природа його — породжуюча. Великий Атман також служить сіменем і породжує — так ми чули. Самість також служить сіменем, знову і знову породжуючи. Служать сіменем і породжують також п'ять великих елементів. А особливі властивості цих п'яти елементів, хоча їх і називають «тими що мають природу сімені», нічого проте, не породжують. Особливі властивості в них відомі такі. Ефір володіє однією властивістю, а вітер, як вважають, двома. Світлові притаманні, кажуть, три властивості, а воді — чотири. А богиня Земля, творець усього живого, заповнена рухомими і нерухомими істотами, яка виявляє приклади як благого, так і неблагого — володіє, варто знати, п'ятьма властивостями. Звук, дотик, образ, смак і п'ятий — запах: ось що слід знати, як п'ять властивостей землі, о найгідніший з двічінароджених! Властивістю, притаманній лише землі, є запах. Відомі багато різновидів запаху. Зараз я докладно перелічу різноманітні якості запаху. Є запах приємний або неприємний, солодкий, кислий або пряний, всепроникний, змішаний, ніжний, грубий або чистий. Такими варто знати десять різновидів породжуваного землею запаху. Звук, дотик, образ і смак — ось чотири властивості води. Зараз я викладу вчення про смак. Відомі багато різновидів смаку. Солодкий, кислий, гострий, гіркий, пряний і солоний — такі відомі шість видів зі смаків води. Світло, як вважають, володіє трьома властивостями: звуком, дотиком і образом. З них, властивість притаманна лише світлу, є образ. В образу багато різновидів. Білий, чорний і червоний, синій, жовтий і багровий, короткий, довгий, товстий, квадратний і кулястий — відомі дванадцять різновидів образу, формованого сяйвом. Такими і повинні завжди їх знати правдоусті, обізнані на справах релігії брахмани.

Треба знати також пари «звук і дотик». Двома цими властивостями, як відомо, володіє вітер. З них властивість, притаманна лише вітру, це дотик. У дотику багато різновидів. Теплий, холодний, приємний, неприємний, ніжний, чистий, твердий, слизький, гладкий, липкий, грубий, м'який — ось таких дванадцять різновидів дотику, властивості, характерні для вітру, перераховуються в належному порядку досконалими, обізнаними на справах релігії, прозрілими в істині брахманами. Нарешті, у ефіру є одна лише властивість, і називається вона звук. Я зараз розповім докладно про багато властивостей звуку. Шадджа, рішабха, гандхара, мадхьяма і панчама, а крім них ще нішада й дхайвата приємний або неприємний, а ще акорд, злиття окремих звуків — такі треба знати різновиди звуку, породжуваного ефіром.

Ефір — вищий з елементів, а вище нього — Самість. Вище Самості — буддхі, а над ним — Атман. Вище Атмана — Невиявлене, і вище Невиявленого — Пуруша, досягши якого, здатна розрізняти вищі сутності від нижчих людина, отримує вічність.

Так вістить розділ сорок дев'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 50

Брахма мовив:

Оскільки Володарем цих п'яти елементів, здатним їх придушувати або вивільняти, є манас, то саме манас є «Атман елементів» (*Бхутатман*). Манас завжди — над великими елементами управитель. Розум-буддхі над манасом владу свою затверджує, а Пізнавець Поля — над усім владикою вважається. Манас запрягає індрії немов візник — добрих коней. А Пізнавець Поля завжди запрягає й індрії, і манас, і буддхі. Зійшовши на колісницю, якою кермує буддхі, запрягши в неї, мов коней п'ять великих елементів, Бхутатман роз'їжджає на ній у різних напрямках. В тій великій, із брахмо утвореній колісниці, кінською запряжкою служить сукупність індрій, візником — манас, і завжди контролює її біг буддхі. Мудрого, котрий так знає колісницю, яка складається з брахмо, того, стійкого, ніщо у всьому всесвіті не ввергне більше в оману.

Він вічний, цей ліс брахмо, початок його — у Невиявленому, кінець його — у специфічних властивостях елементів, це — наш світ, переповнений движними і недвижними істотами, який опромінюється Сонцем і Місяцем, прикрашений планетами і зодіакальними сузір'ями, весь вкритий мережею рік і гірських хребтів, світ, якому чудового вигляду надають усілякі води. У цьому лісі брахмо, житлі всього живого, котре надає засоби до життя всім істотам, мандрує Знавець Поля.

Які тільки є в цьому світі істоти, рухомі й нерухомі, вони зникають при загибелі світу першими, потім — від елементів похідні властивості, після властивостей — самі п'ять елементів. Така ієрархія сутностей. Боги, люди, гандхарви, пішачи, асури і ракшаси — всі вони створені силою «споконвічної природи», а не діяннями й не силою якої-небудь причини. Ці натхненні ріши, творці всесвіту, народжуються знову і знову, й усе створене ними, в належний строк розчиняється в цих п'яти великих елементах, немов хвилі — в океані. Із всепороджуючих елементів виникнувши, суще знову приходить до п'яти великих елементів. А людина, що звільнилася від п'яти великих елементів, нехай іде до Праджапаті. Володар Праджапаті створив цей світ за допомогою подвижництва. Точно так само, за допомогою подвижництва, ріши створили Веди. Відповідним робом подвижники, які харчуються плодами та коріннями, досконалі, занурені в Йогу, завдяки тапасу здатні споглядати звідси всі Три світи! Цілющі рослини та інші зілля, й усі, які не є науки, через подвижництво осягаються, бо в подвижництві — корінь усякого досягнення. Усе, що важкодосяжне, важкоосяжне, неприступне і нездійсненне, — через подвижництво досягається, адже подвижництво сильніше за все! П'яниця, брахмановбивця, злодій, згубник зародку, осквернитель ліжка наставника — завдяки старанному подвижництву можуть опісля очиститися від гріха! Люди, прабатьки, боги, домашня худоба, звірі, птахи, й усі які є істоти, рухомі й нерухомі, цілком віддавшись подвижництву, неодмінно з його допомогою досягають своїх цілей. І лише завдяки подвижництву боги, причетні великій долі, потрапили на небо. Люди, які невпинно, сповнені очікувань, спонукувані особистісним початком, роблять діяння — ідуть до Праджапаті. Ті ж великі духом, хто позбавлений почуття власності й перестали усвідомлювати себе окремими особистостями, шляхом чистої Йоги-споглядання, попадають у великий, найвищий світ. Ті, хто, із заспокоєною назавжди свідомістю, успішні в Йозі-споглядання, — практикуючи повне самовладання, проникають у Невиявлене — осередок вищого блаженства. Шляхом Йоги-споглядання ті, які позбавлені почуття власності й перестали усвідомлювати себе окремими особистостями, уже тут вступають у Невиявлене — великий, найвищий світ! З Невиявленого колись породжена і в належний час у нього повернута, звільнена од тамасу і раджасу, яка перебуває лише в саттві, очищена від усіх гріхів, цільна свідомістю — людина виходить за межі Всесвіту. І його тоді слід вважати «Пізнавцем Поля». Хто його пізнав, той і є воістину «знаючий Веду»![23]

Нехай подвижник сидить у спогляданні, повністю приборкавши себе й переходячи від однієї думки до іншої, на кожній думці повністю зосереджуючи свою свідомість. У цьому — споконвічна таємниця. Все, починаючи з Невиявленого й кінчаючи особливими властивостями першоелементів, відзначено, як прийнято вважати, невіданням: усвідом, що все це також відзначено гунами. Два склади — це смерть. Три склади — споконвічне брахмо. «Моє» — це смерть, «не моє» — це вічність! З людей лиш недоумкуваті вихваляють діяння. Люди ж мудрі й великі духом діяння не вихваляють. Внаслідок діяння народжується жива істота, у тіло вкладена, чия природа складається із шістнадцяти частин. А мудрість породжує Пурушу, незбагненного

споживача амріти. Ось чому ті, хто проникнули поглядом у позамежне, не прихильні діям. Адже відомо, що Пуруша з мудрості утворений, а не з дій. Хто осягне Його як Безпочаткового, Безсмертного, Вічного, Непідвласного змінам Атмана, незбагненного Споживача амріти, хто при всіх цих впливах залишиться непохитним, — той сам стає Незбагненним і Безсмертним! Витиснувши всі думки, самого себе в собі загнуздавши, він пізнає благе брахмо, вище якого вже немає нічого. Плекаючи ясність, він досягне вищої ясності саттви. А ознакою досягнення ясності служить те, що все навколо бачиться немов сон. Такий цей прокладений Знаннями шлях тих, які досягли звільнення і, які бачать, що всі явища у світі є наслідок перетворень Пракриті. Це — шлях позбавлених прихильності, це — споконвічна дхарма. Це — кінцева мета тих, хто йде шляхом Знання. Це — безвадний спосіб життя. Тільки люди, однакові в ставленні до всіх істот, позбавлені прихильностей, які не плекають ніяких очікувань і на все з однаковою безпристрасністю дивляться, здатні прямувати цим шляхом.

Ось і повідав я вам усе, що хотів, о найгідніші брахмани-мудреці. Живіть відтепер відповідно до цього — і досягнете вищої досконалості.

Наставник мовив:

Вислухавши ці слова наставника свого Брахми, великі духом подвижники потім здійснили бажане й знайшли вищі світи. Ось і ти, чистий духом, причетний великій долі, виконай належним чином усе, як сказав Брахма, — і досягнеш найвищої мети.

Васудева продовжив:

Прийняв учень від наставника цю вищу дхарму, всю її в точності виконав і знайшов потім порятунок, о Каунтейє! Той учень здійснив свою мету, о продовжувачу роду Куру, і досяг такого місця, потрапивши куди більше уже не знають скорботи.

Арджуна спитав:

Хто ж був той брахман, о Крішно? І хто — учень, о Джанардано? Якщо я можу це почути, відкрий мені таємницю, о володарю!

Васудева відповів:

Знай, що наставником був я, о міцнорукий, а учнем був мій манас. З любови до тебе, о Завойовнику багатств, я відкрив тобі цю таємницю. Якщо ж і я тобі дорогий, о продовжувачу роду Куру, то ти, сприйнявши моє духовне напуття, завжди йому в точності слідуй, о вірний обітницям! І тоді, цю дхарму належно виконавши, ти очистиш дух свій од усіх гріхів і досягнеш повного звільнення.

Одного разу я тобі вже повідав це — перед початком битви, о міцнорукий, тому — засвой все як слід! Я ж давно не бачився з батьком — о володарю, кращий між бгаратів, і поїхав би побачити його, якщо ти мене напутиш, о Пхалгуно!

Вайшампаяна вів далі:

У відповідь на ці слова Крішни мовив Завойовник багатств: «Сьогодні ж, о Крішно, відправимося ми в Місто слона і зустрінемося там із праведним царем Юдхіштхірою. У нього випроси напуття — і зволь потім їхати у своє неприступне місто Двараку!».

Так вістить розділ п'ятдесятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ АНУҐІТИ

КОМЕНТАРІ АНУҐІТА

[1] *Гумори — цим античним терміном стародавньої європейської медицини (лат. humoris) передається близьке індійське поняття, позначуване терміном doṣa. Маються на увазі три тілесних першооснови: жовч, слиз і вітер, рівновага яких в організмі означає його здоров'я, а домінування того або іншого, означає неналежну крайність і хворобу.* *(вгору)*

[2] *Чиї члени ушкоджені... — це може означати ушкодження отримані істотою в «тонкому тілі» при переході до нової форми існування в материнській утробі, в «грубому» тілі ембріона. Але можливо бачити тут і ушкодження одержувані плодом в акті народження, внаслідок скорочень стінок матки. У Мбг. XI прямо сказано, що, проходячи через родовий канал, плід відчуває страждання. За традиційними уявленнями, вони мають своїм психологічним наслідком втрату пам'яті про минулі народження «через затиснення лоном».* *(вгору)*

[3] *Цей важкий рядок можна зрозуміти тільки у світлі Бхагават-Ґіти, де говориться про «три пуруші», які перебувають у Всесвіті: «тлінному» (kṣara), що пояснюється, як сукупність «всіх істот»; нетлінному (akṣara), що іменується також «вишнім»; і ще більш високим, «Вищому», що тотожний «Вищому Атману» і Богові — Ішварі. В нашому випадку, третій початок визначається, як «Безсмертне» (amṛta). Із цих трьох початків, у кожній окремо взятій живій істоті присутні лише перші два: «тлінне» і «нетлінне». Третє, «безсмертне», визнається, очевидно, трансцендентним.* *(вгору)*

[4] *Тут слово samskāra ужите в спеціальному значенні, характерному для навчань Санкхьї і Йоги: «латентні схильності», або «імпульси», є «відбитками» у свідомості людини його минулого досвіду.* *(вгору)*

[5] *З куща рослини мунджа (Saccharum Sara), що досягає іноді значних розмірів (до 3 метрів у висоту), витягали тверді й гнучкі стебла, які потім використовувалися для плетіння кошиків.* *(вгору)*

[6] *«В'язниця серця» — hṛdayabandhanam — термін, швидше за все, анатомічний напр.: «серцева сумка» або «серцевий м'яз».* *(вгору)*

[7] *«Сумнів» і «тверде рішення» — предмети або функції відповідно манаса й буддхі.* *(вгору)*

[8] *Гархапатья…ахаванія… — Ґангулі (слідом за Нілакантхою) розуміє тут вогонь гархапатья («вогонь домогосподаря»), як алегорію серця, а інший жертовний вогонь — ахаванія — як алегорію манасу.* (вгору)

[9] *... причетній природі апани. — тобто, певно, перетворює думку на мову, спрямовану (як і вдих – апана) усередину, у глиб тіла, — нечутну, беззвучну, внутрішню мову.* (вгору)

[10] *Зв'язування жертовних тварин — символізує, згідно Нілакантхи, придушення зверненої на зовнішні об'єкти діяльності індрій, які потім йогічно «приносяться в жертву» божеству.* (вгору)

[11] *Між Пракриті та Пурушею, «Полем» і «Пізнавцем поля».* (вгору)

[12] *В обрядовій традиції індійців, як і багатьох інших народів світу, перед початком жертвопринесення, тварину, призначену в жертву, оббризкували холодною водою. Якщо тварина обтрушувалася, це вважалося знаком того, що жертва бажана богам.* (вгору)

[13] *Джанапада (janapada) — у первозначенні: «місце розселення племені», тобто, як вважають, терени, на яких уперше осіло те чи інше арійське плем'я, яке до того кочувало було. Так називалися перші державні утворення, як монархічні, так і кшатрійські «олігархії», що сформувалися до кінця ведійського періоду. Царством легендарного Джанаки була джанапада Відеха, в Східній Індії (суч. Північний Біхар зі столицею в м. Мітхіла).* (вгору)

[14] *Пізнається по-бджолиному (bhramarair iva lakşyate) — може означати «інтуїтивно» (бджоли знаходять свій «об'єкт», не будучи якось навчені правилам для цього.* (вгору)

[15] *...розуміння в діях — karmabuādhih, мається на увазі правильна установка розуму, що виключає зацікавленість у результатах («плодах») чиненого діяння. Здійснювана при такій установці розуму діяльність, є особливою містичною практикою (буддхі-Йога або карма-Йога), що веде до Звільнення. Термін «Анугіти» кармабуддхі, можна зрозуміти лише у світлі викладу в Бхагават Ґіті вчення про буддхі-Йогу.* (вгору)

[16] *Під недвижними (sthāvara) істотами розуміються насамперед рослини. Слово sneha у такому контексті явно має значення «оліюватість», хоча слід пам'ятати також значення «ніжність», «любов». Оліюватість, вологість розумілися, як властивості, приємні для дотику. При цьому гуна саттва в Санкхьї «має природу приємного». Ось чому оліюватість — «саттвічна».* (вгору)

[17] *Визначення трьох ахамкар, в цьому вірші «Початки першоелементів» — bhūtadi, «Мінлива» — vaikārika, «Основа теджасу» — tejasaš... dhātuh) відповідають трьом складовим ахамкари в класичній Санкхьї – vaikŕta - «змінна» ахамкара, в якій переважає гуна саттва; із цієї складової розвиваються саттвічні джерела в індріях дії та сприйняття; bhūtādi - «є джерелом п'яти першоелементів», складова, в якій домінує тамас; і taijasa «сповнена теджасу», тобто запалу або енергії, - ця складова, у якій домінує гуна раджас, живить енергією дві інші складові: без неї вони не могли б функціонувати.* (вгору)

[18] *Ґана (gaṇa) — у найдавнішому значенні: гурт юнаків, що проходять присвяту. Живуть в ізоляції і беруть участь у набігах на сусідів або в ритуальних експедиціях до них для участі в їхніх святах. Дружина молодих воїв, на яку спиралася у своєму становленні влада давньоіндійського племінного вождя або царя. У Ведах ідеальною військовою ґаною виступають саме марути — юнаки-однолітки, примари грози, супутники Індри в його битвах із демонами. Своєрідною брахманською ґаною є Ангіраси на чолі з Бріхаспаті. У міфології індуїзму ґани фігурують, як сонми страхітливого вигляду примар, які становлять почет Шиви-Рудри. У міському соціумі ґани перетворилися в різні корпоративні об'єднання.* (вгору)

[19] *...нехай виконає обряд «повернення» — мається на увазі особливий обряд «повернення» (satāvartana), який чинить послушник-брахмачарин по закінченні строку ведійського навчання в будинку наставника, перед тим як повернутися в світ і вступити у життєвий щабель «домогосподаря» (ґріхастха).* (вгору)

[20] *Піднімаючи вгору сім'я (ūrdhvaretāh) — стримування сімені (в наслідок чого, як думали, воно піднімається вгору по тілу) було особливою практикою, що становила, очевидно, езотеричну основу вже найдавнішої ведійської брахмачарьї (дотримання брахманами-учнями обітниці цнотливості). Передбачалося, що утримуване сім'я трансформується в життєву енергію (оджас), яка живить нервово-психічні центри людського тіла.* (вгору)

[21] *Ця послідовність зазвичай є наростаючою: спочатку — лісові плоди, потім — вода й зрештою — «вітер» або «повітря», тобто повний пост. Обряд присвяти — правила посту для лісового пустельника встановлювалися, либонь, під час присвяти його в цей статус.* (вгору)

[22] *... затримує прани за допомогою дихальних вправ пранаями, спочатку — на десять-дванадцять матр, а потім вийшовши за межі двадцяти чотирьох — мова йде про послідовну практику пранаями з наростаючою затримкою подиху. Одиницею виміру тривалості вдиху (а також видиху і затримки подиху з повітрям у легенях — всі три повинні бути рівні) є «міра» матра, або матрапрамана), що відповідає «нормальному» вдиху (=2 з половиною пали, або «миті»). Почавши з однієї матри на кожний вдих, видих і затримку, йогин повинен в ідеалі довести їхню тривалість до двадцяти чотирьох матр.* (вгору)

[23] *Мається на увазі, що неправильно називати людину, яка просто знає напам'ять Веди, традиційним терміном vedavid — «знаючий Веду». Цим словом варто позначати лише людину, яка пізнала «Пізнавця Поля»(Атмана-Пурушу) і тим самим прилучилася до істинного таємного смислу Вед.* (вгору)

АШВАМЕДХІКАПАРВА 2

Розділ 51

Вайшампаяна провадив:

Тоді Крішна звелів Даруці: «Запрягай коней!», Дарука відповів миттєво: «Коні запряжені!». Пандава також поквапив своїх супутників: «Збирайтеся! Ми відправляємося в Місто слона». Вої, коли так їм було сказано, о володарю народів, зібравшись, негайно ж оголосили Партсі, безмірному запалом: «Ми готові!». І ось ті двоє — Крішна й Пандава, стоячи разом на колісниці, рушили в дорогу, люб'язно розмовляючи між собою, о володарю народів, на різні теми.

І ось Завойовник багатств, великий запалом, знову звернувся до Васудеви, який стояв у колісниці, з такими словами, о кращий серед бгаратів: «Твоєю милістю, охоронцю роду Врішни, царем досягнута перемога, повалені вороги й повернуто царство, урятоване від перепон. Під твоїм, о Згубнику Мадгу, заступництвом, пандави із твоєю допомогою, мовби на човні, переправилися через океан — повалили раті куру. Уклін тобі, о творцю усього, Атмане усього, джерело всього, яким я знаю тебе, яким зберігаю тебе в серці своєму. Запалом твоїм, о Згубнику Мадгу, породжується безперестану сам Пожиратель жертв, пристрасть для тебе — в божественній грі, а майя твоя, о володарю, це земля і небо. В тобі весь цей світ, з усім рухомим і нерухомим, і ти ж твориш розмаїтість всієї споконвічної сукупності істот, а також землю і небо, рухоме і нерухоме. Посмішка твоя — чисте місячне світло, а пори року — череда індрій. Подих твій — вітер, що перебуває у вічному русі, твій гнів — неминуча смерть, у милості ж твоїй, о велемудрий, постійно перебуває Падма-Шрі (*Лакшмі*). Пристрасть і задоволення, стійкість і смиренність — в тобі, як і весь цей світ з движним і недвижним. Це тебе оголошують несучим погибель світу наприкінці кожної юґи, о бездоганний!

Уклін тобі, о лотосоокий! І найдовшого часу не вистачило б мені, аби повідати про твої чесноти, о найвищій Атмане. Відомо мені про тебе, о нескоримий, від Наради й від Девали, від Крішни Двайпаяни й прабатька куру Бгішми. Усе з'єднано в тобі, ти — єдиний володар людей! Усьому, що ти повідав мені, о бездоганний, у знак прихильності, я буду неухильно слідувати, о Джанардано! Безприкладне диво вчинив ти заради нашого блага — повалено у бою грішного кауравью, сина Дхрітараштри. Це тобою була спалена його рать, переможена мною на прі. Тобою, завдяки майстерності твого розуму, зроблене те діяння, що принесло мені перемогу в сутичці із Дурьйодханою. Тобою був підказаний мені спосіб, як слід розтрощити й Карну, і Сайндхаву (*Джайядратху*) грішного, і Бхурішраваса. Й нині я виконаю все те, що повідав ти з прихильності до мене, о сину Девакі, немає у мене в тому сумнівів. З'явившись до царя Юдхіштхірі, вірного дхармі, я повідомлю йому про твій відхід, о бездоганний знавцю дхарми! Мені до душі, що ти відправляєшся у Двараку, о могутній! Незабаром ти побачишся із моїм дядьком, о Згубнику Мадгу, і з Баладевою нескоримим, а також з іншими турами-врішніями!».

Ось так розмовляючи, прибули вони в Місто слона, повне радісних людей, і вступили у його межі. З'явившись у світлиці Дхрітараштри, подібні світлицям царя богів Шакри, побачили вони, о великий царю, володаря людей Дхрітараштру й велемудрого Відуру, царя Юдхіштхіру та нескоримого Бгімасену, обох пандавів — синів Мадрі і непереможного Ютсу, який сидів поруч Дхрітараштри. Побачили вони також велемудру Гандхарі, Прітху, прекрасну Крішну, Субхадру й усіх інших дружин бгаратів, які зібралися навколо Гандхарі. Потім, наблизившись до царя Дхрітараштри, обоє згубника недругів назвали свої імена і припали до його стіп. Потім великі духом герої припали до стіп Гандхарі, Прітхи, Царя дхарми Юдхіштхіри і Бгіми. Виявивши повагу Кшаттрі та запитавши його про здоров'я і гаразди, сіли обидва героя, разом з усіма, поруч зі старим царем. І ось, з настанням ночі, о великий царю, мудрий Дхрітараштра відпустив по домівках нащадків Куру, разом із Джанарданою. З дозволу володаря людей, розійшлися вони по своїх оселях, а Крішна відважний, відправився у світлиці Завойовника багатств. Прийнявши зроблені йому гідні почесті, мудрий Крішна, всі бажання якого були виконані, поринув у сон, як і Завойовник багатств. Наприкінці ночі, зробивши перші ранкові обряди, обоє вони, оточені найвищою пошаною, попрямували у світлиці Царя дхарми, де перебував велемудрий Цар дхарми разом із радниками. Прийшовши туди, вони, велесилі, стали перед сидячим Царем дхарми, немов двоє Ашвінів перед Царем богів. Наблизившись до царя, Варшнейя і бик серед куру Арджуна сіли, одержавши на те дозвіл од обрадуваного зустріччю Юдхіштхіри. Потім той цар велемудрий, перший серед царів, кращий з тих, що вміють вести бесіду, бачачи, що бажають вони звернутися до нього, вимовив такі слова: «Я бачу, що ви, о герої, охоронці куру і ядавів, маєте намір звернутися до мене. Кажіть, я все для вас зроблю, і не варто довго роздумувати!». Коли так було сказано, Пхалгуна, вправний у словах, смиренно наблизившись до Царя дхарми, вимовив так: «Полум'яний Васудева, о царю, довго тут перебував, а тепер, з твого дозволу, бажає побачити батька свого. Нехай же, з твого дозволу, якщо ти погодишся, відправиться цей герой у місто анартів (*Дварака*). Тобі слід відпустити його!».

Юдхіштхіра мовив:

Благо тобі, о лотосоокий! Йди ж, о Згубнику Мадгу, в місто Двараваті, щоб нині побачити сина могутнього Шури. До душі мені, о міцнорукий Кешаво, що прямуєш ти туди, бо давно не бачився з моїм вуєм і царицею Девакі. Від імені мого, о Мадгаво велемудрий, вчини шану дядькові моєму Васудеві та Баладеві. Пам'ятай завжди про мене і про Бгіму, найсильнішого серед сильних, а також про Пхалгуну, Накулу і Сахадеву, о Мадгаво! Побачившись з анартами, о міцнорукий, з батьком своїм і врішнійцями, вертайся, о бездоганний, щоб бути присутнім на моєму жертвопринесенні коня. Рушай, взявши із собою скарби і багатства різні, бери й інше, що побажаєш, о Сатвато! Твоєю милістю, о герою Мадгаво, дісталася нам уся ця земля, і впали недруги!». Коли сказав це кауравья Юдхіштхіра, Цар дхарми, кращий з мужів Васудева вимовив такі слова: «Воістину, твої тепер скарби, багатства і земля, о міцнорукий! Та й інше майно, яке є в мене у володіннях, відтепер твоє, о володарю, і лише тобі ним володіти постійно!». «Хай буде так!», — відповів син Дхарми старшому братові Гади, відважному, зробивши йому почесті. А той, вітаючи, як слід за звичаєм, сестру свого батька (*Кунті*), оточений пошаною, обійшов її по колу прадакшини. Потім, вшанований, як личить, Прітхою й усіма присутніми, починаючи з Відури, Харі, старший брат Гади, на чудовій колісниці, запряженій четвериком коней, намірився покинути Місто слона. Міцнорукий Джанардана допоміг прекрасній

Субхадрі піднятися на колісницю й за згодою Юдхіштхіри, а також сестри свого батька, відправився у путь, оточений городянами. Супроводжували Мадгаву, Той, на чиєму прапорі — краща з мавп, разом із Сатьякі, а також обоє синів Мадраваті, Відура велемудрий і сам Бгіма, відвагою рівний цареві слонів. Герой Джанардана наказав потім вертатися всім охоронцям царства Куру, Відурі та Сатьякі, а сам повернувся до Даруки: «Нумо, жени швидше коней!». Полум'яний Джанардана, згубник ворожих полків, супроводжуваний героями з роду Шині, направився в місто анартів, немов Шатакрату, здолавши юрмища недругів, на небеса.

Так вістить розділ п'ятдесят перший в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 52

Вайшампаяна вів далі:

І ось, згубники недругів, тури-бгарати, разом зі своїми супутниками, обійнявши Варшнейю, який направлявся у Двараку, повернули домів. Знову і знову обіймав Варшнейю Пхалгуна, а потім знову і знову кидав на нього погляди, поки той не зник із виду. Важко відірвав Партха погляд прикутий до Говінди, як і Крішна нескоримий, від Арджуни. Слухай же — я розповім тобі про багато дивних знамень, які супроводжували шляхом великого духом. Потужним поривом вітру зі шляху колісниці змело гальку, пісок і колючки. Васава зливою вилив на Володаря лука Шарнга чисту запашну воду й чудові квіти. Міцнорукий герой, прямуючи по рівних пустельних місцях, побачив безмірного запалом Уттанку, найбільшого з пустельників. Вшанувавши того пустельника і прийнявши від нього почесті, велеокий Крішна, наділений запалом, запитав, чи ж у добрім той здоров'ї. Коли Згубник Мадгу довідався про його гаразди, Уттанка, кращий між брахманів, спитав Мадгаву: «О Шаурі! Покинувши місця перебування куру та пандавів, чи встановив ти нерушимі добрі братні стосунки між ними? Ти повинен повідати мені це. Чи вертаєшся ти, о Кешаво, об'єднавши тих героїв? Адже це родичі, а звичайно ж вони глибоко прив'язані друг до друга, о туре серед врішніїв! Чи будуть гараздувати у світах, разом з тобою, о згубнику ворогів, п'ятеро синів Панду й сини Дхрітараштри? Тепер, коли ти, о володарю, втихомирив кауравів, чи знайдуть добробут царі у своїх царствах, о Мадгаво?! Чи збулися, завдяки тобі, о Крішно, для бгаратів ті надії, які я, о любий, завжди покладав на тебе?».

Васудева сказав:

Я намагався, о брахмане, встановити братні стосунки кауравів з пандавами, але і з моєю допомогою не змогли прийти до згоди з ними ті, які схильні до супротивного дхармі. І тому всі вони, разом із синами й родичами, прийняли смерть, бо не можна відвернути визначене долею ні силою, ні розумом. Воістину, все це відомо тобі, о бездоганний великий мудрецю! Переступили вони волю мою, як і прагнення Відури та Бгішми, а тому, винищивши один одного у битві, відправилися у житло Ями. Залишилися в живих лише п'ятеро пандавів, але впали друзі їх, загинули їхні сини, убиті й усі сини Дхрітараштри, разом з їхніми синами та родичами!». Коли Крішна сказав так, Уттанка, обійнятий великим гнівом так, що очі його стали величезні з люті, відповів йому: «Позаяк ти, о Крішно, міг урятувати, але не врятував куру і пандавів, улюблених твоїх родичів, я прокляну тебе, без сумніву! Позаяк ти силою не зупинив їх і не повернув назад, я, сповнений гніву, прокляну тебе, о Згубнику Мадгу! Через тебе, який міг урятувати їх, але діяв нерозумно, прийшли до загибелі кращі серед куру, а ти байдужо дивився на це!».

Васудева мовив:

Вислухай же, про що розповім я тобі докладно, нащадку Бхрігу! Прийми моє шанування, бо ти наділений міццю подвижництва, о Бхаргаво! Почуй про Адхьятму [1] і тоді можеш виректи прокляття. Не в силі мене здолати людина малої сили подвижництва, але не бажаю я знищити плоди твого покаяння, о кращий серед шептунів молитви, бо подвижництво твоє велике і полум'яне, тобою задоволені наставники. Знаю я, о кращий з двічінароджених, що з молоду ти дотримуєшся брахмачарьї, і тому не бажаю збитку твоїй силі подвижництва, накопиченій стількома тягарями.

Так вістить розділ п'ятдесят другий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 53

Уттанка мовив:

Повідай, о Кешаво, правдиво про Адхьятму, не підданому осудженню, а вислухавши це, я й вирішу, чи буде благом проклясти тебе, о Джанардано!

Васудева вирік:

Знай, що тамас, раджас і саттва це стани від мене похідні. Знай, о двічінароджений, що від мене походять рудри і васу. В мені — все суще, і я перебуваю у всьому сущому. Знай це, і хай не буде в тебе в тому сумніву! Знай, о двічінароджений, — від мене походять сонмища дайтьїв, усі якши, ракшаси, наги, гандхарви й апсари. Те, що зветься сущим і несущим, виявленим і невиявленим, минущим і неминущим, — все це я. Знай, о пустельнику, ті дхарми, які встановлено для чотирьох ашрамів, так само, як і присвячені богам обряди, — все це я. І суще, і сукупність сущого і несущого, що є всесвіт, і те, що над сущим і несущим, — все це я, і немає вище споконвічного бога богів. Знай, о нащадку Бхрігу, що я — це Веди, які починаються проголошенням «Ом», я — жертовний стовп і сома, яка приводить Тридцять богів на жертвопринесення. Знай, о нащадку Бхрігу, що я — хотар і хавья, я ж — адхварью, який ретельно чинить підготовлене жертвопринесення вогню.

Удгатрі [2] славить мене піснями під час великого жертовного обряду. Мене, Вішвакармана, постійно оспівують гімнами кращі з двічінароджених, о брахмане, при здійсненні спокутних жертвопринесень, вимовляючи заспокійливі молитви. Знай, о кращий з двічінароджених, що Дхарма — старший син мій. Породження духу, він милий мені, о брахмане, бо сповнений милосердя до всього сущого. О Бхаргаво, найкращий між двічінароджених, в ім'я захисту дхарми, заради затвердження дхарми, я, разом з тими людьми, котрі діють, і тими, які відринули цей світ, переміщуюся з лона в лоно, приймаючи то одну, то іншу подобу й вигляд в усіх трьох світах. Я — Вішну, я — Брахма й Шакра, джерело й кінець усього сущого, я — творець і я ж — згубник усіх тих, які схильні до порушення дхарми. З бажання блага сущому, я, проникаючи в кожне лоно, зв'язую мостом берега дхарми, коли минає чергова юґа. Коли я перебуваю в божественному лоні, то і чиню все як божество, о нащадку Бхрігу, — немає в тім сумніву. Коли я перебуваю в лоні гандхарві, то в кожній дії виявляю себе подібно гандхарву, о Бхаргаво, нащадку Бхрігу! Коли я перебуваю у лоні нагів, то й дію як наг, а якщо в лоні якшів і ракшасів, то й проявляю себе відповідно. Перебуваючи в людському вигляді, я волав до милосердя кауравів, але, осліплені, не почули вони моїх добрих порад. Змусив тремтіти я куру, наславши на них великий жах, коли, немов би розлючений, знову виявив їм свій істинний вигляд. І хоча в цьому світі були вони адхармі прихильні, але, наздогнані дхармою Часу, згідно з дхармою прийняли смерть у бою і безсумнівно відправилися на небеса. А пандави, о кращий з двічінароджених, знайшли славу у світах. Так тобі повідано все, про що ти запитуєш мене.

Так вістить розділ п'ятдесят третій в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 54

Уттанка мовив:

Тепер відомо мені, о Джанардано, що ти — творець світу, і в цьому твоя милість, немає у мене сумніву. Душа моя, сповнена вмиротворення, до тебе полинула, о Ачьюто, і знай, о згубнику недругів, — гнів залишив мене. Якщо ж я, о Джанардано, хоч трохи гідний твоєї прихильності, то бажаю побачити твій вигляд Ішвари, — вияви мені його!

Вайшампаяна продовжував:

І тоді, власкавлений, виявив він йому той вічний вигляд Вішну, який раніше був виявив мудрому Завойовникові багатств. Сповнений подиву брахман, побачивши той вигляд Ішвари: побачив він міцнорукого, великого духом самого Вішварупу.

Уттанка сказав:

Уклін тобі, о Всетворцю, чия подоба така, що стопами твоїми вкрита земля, а головою заповнене небо. Те, що знаходиться між землею і небом, вкладено в утробу твою, а руками обома обіймаєш ти сторони світу. Все це — ти, Ачьюто! Приховай же, о боже, знову свій найвищий нетлінний вигляд, бо бажаю я знову побачити тебе у власній вічній подобі.

Вайшампаяна вів далі:

Сказав йому власкавлений Говінда, о Джанамеджайє: «Вибирай собі дарунок!». Уттанка тоді так відповів йому: «Нині отриманий уже від тебе, о велеполум'яний, цей дарунок: я бачу, о Крішно, цей твій вигляд, у якому джерело й кінець усього сущого!». Але знову сказав йому Крішна: «Не слід коливатися! Неодмінно потрібно саме так вчинити, щоб не даремною була твоя зустріч зі мною!».

Уттанка мовив:

Якщо вважаєш ти, о володарю, що неодмінно варто так вчинити, то я бажаю, щоб вода з'явилася там, де захочеться, — адже в пустелях важко добути її.

Вайшампаяна провадив:

Тоді, зібравши воєдино міць свого запалу, відповів Уттанці Ішвара: «Тільки-но побажаєш води, подумки звернися до мене». Із цими словами відправився Крішна у Двараку. І ось, одного разу, гідний Уттанка, змучений згагою, блукаючи пустелею у пошуках води, звернувся пам'яттю до Ачьюти. І побачив мудрий пустельник у тій пустелі страшного чандала. Одягнений у сторони світу, вимазаний брудом, був він оперезаний мечем, тримав лук і стріли, а зграя собак оточувала його. Побачив кращий з двічінароджених, що з нижньої частини його тулуба ллється потужний потік води. Упізнавши його, чандал, немов би насміхаючись, сказав: «Іди сюди, Уттанко! Прийми від мене воду, о нащадку Бхрігу! Найбільшим співчуттям я перейнявся, бачачи, що ти вмираєш від спраги». Але коли він сказав так пустельникові, мудрець не тільки не виявив радости побачивши цю воду, але й обсипав страшними прокляттями Ачьюту. Знову й знову закликав його чандал: «Випий води!», але той у гніві відмовлявся, бо все в ньому противилося цьому. І коли він, великий духом, навідріз відмовився, той разом із собаками негайно зник, о великий царю!

Побачивши таке, Уттанка засоромився: зрозумів він, що це згубник недругів Крішна бентежив його дух. І ось на тому ж шляху, зустрівся йому міцнорукий Володар чакри, мушлі й палиці, і Уттанка сказав: «Не гідно тебе, о володарю, кращий серед мужів, пропонувати першим із брахманів воду, яка тече з тіла чандала!». Велемудрий, розумом великий Джанардана у відповідь на слова Уттанки вимовив, намагаючись заспокоїти його ласкавим словом: «У якому вигляді слід було дати тобі обране тобою, у такому вигляді я й дарував це, але ти не прийняв мого дарунку. Заради тебе я звернувся до могутнього Нищителя фортець, Володаря ваджри: «Дай Уттанці амріту у вигляді води!». Відповів мені Індра богів: «Смертний не може отримати безсмертя,

тому дай йому інший дарунок!». Не раз, о нащадку Бхрігу, повторив це Індра, але я наполягав, звертаючись до Володаря Шачи: варто дати йому амріти!». І ось Індра богів, намагаючись умилостивити мене, так сказав: «Якщо дійсно необхідно дарувати амріту великому духом Бхаргаві, о великий сяйвом, то я сам піднесу її, обернувшись чандалом. Якщо прийме Бхаргава цю амріту, о володарю, то я тепер же сам піду, щоб віддати її Бхаргаві, але якщо ж він відкине мене, то не віддам!». Такі були слова Індри. Поставивши таку умову, і з'явився тобі Васава в тій подобі, щоб дати тобі амріту, але ти відкинув його, гідного, коли прийняв він вигляд чандала. Зробив ти найбільшу помилку! Краще, що я зможу для тебе зробити на виконання твого бажання, так це задовольнити твою спрагу, о нескоримий! Усякий день, як тільки виникає у тебе бажання випити води, над пустелею з'являться водоносні хмари, даючи тобі смачну воду, о нащадку Бхрігу! І стануть вони відомі за назвою «хмари Уттанки». Коли Крішна сказав так, о бгарато, той брахман зрадів, і з того часу на пустелю виливаються зливами хмари Уттанки.

Так вістить розділ п'ятдесят четвертий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 55

Джанамеджайя спитав:

Якою ж силою подвижництва був наділений Уттанка, найбільший подвижник, який намірився обрушити прокляття на самого Вішну, великого владаря?

Вайшампаяна відповів:

Великою силою подвижництва був наділений Уттанка, о Джанамеджайє! Полум'яний духом, він був відданий наставникові й не шанував нікого іншого. У всіх синів ріши, о бгарато, було одне бажання: у слідуванні за наставником досягти того ж, що і Уттанка. Серед багатьох учнів Гаутами, о Джанамеджайє, саме Уттанка користувався найбільшою його любов'ю та прихильністю. Задоволений був Гаутама його смиренністю і чистотою, знанням обрядів і належним йому служінням. Тисячі учнів відпустив від себе Гаутама, але, маючи особливу прихильність до Уттанки, з ним розлучатися не бажав. Поступово підійшла старість до великого пустельника, але пустельник, прив'язаний до свого наставника, не усвідомлював цього.

І ось одного разу, о Індро царів, відправився Уттанка принести хмизу і притяг величезну в'язанку. Втомлений, голодний, знесилений від важкої ноші, скинув він в'язку хмизу прямо на землю, о царю, згубнику недругів! Пасмо волосся його, срібної білизни, зачепившись за поліно, упало на землю разом із дровами. Зігнутий під вагою ноші, змучений голодом, Бхаргава побачив у тому знак приходу старості й заридав уголос.

Тут стрункостанна, велеока дочка наставника, з очима, подібними до пелюсток лотосу, за велінням батька, знаючи свою дхарму, схилила перед Уттанкою голову і почала рукою витирати його сльози. Ледве потрапили їй на руки краплі його сліз, як їх обпалило, бо цих потоків сліз не могла б знести і сама земля. З радісним серцем запитав Гаутама брахмана Уттанку: «Чому ж, сину мій, душа твоя повна суму? Скажи мені, якщо є на те твоя воля, о ріши-брахмане! Бажаю почути я твоє слово».

Уттанка сказав:

Через те, що серцем я був спрямований лише до тебе, лише тобі бажав я робити приємне, лише до тебе відчував я любов, виконував лише твою волю, я не помітив, як підійшла старість, а я не пізнав щастя! Сотні років прожив я тут, але ти не відпускав мене. Сотням, тисячам своїх учнів ти дозволив піти, о кращий з двічінароджених, але ж вони прийшли пізніше за мене.

Гаутама мовив:

Завдяки твоєму ревному служінню мені як наставникові, оточений любов'ю твоєю, я і не зауважував, о туре-двічінароджений, що пройшло так багато часу. Але якщо тепер ти прагнеш піти, о Бхаргаво, то прийми мій дозвіл і негайно ходи куди воля.

Уттанка мовив:

Що мені дати тобі як наставникові — кажи, о кращий з двічінароджених! Я дарую це, володарю, і піду, з твого дозволу.

Гаутама сказав:

Дарунок наставнику — це його власкавлення, як кажуть праведники. Я, без сумніву, задоволений твоїм служінням, о брахмане! Дізнайся, о нащадку Бхрігу, як сильно я задоволений: станеш ти нині юнаком шістнадцяти років. Віддам я тобі за дружину юну дочку свою, о двічінароджений, бо крім неї жодна жінка не зможе витримати твоєї сили.

І тоді, перетворившись на юнака, прийняв він за дружину славну дочку Гаутами і з дозволу наставника звернувся до дружини гуру: «Що я маю дати тобі як і наставникові, — наказуй мені! Я бажаю зробити тобі приємність, будь це багатства й навіть моє життя. Який би не був у цьому світі найдивовижніший скарб і який не був би він недоступний, силою подвижництва я добуду його, — немає в мене сумніву».

Ахалья (*дружина Гаутами*) сказала:

Ти постійно, сину мій, догоджав мені разом із чоловіком, і досить цього, благо тобі! Йди ж бо, рідний, куди побажаєш.

Вайшампаяна вів далі:

Але Уттанка, о великий царю, знову вимовив такі слова: «Наказуй мені, матінко, бо повинен я зробити тобі приємне!».

А х а л ь я р е к л а :

Є у дружини Саудаси [3] чудові перлові сережки. Принеси їх — благо тобі! І тим самим буде належно виконаний твій обов'язок перед наставником. Відповівши: «Хай буде так!», відправився він, о Джанамеджайє, добувати ці сережки, щоб подарувати радість наставнику. Тур-брахман Уттанка поспішив до пожирателя людей Саудаси просити у дарунок перлові сережки. Між тим Гаутама запитав дружину: «Щось нині не видно Уттанки?», і у відповідь вона розповіла йому, що відправився той за сережками. Тоді він став дорікати своїй дружині: «Негаразд ти вчинила: проклятий той цар, уб'є він тепер того брахмана!».

А х а л ь я м о в и л а :

Не знаючи про те, о гідний, я відправила брахмана за сережками, але завдяки твоїй милості йому нема чого страшитися. У відповідь на такі слова сказав Гаутама дружині: «Хай буде так!». А тим часом Уттанка в безлюдному лісі побачив того царя.

Так вістить розділ п'ятдесят п'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Р о з д і л 5 6

В а й ш а м п а я н а в і в д а л і :

Побачивши того царя, такого жахливого виглядом, — бо носив він довгу бороду, був забризканий людською кров'ю, — брахман не здригнувся. А цар могутній, що сіє жах подібно Ямі, піднявшись йому назустріч, сказав: «Самою долею, о праведнику, кращий з двічінароджених, ти посланий мені на третій день посту, коли я шукаю, чого б попоїсти».

У т т а н к а м о в и в :

О царю, знай — я з'явився сюди для виконання обов'язку перед наставником. І не годиться чинити шкоди діючому в ім'я наставника — так речуть мудрі.

Ц а р с к а з а в :

Мені покладена їжа один раз на три дні, о кращий з двічінароджених, і я, будучи голодним, ніяк не можу тепер відпустити тебе.

У т т а н к а м о в и в :

Нехай так і трапиться, о великий царю, але хай буде виконана така моя умова: я поверну борг наставникові й повернуся у твоє розпорядження. Чув я, о кращий між царів, начебто те, що я повинен віддати наставникові, перебуває в тебе у володінні, о Індро царів! Це я й прошу в тебе, о володарю людей! Ти даруєш першим серед брахманів усілякі скарби, ти — дарувальник, о муже-тигре, гідний пошани тут, на землі. Знай, о кращий серед царів, я — саме той, хто приймає дарунки. Виконаю я обов'язок перед наставником, о згубнику ворогів, тим, що нині належить тобі, і, відповідно до угоди, о Індро царів, повернуся у твоє розпорядження. Істинно я обіцяю тобі, немає тут ніякого підступу. Ніколи не мовив я неправди, навіть з незначного приводу, так чому ж тепер має бути інакше!

С а у д а с а м о в и в :

Якщо тим, що від мене перейде до тебе, буде виконано твій обов'язок перед наставником і якщо я той від кого слід приймати дарунки, то тепер же скажи мені, чого бажаєш.

У т т а н к а с к а з а в :

Я завжди вважав тебе тим, від кого слід приймати дари, о туре-муже, тому й прийшов до тебе просити у дарунок перлові сережки.

С а у д а с а м о в и в :

Ті блискучі перлові сережки належать дружині моїй, о брахмане-мудрецю! Вибери ж іншу річ, і я тобі її подарую, о вірний обітниці!

У т т а н к а м о в и в :

Досить шукати причин для відмови! Якщо ми брахмани вище всього для тебе, то віддай мені ті сережки, будь вірним слову, о царю!

В а й ш а м п а я н а п р о д о в ж и в :

У відповідь на такі слова Уттанки, цар знову звернувся до нього: «Ходи, о праведнику, і від мого імені скажи цариці, щоб вона віддала тобі сережки. Коли ти передаси їй мої слова, вона, світловсміхнена, безсумнівно віддасть тобі сережки, о кращий з двічінароджених!».

У т т а н к а м о в и в :

Де можу я побачити дружину твою, о володарю людей, і чому ти сам не підеш до дружини?

С а у д а с а в и р і к :

Ти побачиш її біля якогось водоспаду в лісі, я ж не можу бачитися з нею зараз, на третій день посту.

Коли Уттанці було так сказано, о туре-бгарато, він відправився в дорогу і, зустрівши Мадаянті, повідав їй, з якою прийшов метою. Вислухавши, що сказав Саудаса, вона, велеока, відповідала велемудрому Уттанці, о Джанамеджайє: «Все це так, о великий брахмане, і не брехливі твої слова, о бездоганний, але зволь принести мені який-небудь знак од нього. І боги, і якши, і великі ураги (*демони-змії*) постійно прагнуть, вдаючись до різних вивертів, улучити мить і викрасти мої чудові перлові сережки. Варто лише покласти цей скарб на землю, як відразу з'являться наги і поцуплять його. Якщо одягти, не зробивши очищення після їжі, то якши можуть викрасти їх, а якщо заснути — то боги. І навіть якщо таких недоглядів не буде помічено богами,

ракшасами й нагами, варто завжди дбайливо обходитися з ними, о туре-двічінароджений! Сяють вони золотом вдень і вночі, о кращий з двічінароджених, а вночі затьмарюють сяйво зірок і сузір'їв. Хто одягнув їх, о гідний, не боїться ні спраги, ні голоду, не відає страху, ні перед отрутою, ні перед вогнем, ні перед звіром. Одягне їх низькорослий — вони коротшають. Хто не одягне, тому вони до міри. Ось які мої сережки, шановані найвище, відомі у трьох світах. Принеси ж мені знак що тебе послано чоловіком!».

Так вістить розділ п'ятдесят шостий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 57

Вайшампаяна провадив:

З'явившись знову до Митрасахи, попросив його Уттанка дати йому який-небудь знак для дружини, і кращий серед нащадків Ікшваку дав йому такий знак.

Саудаса мовив:

Нестерпний цей шлях, а іншого шляху немає у мене. Довідавшись, що я думаю, віддай брахманові перлові сережки.

Вайшампаяна вів далі:

Ось що сказав він Уттанці, і той передав Мадаянті слова чоловіка, а вона, вислухавши їх, віддала брахманові ті перлові сережки. Одержавши сережки, він знову запитав царя Саудасу: «О царю, бажаю почути я, що за таємний зміст укладено у тих словах?».

Саудаса сказав:

З тих пір, як створено живе, кшатрії шанують брахманів, але ж і від брахманів іде для нас багато лих. Тому бо і я, шанобливий до двічінароджених, через брахмана увергнувся в лихо. Не бачу я іншого шляху для себе разом з Мадаянті, щоб піти до небесних воріт чи ж тут перебувати, о кращий з двічінароджених! Для царя, що безмірно ворожий двічінародженим, неможливо не залишатися у світі людей, не знайти після відходу блаженства. Тим, що я віддав тобі ті перлові сережки, які ти побажав, нині виконано твою умову, тож зроби так, щоб це й мені принесло плоди.

Уттанка мовив:

О царю, так я зроблю — повернуся до тебе, однак я маю намір задати тобі ще одне питання, о згубнику недругів!

Саудаса мовив:

Запитуй, брахмане, про що бажаєш, і я відповім на твоє питання. Я розвію твої сумніви негайно ж, без коливань.

Уттанка спитав:

Ті, що наводять тонкощі дхарми, речуть, що друг вірний своєму слову, і вважають, що той, хто зраджує друзів, злодієві подібний. Знайшов ти нині в мені друга, о царю, так напоум мене належно, о кращий з наділених розумом! Я виконав своє завдання, але ти — людожер, так прихід мій до тебе є благо для мене чи ж ні?

Саудаса відповів:

Якщо я повинен сказати, що буде на благо тобі, о перший серед кращих з двічінароджених, то ніколи, о найкращий з двічінароджених, ти не повинен до мене вертатися. Саме в цьому я бачу для тебе благо, о продовжувачу роду Бхрігу! Якщо ж ти повернешся, о брахмане, чекає тебе вірна смерть.

Вайшампаяна продовжив:

Після того, як той мудрий цар повідав Уттанці, у чому складається для нього благо, пустельник, попрощавшись із царем, відправився до Ахальї. Несучи із собою чудові сережки, щоб зробити приємне дружині наставника, поспішав він до оселі Гаутами. Мадаянті наказали берегти ці сережки, так що він ніс їх прив'язаними до шкури чорної антилопи. Якось відчув він голод і, побачивши дерево більва обтяжене плодами, і підігнаний голодом, поліз на нього. Шкуру, до якої були прив'язані сережки, кращий з двічінароджених причепив до гілок, о згубнику ворогів! Але вузол на шкурі розв'язався, і опинилася вона на землі, й тут якийсь змій узрів ті перлові сережки. Походженням з роду Айравати, змій швидко схопив пащею ті сережки та пірнув у мурашник. Побачивши, що змій потяг його сережки, Уттанка стрімко кинувся з дерева униз, сповнений страшного гніву через цю напасть. Той тур-двічінароджений, тіло якого палало шаленою люттю, схопив ціпок і почав розкопувати мурашник. Почала рухатися земля, важко страждаючи під ударами його дерев'яного ціпка, не в силі винести його нескоримої сили. Поки брахман-мудрець трощив поверхню землі, повний рішучості проробити шлях у світ зміїв, у той край, на колісниці запряженій рудими кіньми, прямував полум'яний Індра, Той, у руці в якого — перун, побачив кращого з двічінароджених. Перекинувшись брахманом, який співчуває його горю, звернувся він до Уттанки: «Не до снаги це тобі, любий! Світ зміїв звідси за тисячу йоджан, і, думаю я, не досягти тобі за допомогою дерев'яного ціпка своєї мети».

Уттанка мовив:

Якщо я не зможу у світі зміїв знайти свої сережки, то випущу прани (*помру*) у тебе на очах, о брахмане, кращий з двічінароджених! Коли Той, у руці в якого — перун, не зміг перешкодити рішенню Уттанки, він наділив його ціпок міццю зброї-ваджри. І тут земля, дроблена ударами блискавки, відкрила шлях у світ нагів, о Джанамеджайє! Тим шляхом проникнув брахман у світ зміїв і побачив, що світ зміїний тягнеться на тисячі

йоджан. піднімалися усюди чудові золоті стіни, прикрашені дорогоцінними каменями й перлами, о великий долею! Побачив він там ставки із кришталевими спусками, ясно-водні ріки й багато дерев, повних зграями різних птахів. Побачив нащадок Бхрігу ворота, які вели у цей світ, — сто йоджан у висоту й п'ять завширшки. Оглядаючи світ зміїв, засмутився Уттанка: втратив він надію повернути свої сережки. Й тут, о кауравьє, сказав йому кінь із чорно-білим хвостом, з мідно-червоними очима й пащею, що полум'яніли міццю: «Подми мені туди, звідки виходить апана, і тоді ти одержиш, о брахмане, ті сережки, які поцупив син Айравати. Хай не відчуєш ти при цьому, о сину мій, найменшої відрази — адже тобі доводилося це робити тоді, в оселі Гаутами».

Уттанка мовив:

Звідки відомо тобі, що робив я колись в оселі свого наставника? Бажаю я чути про це.

Кінь сказав:

Знай — я наставник твого наставника, палаючий Джатаведас. Я завжди був шанований тобою як гуру, о сину мій! Шанований я постійно тим, хто пройшов очищення, о брахмане, нащадку Бхрігу, і тому принесу тобі благо. Зроби негайно так, як я кажу.

Ледь Сяйливий промовив ці слова, Уттанка виконав його волю, і задоволений, запалав Променистий, обпалюючи околиці. Поки продовжував дути той брахман, з під волосків на тілі коня, о бгарато, повалив густий дим, скидаючи в жах світ зміїв. Через той раптово підсилений дим, о великий царю-бгарато, нічого не можна було розрізнити у світі нагів. Розпачливими лементами наповнилося усе житло Айравати та зміїв, перших серед нащадків Васукі, о Джанамеджайє! Стало не видно будинків, обкутаних димом, о бгарато, начебто туман заволік ліси й гори. З очима, червоними від диму, обпалені вогняним полум'ям, кинулися змії до безмірно полум'яного Бхаргави, щоб дізнатися про його намір. Почувши про мету того великого мудреця, полум'яного міццю, всі вони, сповнені душевної тривоги, надали йому почесті, як слід. Поставивши спереду старих і малих, усі змії, склавши молитовно долоні, схилили перед ним голови і звернулися до нього: «Змилуйся, о володарю!». Вмилостививши того брахмана й піднісши йому воду для омивання ніг і напій аргхью, змії віддали йому чудові, найвище шановані сережки. Потім полум'яний Уттанка, прийнявши від зміїв почесті, зробив навколо Агні прадакшину й направився до будинку наставника. Швидко досягши пристановища Гаутами, о царю бездоганний, він віддав ті чудові сережки дружині наставника. Так, о Джанамеджайє, великий духом Уттанка, пройшовши три світи, повернув собі ті чудові перлові сережки. Ось яка була міць пустельника Уттанки, наділеного найбільшим запалом подвижництва, о туре-бгарато, про що ти і запитував мене.

Так вістить розділ п'ятдесят сьомий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 58

Джанамеджайя спитав:

Що робив велеславний міцнорукий Говінда після того, як дав Уттанці дарунок, о кращий з двічінароджених?

Вайшампаяна відповів:

Давши Уттанці дарунок, Говінда разом із Сатьякі, на могутніх, стрімких конях відправився у Двараку. Проминувши озера, ріки й різні ліси, досяг він прекрасного міста Двараваті. Лотосоокий Крішна у супроводі Юудхани прибув туди під час свята Райватака, о великий царю! Цю гору, о туре-муже, прикрашали всюди строкаті, різної форми золоті навіси. Велика ця гора всюди була постійно уквітчана прекрасними золотими вінками, квітами, полотнищами, деревами, які виконують бажання (*кальпаврікша*), і золотими світильниками так, що й у місцях печерних водоспадів стало світло мов удень. Гора, прикрашена яскравими прапорами з дзвіночками, оголошувана з усіх боків голосами чоловіків і жінок, нібито співала, нескінченно прекрасна, немов Меру, населена сонмами пустельників. Звуки співу хмільних радісних чоловіків і жінок неслися з Індри гір і, здавалося, досягали небес, о бгарато!

Прекрасна ця земля була наповнена гучним гомоном хмільних, збуджених, радісних людей, радісними лементами. На горі красиво розташувалися ятки та крамниці, місця розваг повнилися смачними стравами, удосталь було одягу і гірлянд, звучали віни, мріданги й вену (*флейта*). Свято, яке проходило на тій великій горі, було найбільшим благом для знедолених, сліпих і убогих: до пізньої ночі їм роздавали смачні частування й суміш сури (*трунок*) із хмільними напоями. У місці відпочинку героїв-врішніїв, під час свята Райватаки знайшли благе пристановище ті, відзначені чеснотою, о герою, і гора, покрита їх наметами, подібна була світу богів. Із прибуттям же Крішни, о туре-бгарато, та цариця гір стала схожа на палац Шакри. І ось, приймаючи почесті, вступив Говінда в прекрасні світлиці, Сатьякі ж увійшов у своє житло. Повернувся Крішна з радісною душею після тривалої відсутності, зробивши нелегке діяння, — начебто Васава, що розгромив данавів. Бходжі, врішнії, андхаки стали перед приходьком Варшнейєю, немов боги перед Шатакрату, великим духом. Виявивши їм повагу і спитавши, чи всі вони в доброму здоров'ї, мудрий герой радісно привітав батька свого й мати. Ті ласкаво обійняли його, міцнорукого, і він розташувався поруч із ними в оточенні всіх врішніїв. Відпочивши, полум'яний Крішна зробив омивання ніг і у відповідь на розпити батька повів оповідь про ту велику битву.

Так вістить розділ п'ятдесят восьмий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 59

Васудева (*батько*) сказав:

Чув я, о Варшнейє, про ту дивовижну битву, постійно говорили про неї люди, зустрічаючись для бесіди. Але ти, о міцнорукий, бачив її навіч і знаєш, як було там, а тому розкажи мені все докладно про ту битву, о бездоганний! Як стався той бій безприкладний між пандавами, великими духом, і Бгішмою, Карною, Кріпою, Дроною, Шальєю та іншими. Багато було там й інших кшатріїв, які у досконалості володіли зброєю, різних родом і виглядом, жителів різних країв». Коли так сказав батько лотосоокому Крішні, той, у присутності своєї матері повідав, як прийняли смерть у бою ті герої з роду Куру.

Васудева (*син*) мовив:

Дивовижні подвиги кшатріїв настільки численні, що їх не можна перелічити й за сто років. Але слухай — я розповім тобі повністю і як слід про найголовніші серед діянь цих царів, о сяйвом рівний безсмертному! Полководець Бгішма-кауравья мав у себе під орудою одинадцять ратей кауравів, немов Васава — раті богів. На чолі семи ратей пандавів стояв мудрий Шикхандін, під охороною вправного на прі Савьясачина! На десятий день відбулася найбільша, жахаюча битва між великими духом куру і пандавами. Шикхандін разом із Володарем лука Гандіви безліччю стріл уразив у великому бою Ґангею, який припинив битися. Той пустельник, перебуваючи на ложі зі стріл, сам призначив собі час смерти — коли сонце, покинувши шлях південний, ступить на північний.

Потім полководцем став Дрона, кращий зі знавців зброї, герой зі стану Індри кауравів, подібний Кавьї при володарі дайтьїв. Уславлений у битвах, кращий з двічінароджених, він був оточений дев'ятьма ратями, прикритий Кріпою та Врішею, разом з іншими. Проводирем пандавів був тоді полум'яний Дхріштадьюмна, великий знавець зброї, під охороною Бгіми, як Варуна — Митри. Ув оточенні п'яти ратей, пам'ятаючи про страждання свого батька, він, велемудрий, рвався поборотися із Дроною, і вчинив у бою той великий подвиг. У сутичці Дрони й Паршати знайшли погибель багато героїв, володарів землі, що прийшли з різних країв. П'ять днів тривала та жахлива битва, і тут, покинувши битися, Дрона потрапив у владу до Дхріштадьюмни. Потім полководцем раті Дурьйодхани став Карна, оточений у бою п'ятьма вцілілими ратями. У синів Панду залишалося тоді тільки три раті, охоронювані Бібхатсу, тоді як більшість героїв загинула. На другий страшний день, Син сути, зійшовшись у бою з Партхою, прийняв смерть, як метелик у вогні. Коли був убитий Карна, кауравьї, які впали духом, втративши свою міць, передали залишки у три раті, під оруду Володаря мадрів. Пандави, втративши більшу частину коней, теж знітилися й разом з уцілілим воїнством згуртувалися навколо Юдхіштхіри. Цар куру Юдхіштхіра опівдні того ж дня, розтрощив царя мадрів, вчинивши важкий подвиг.

Коли був убитий Шалья, велемудрий, безмірно відважний Сахадева вбив Шакуні, який і привів суперників до тої звади. Після загибелі Шакуні, найниціший помислами цар Дурьйодхана, син Дхрітараштри, що втратив убитими більшу частину своїх воїв, кинувся навтікача, тримаючи в руці палицю. Полум'яний Бгімасена, в люті кинувся слідом і наздогнав його в озері Двайтавана поринулим у воду. Наблизилися, тріумфуючи, п'ятеро пандавів із залишками своєї раті й оточили його, що перебував ув озері. Важко поранений стрілами їхніх слів, швидко випірнув він з води й став, тримаючи в руці палицю, приготувавшись до бою. Там цар, син Дхрітараштри, упав у великому двобої, на очах у правителів землі, від рук нападника Бгімасени. Потім рать пандавів, що спала вночі у своєму таборі, була винищена сином Дрони, який не міг стерпіти вбивства свого батька. Разом зі мною, а також з Юудханою залишилися в живих п'ятеро пандавів, але вбиті їхні сини, полягли вої, загинули друзі. Разом із Кріпою і Бходжею, Драуні вцілів після битви, урятувався і кауравья Ютсу завдяки заступництву пандавів. Коли впав Суйодхана, Індра кауравів, разом з родичами, Відура і Санджайя прийшли до Царя дхарми. Ось якою була, о володарю, вісімнадцятиденна битва, під час якої полягли володарі землі й знайшли притулок на небесах.

Вайшампаяна мовив:

Врішнії слухали цю страшну розповідь, о великий царю, страждаючи від горя й болю.

Так вістить розділ п'ятдесят дев'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 60

Вайшампаяна сказав:

Полум'яний Васудева, велемудрий герой, розповідаючи батькові про велику битву нащадків Бгарати, наприкінці свого оповідання обійшов мовчанням смерть Абгіманью, о бгарато, щоб не засмучувати старого Васудеву. Великий розумом, вирішив він: хай не осягне тяжке лихо Васудеву, бо спалить його розпач од горя, якщо почує він про загибель онука. А Субхадра, коли той не згадав про загибель її сина в бою, вигукнула: «Повідай же, Крішно, про загибель Саубхадри!», — і впала на землю. Васудева не бачив, що впала вона додолу, а, побачивши це, теж звалився на землю, пригнічений лихом. Васудева, охоплений горем і болем через загибель онука, звернувся до Крішни з такими словами, о великий царю: «О лотосоокий, правдоустим знаний ти на землі, але не повідав мені нині про загибель онука, о нищителю ворогів! Скажи мені правду, володарю, про загибель сина твоєї сестри. Як же він, схожий на тебе очима, убитий був недругами у битві? На жаль, о Варшнейє, не вмерти людині, якщо не прийшов її час, тому й серце моє не розірвалося нині від горя на сотню частин! Що ж він, швидкоокий, любий для мене, просив тебе, о лотосоокий, у бою передати своїй

матері Субхадрі та мені? Адже не був він повалений ворогами, коли відвернувся від битви! Чи не спотворилося лице його під час бою, о Говіндо! Через молодість свою, полум'яний і могутній, немов би похваляючись переді мною, о Крішно, він розповідав про свої перемоги. Чи не був покалічений Дроною, Карною, Кріпою або іншими воями той юнак, що, повалений, лежав на землі, — скажи мені, о Кешаво! Син моєї дочки постійно суперничав у битві із Дроною, Бгішмою і Карною, кращим з воїв».

Таким був сумний плач у тяжкому стражданні батька Говінди, і той, ще більше засмутившись, мовив такі слова: «Не спотворилося його лице в розпал битви, і не відвернувся він од жорстокого бою. Знищивши багато сотень тисяч правителів землі, притиснутий Дроною і Карною, потрапив він у владу сина Духшасани. Якби він, о володарю, як завжди боровся один на один із недругом, його не зміг би повалити у бою навіть Володар ваджри. Коли Партха був викликаний на бій саншаптаками, оточили його в битві розлютовані вої на чолі з Дроною. Нанісши найжорстокіші втрати ворогам свого батька, онук твій, Варшнейє, опинився у владі сина Духшасани. Нині він пішов на небеса, тож відкинь сум, о велемудрий, бо праведникам не личить засмучуватися, навіть потрапивши в лихо. Хіба не призначено досягти небес тому, хто в битві протистояв Дроні, Карні й іншим воям, подібним Махендрі! Тож, подолай сум, о нескоримий, і не впадай у гнів! Підкорювач ворожих міст, він вийшов стежкою, очищеною зброєю.

Коли впав той герой, Субхадра, сестра моя, змучена горем, з'явилася до Прітхи, ридаючи, ніби курарі. Наблизившись до Драупаді, запитала вона її в розпачі: «О гідна, де ж усі жителі Двараки? Я бажаю їх бачити». Почувши її розповідь, усі жінки роду Куру, обіймаючи її, почали голосити в глибокому розпачі. Сказала Уттарі Бхадрі: «Куди, о гідна, пішов чоловік твій? Скоріше повідом йому про мій прихід, о дочко Вірати! Колись, тільки-но зачувши мій голос, він негайно поспішав зі своїх світлиць назустріч. Чому не приходить чоловік твій? О Абгіманьє! У доброму здоров'ї твої вуї, великі колісничні вої, і всі вони говорили Юютсу, що з'явився сюди, що й ти здоровий і неушкоджений. Розкажи мені тепер, із самого початку про битву, о нищителю ворогів! Чому ти нині не відповідаєш мені, заплаканій?!». Слухаючи ті голосіння врішнійки, змученій тяжким горем, Прітха тихо вимовила такі слова: «О Субхадро! Захищений у бою Васудевою, Сатьякі й батьком своїм, юний син твій убитий дхармою Часу. Така дхарма смертного — не засмучуйся, о радосте ядавів! Син твій нескоримий, ступив на найвищий шлях! Народжена ти у великому роду кшатріїв, великих душею, о лотосоока, і тому не журись за швидкооким воїном. Подивися на Уттару, яка носить дитя, і не тужи, о прекрасна! Незабаром красуня ця народить від нього сина!».

Так утішивши її, о продовжувачу роду ядавів, Кунті, переборовши нестерпну тугу, звеліла виконати поминальний обряд. Відпустивши царя Юдхіштхіру, Бгіму й близнюків, подібних до Ями, обізнана на дхармі, подарувала вона їм численні дарунки. Роздавши брахманам безліч корів, о продовжувачу роду Яду, врішнійка піднеслася духом і так сказала дочці Вірати: «О дочко Вірати! Не повинна ти віддаватися розпачу, о славна! Заради чоловіка, о струнокостанна, збережи мені дитя у своєму лоні!». Сказавши це, Кунті замовкла, о великий сяйвом, а я випросив у неї дозволу вийти, взявши із собою Субхадру. Так прийняв смерть онук твій, о Мадгаво! Здолай горе, нескоримий, не віддавайся душею вболіванням!».

Так вістить розділ шістдесятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 61

Вайшампаяна продовжував:

Вислухавши слова свого сина, син Шури, вірний душею дхармі, переборов страждання і зробив найвище поминальне жертвопринесення. І Васудева Крішна також зробив поминальний обряд для племінника, що завжди був дорогим його батькові. Міцнорукий герой, за звичаєм, почастував шістдесят сотень тисяч брахманів стравами, сповненими всіляких чеснот. Міцнорукий Крішна, обдарувавши одягом брахманів, погасив тоді їхню жагу багатств, і було то як диво. І поки роздавав він золото, корів, ложа, одяг, брахмани виголошували заздоровниці на його честь. І ось Васудева — володар дашархів, Баладева та Сатьякі, разом із Сатьякою (*син Шині*) зробили поминання Абгіманью, але, висушені глибоким розпачем, не могли знайти спокою. І герої пандави в Місті слона, теж ніяк не могли заспокоїтися втративши Абгіманью. Багато днів, о Індро царів, дочка Вірати не торкалася їжі, змучена тугою за чоловіком, тож виникли серйозні побоювання, аби не загинуло дитя в її утробі.

Бачачи це божественним оком, з'явився туди мудрий полум'яний Вьяса і, з'явившись, сказав велеокій Прітсі та Уттарі: «Відриньте сум! Міццю Васудеви, за моїм словом, народиться в тебе, о славна, полум'яний син! Коли завершиться правління пандавів, буде він правити землею!». І, дивлячись на Завойовника багатств, у присутності Царя дхарми, Вьяса, о бгарато, радісно вимовив такі слова: «О міцнорукий! Народиться в тебе онук велемудрий і стане він правити землею аж до самого океану. І тому відкинь сум, о кращий між куру, нищителю ворогів. Нема чого тобі сумніватися — воістину, так воно й буде. Як було сказано колись Крішною, героєм-врішнійцем, о радосте куру, так і буде, нема чого тобі сумніватися. І ти, й інші з куру не повинні, о любий, журитися за тими, хто пішов у нетлінні світи премудрих, ними завойовані». Коли вимовив це прабатько, Завойовник багатств, вірний душею дхармі, переборовши сум, зрадів, о великий царю! Твій батько, о велемудрий знавцю дхарми, поступово ріс в утробі Уттари, немов місяць у світлу половину. Вьяса наказав цареві, синові Дхарми зробити Ашвамедху і потім зник з очей. А мудрий Цар дхарми, вислухавши ті слова Вьяси, задумав відправитися у путь, щоб здобути багатства для цього.

Так вістить розділ шістдесят перший в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 62

Джанамеджайя спитав:

Вислухавши вимовлені Вьясою, великим духом, слова про Ашвамедху, що почав тоді цар Юдхіштхіра, о брахмане? Як він добув скарби, приховані в землі Маруттою, — розкажи мені про це, о кращий з двічінароджених!

Вайшампаяна відповів:

Вислухавши слова Двайпаяни, Цар дхарми Юдхіштхіра, в належний час запросив усіх своїх братів — Арджуну, Бгімасену та близнюків, синів Мадрі, і вимовив такі слова: «Чули ви, о герої, що сказав прихильний до нас мудрий Крішна (*Вьяса*), великий духом, бажаючи блага для куру. Пам'ятаючи про те, що було сказано великим наставником Вьясою, який ізстарився в подвижництві, праведником, чиї діяння дивні, тим, який бажає блага друзям, а також пам'ятаючи про те, що було сказано Бгішмою, великим царем, і мудрим Говіндою, маю намір я, о пандави, вчинити, як належить. Ті слова тлумачів Вед — благо для всіх нас і в сьогоденні, і в майбутньому вони обіцяють благоденство, якщо їм слідувати. О царі, продовжувачі роду Куру! Земля зовсім збідніла скарбами, Вьяса ж багато розповідав про багатство Марутти. Якщо вважаєте ви це правильним і якщо скарбів досить, так давайте всі разом їх доставимо сюди. Як тобі здається, Бгімо?». Коли цар вимовив ці слова, о продовжувачу роду Куру, Бгімасена, склавши шанобливо долоні, відповів кращому з царів: «Мені до душі, о міцнорукий, сказане тобою про те, щоб доставити сюди багатства про які повідав Вьяса. Якщо ми добудемо скарби Авікшита, справу буде зроблено, — ось моя думка, о володарю, великий царю! Ушанувавши Капардина, зробивши поклоніння Гіріші,[4] великому духом, ми знайдемо багатство, благо тобі! Словом, думкою і справою власкавивши могутнього Ішу, бога богів, а також його супутників, ми одержимо багатство. І грізні виглядом слуги його, що охороняють скарби, стануть покірними, якщо буде власкавлений Бикознаменний.

Почувши слова, вимовлені Бгімою, був безмірно задоволений, о бгарато, цар, син Дхарми. Інші ж брати, з Арджуною на чолі радісно проголосили: «Хай буде так!». І ось, ухваливши єдине рішення — добути скарбу, в день сузір'я Дхрува [5] скликали вони свою рать. Побажавши гаразду брахманам, а спершу ушанувавши Магешвару, кращого з богів, сини Панду рушили в путь. Догодивши великому духом Шиві солодощами, молочним рисом і м'ясними коржами, урочисто виступили вони в похід. Перші серед двічінароджених і містяни, з радістю в серці вигукували благословення тим героям, зібраним у дорогу. Зробивши прадакшину навколо брахманів, які підтримують вогонь, схиливши перед ними голови, відправилися в похід сини Панду. Попрощалися вони із царем Дхрітараштрою, убитим журбою за синами, з його дружиною, і з велеокою Прітхою, і, залишивши в столиці кауравью Ютсу, сина Дхрітараштри, пішли, супроводжувані почестями містян і мудрих брахманів.

Так вістить розділ шістдесят другий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 63

Вайшампаяна вів далі:

Ішли вони радісно, наповнюючи землю потужним гуркотом колісниць, і радісні були люди, які вели їх. Сути, магадхи і вандіни славили їх гімнами, і в оточенні своєї раті були вони подібні до сонця у вінці променів. Юдхіштхіра, над головою якого несли білий парасоль, схожий був на царя зірок у повню. Тур-муж Пандава, належним чином, як ведеться, приймав шляхом од радісного народу благословення на перемогу. Голосні кличі воїв, які супроводжували царя, розносилися, о царю, досягаючи небес. І ось той великий цар, минаючи озера, річки, ліси, переліски, досяг гори. Слідуючи за брахманами наділеними силою подвижництва, знанням і смиренністю, а також пурохітом, обізнаним на Ведах і ведангах, цар-пандава разом з воями, о кауравьє, Індра царів, кращий серед бгаратів, зупинився в тому місці, де були приховані прекрасні скарби, у благодатному рівнинному краю. Брахмани, разом з родовим жерцем зробили обряд охорони царя від злих сил і, як ведеться, починаючи зі східної сторони, обійшли всюди ту місцевість. Розмістилися двічінароджені в дев'яти місцях, на перетині шести шляхів, визначивши посередині, як слід, місця для царя і його радників. Індра серед царів, розмістивши належно Індр серед слонів, які стікали мадою, так сказав брахманам: «О кращі з двічінароджених, те, що слід зробити в день сприятливого сузір'я, ви, як вважаєте, так і повинні зробити. Не треба нам баритися, гаючи час, о Індри брахманів! Як вирішили, так і дійте негайно ж!». Вислухавши ці слова царя, брахмани, разом із царським жерцем, бажаючи блага Цареві дхарми, радісно відповідали йому: «Нині настав день сприятливого сузір'я, і ми постараємося щонайкраще зробити усі обряди. Будемо ми жити тепер на одній лише воді, о царю, і тобі відтепер також слід дотримуватися посту». Вислухавши тих кращих з двічінароджених, Індри царів, вдавшись до посту, провели цю ніч, розташувавшись на циновках з трави куша, подібні палаючим вогням Пожирателя жертв на жертовних обрядах. Для них, великих духом, та ніч минула у слуханні розмов, які вели брахмани, а коли настав світлий, ясний ранок, тури-двічінароджені звернулися до володаря людей, сина Дхарми, з такими словами.

Так вістить розділ шістдесят третій в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 64

Брахмани мовили:

Хай буде нині зроблене підношення Триокому Шиві, великому духом! Піднісши йому жертовний дарунок, підемо ми до своєї мети, о царю!

Вайшампаяна провадив:

Вислухавши слова брахманів, зробив Юдхіштхіра, як належить, жертовне підношення Гіріші. Власкавивши Агні пряженим маслом, добре очищеним, і відправився тоді домашній жрець зробити жертвопринесення чару,[6] освячене мантрами. Взяв він очищені мантрами квіти, о володарю людей, і зробив жертовне підношення солодощами, молочним рисом і м'ясом. Завершивши, як слід, жертвопринесення Агні Свіштакріту яскравими квітами й різним меленим зерном, знавець Вед приніс потім незрівнянний жертовний дарунок слугам Шиви, а також Індрі якшів — Кубері, Манібхадрі [7] та іншим якшам, а також тим, володарям над бхутами. Завдяки узливанням крісари [8] з м'ясом, приправленим сезамом, яскраво блищало, о царю, те місце Бога богів. Зробивши поклоніння Рудрі й усім його ґанам, цар слідом за Вьясою рушив у путь в напрямку скарбниці Марутти.

Вітаючи уклоном Володаря багатств, ушанувавши його яскравими квітами, коржами і крісарою, виявивши повагу всім вмістищам мушель та інших цінностей, а також усім охоронцям скарбів, звернувши побажання блага до першого серед двічінароджених і зміцнившись у полум'яності духу, завдяки проголошенню ними сприятливого дня, відважний Юдхіштхіра, кращий з куру, звелів розкопати скарбницю. І тоді витяг на поверхню Цар дхарми Юдхіштхіра, тисячі посудин, глечиків прикрашених ашмантакою,[9] золоті вази, казани, маслоробки, гладущики й безліч різних інших місткостей. По виду їх було з величезну скриню, але в три рази більшу посудину вмістив, о царю, володар людей, лише половину скарбів. Караван сина Панду, о володарю народів, великий царю, мав шістдесят тисяч верблюдів, удвічі більше сотень коней, стільки ж сотень тисяч слонів і таке ж число візків і колісниць зі здобиччю. Не полічити було також мулів і слуг. Таким було багатство, що добув Юдхіштхіра — шістнадцять, вісім і ще двадцять чотири тисячі бхарів.[10] Завантаживши своє надбання, Пандава знову ушанував Магадеву і направився в Місто слона. З дозволу Двайпаяни, слідуючи за домашнім жерцем, тур-муж Юдхіштхіра робив зупинки кожну гавьюті (*приблизно 8 км.*) шляху. Величезне військо, о царю, натужно просувалося в напрямку міста, знемагаючи під вантажем скарбів. Несло воно радість продовжувачам роду Куру.

Так вістить розділ шістдесят четвертий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 65

Вайшампаяна продовжував:

У той самий час у Місто слона, разом із врішнійцями з'явився відважний Васудева, знаючи про строк жертвопринесення коня: бик-муж був сповіщений сином Дхарми коли вертався у своє місто. Разом із сином Рукміні, Юудханою, Чарудешною, Самбою, Гадою, Крітаварманом, героєм Сараною, Нішатхою і Улмукою, слідуючи за Баладевою, разом із Субхадрою, бажав він побачити Драупаді й прекрасну Прітху, утішити інших кшатрійок, які втратили у битві своїх мужів. Побачивши прийдешніх, Дхрітараштра, володар землі, і велемудрий Відура прийняли їх, як личить. Полум'яний Крішна, тур-муж, зажив там, оточений найвищою пошаною, яку надавали йому Відура і Юютсу. У той час як тут перебували герої-врішнійці, о царю Джанамеджайє, народився на світ батько твій Парікшит, згубник героїв-недругів. Убитий зброєю Брахми, цар той був мертвий і викликав, нерухомий, замість радості горе, о великий царю! Левині кличі зраділих було людей, що оголосили всі сторони світу, замовкли.

З великою поспішністю Крішна, супроводжуваний Юудханою, у сум'ятті почуттів і розуму ступив тоді у внутрішні світлиці палацу. Побачив він що поспішає до нього сестра батька — Прітха, знову й знову волаючи до Васудеви: «Поквапся!». А за нею, о царю, жалібно голосили Драупаді, славна Субхадра й дружини його родичів. І тут, наблизившись до Крішни, царська дочка Кунті, о царю-тигре, вимовила тремтливим од сліз голосом: «О Васудево міцнорукий! Девакі щаслива в дітях завдяки тобі, ти — наш притулок, наша опора, на тобі ґрунтується рід. О могутній Кешаво, найвідважніший серед ядавів! Поверни до життя дитя твого племінника, вбитого Ашваттхаманом ще в утробі матері. Адже ти, о могутній нащадку Яду, коли той пустив у хід стрілу айшика, пообіцяв: «Я оживлю мертве дитя!». Подивися, о муже-туре, — народився він мертвим. Ти повинен урятувати нас усіх, о нескоримий Мадгаво, — і Уттару, і Субхадру, і Драупаді, і мене, і сина Дхарми, і Бгіму, і Пхалгуну, і Накулу, і Сахадеву. Від цього дитяти залежить саме життя пандавів і моє, це йому, о Дашархо, належить приносити поминальні жертви Панду, моєму свекрові. Зроби нині добру справу, Джанардано, — благо тобі! — заради полеглого Абгіманью, який був любим тобі й схожим на тебе! О Крішно, згубнику ворогів! Уттара повторює слова Абгіманью, вимовлені її улюбленим чоловіком із прихильності до тебе, без сумніву. О Дашархо, сказав колись син Арджуни дочці Вірати: «Твій син, о гідна, увійде в родину мого вуя. Увійшовши ж у рід врішніїв і андхаків, одержить він знання військової науки, зброю різну і опанує наукою правління!». Ось що казав їй з любов'ю син Субхадри, нескоримий згубник героїв-недругів, і немає в тому сумніву: «Схиляючи голови, за тих, хто втратив своїх дітей, ми просимо тебе, о Згубнику Мадгу, — зроби найвище благо на користь його роду!».

Із цими словами велеока Прітха, змучена горем, простягла руки до Варшнейї і разом з іншими жінками упала на землю. Всі вони, о володарю, великий царю, з очима, повними сліз, вигукували: «Племінник Васудеви народився мертвим!». Під ці вигуки Джанардана підняв, о бгарато, впалу додолу Кунті та почав утішати її.

Так вістить розділ шістдесят п'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 66

Вайшампаяна продовжив:

Коли піднялася Прітха, заридала Субхадра, вражена горем, і дивлячись на брата, вимовила такі слова: «Дивися, о лотосоокий! Коли наблизився до кінця рід Куру, пішло життя і онука мудрого Партхи — він мертвий. Стріла, націлена сином Дрони в Бгімасену, влучила у Віджайю, Уттару, та в мене. Вона палає в моєму серці, о Кешаво, бо не бачу я мого онука, о нескоримий володарю! Що ж скажуть Юдхіштхіра — вірний дхармі син Дхарми, Бгімасена, Арджуна й обоє синів Мадраваті? Почувши, що народився мертвим син Абгіманью, пандави, о Варшнейє, вважатимуть себе обікраденими сином Дрони! Абгіманью, о Крішно, милий своїм предкам, немає в тому сумніву, то, що ж скажуть вони, почувши про те, що згубила їхня зброя сина Дрони? Я гадю, велике горе осягне нас, бо мертвим народився син Абгіманью, о Крішно Джанардано, ворогів нищителю! Подивися — схиливши голову, як і Прітха, і Драупаді, я молю до твого милосердя, о Крішно, найвищий з людей!».

Коли син Дрони намірився погубити потомство пандавів у материнській утробі, ти в люті, о Мадгаво, згубнику недругів, сказав Драуні: «Я не дозволю, щоб здійснилося твоє бажання, найниціший з людей, брахман лише за назвою, — я поверну до життя онука Увінчаного діадемою!». Чуючи те, що сказав ти й знаючи силу твою, я молю до твого милосердя, о нескоримий, — хай оживе син Абгіманью! Якщо ж, пообіцявши таке, ти не виконаєш своєї благої обітниці, знай, о тигре серед врішніїв, — я умру. Якщо син Абгіманью не оживе, тоді як ти живий, о нескоримий герою, яка ж мені від тя користь! Поверни до життя мертвого сина Абгіманью, його дитя, з такими ж, як у нього очима, — хай хмара, виливаючи дощ на зерно, збудить його до життя, о нескоримий герою! Ти, о Кешаво, вірний дхармі, прихильний істині, воістину відважний і тому, о згубнику ворогів, ти повинен виконати дане слово. Якщо ти побажаєш, то зможеш повернути життя трьом світам у випадку їх загибелі, то що ж казати про бажаного сина племінника твого, народженого мертвим! Мені відома міць твоя, Крішно, тому я речу тобі: «Вияви найвищу милість синам Панду! Повинен ти співчувати мені, о міцнорукий, — адже я сестра твоя, яка втратила сина, і звертаюся до тебе за захистом!».

Так вістить розділ шістдесят шостий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 67

Вайшампаяна вів далі:

На ці слова, о Індро царів, Згубник Кешина, у сум'ятті від горя голосно сказав: «Хай буде так!», і тим немов би вселив радість у всіх хто був там. Могутній тур-муж утішив їх тими словами — немов водою напоїв змучених спекою. Спішно вступив він у світлиці, де народився батько твій, о муже-тигре, прикрашені, як ведеться, білими плетеницями. Усюди лежала піддана очищенню зброя, горіли вогні. Були тут, щоб прислужувати, гідні старі жінки й безліч вправних, умілих лікарів, о герою! Побачив тут полум'яний Ачьюта речі, які відгонять ракшасів, належним чином розкладені всюди обізнаними людьми. Побачивши, що світлиці, де народився батько твій, обладнані як слід, Хрішикеша радісно вимовив: «Добре! Добре!». Коли Варшнейя, із задоволеним обличчям так сказав, Драупаді поспішила до дочки Вірати і звернулася до неї: «Ось наближається до тебе, о гідна, твій свекор — Згубник Мадгу, древній ріши, нескоримий, чий дух незбагненний!». Та припинила голосити, стримала сльози і одягнулася, очікуючи Крішну, немов богиня — бога.

Побачивши наближення Говінди, страждальниця, в сердечній муці, жалібно запричитала: «Дивися, о Джанардано лотосоокий: втративши сина, все одно що мертві ми обоє — і я, і Абгіманью! О герою Варшнейє, Згубнику Мадгу! З уклоном я волаю до твоєї милості: поверни до життя моє дитя, погублене зброєю сина Дрони! Якби Цар дхарми або Бгімасена, або ж ти, о лотосоокий, сказали такі слова: «Хай вразить та стріла породіллю, яка нічого не підозрює!», — я була б погублена, але цього не трапилося б. Які плоди пожинає тепер Драуні, ниций думками, зробивши злодіяння — убивши зброєю Брахми дитя в утробі? З уклоном волаючи до твого милосердя, я благаю тебе, о нищителю ворогів, — не жити мені, о Говіндо, якщо він не повернеться до життя! В ньому, о гідний, було зосереджено багато моїх сподівань, але — погублені вони сином Дрони, — то нащо ж мені жити, о Кешаво! Була в мене надія, о Крішно Джанардано, що я, виносивши це дитя, буду вітати тебе, дякуючи долі, але все зійшло нанівець. Тепер, коли мертвий син швидкоокого Абгіманью, марні, о Крішно, муже-туре, всі бажання мої, які плекала я у своєму серці. Швидкоокий чоловік мій був безмірно любий тобі, о Згубнику Мадгу, але подивися — його син убитий зброєю Брахми. Віроломний він, твердий, як і батько його, котрий, відкинувши славу пандавів, пішов тепер у житло Ями! Мною, о Кешаво, у самий розпал бою, коли впав Абгіманью, була дана така обітниця: «Невдовзі піду я за

тобою!». Але я, нечестивиця, чіпляючись за життя, не виконала цього, Крішно! Що ж скаже син Пхалгуни, якщо тепер з'явлюся я туди?!».

Так вістить розділ шістдесят сьомий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 68

Вайшампаяна мовив:

Так волаючи жалібно, немов причинна, стражденна Уттара, журячись за сином, у відчаї впала на землю. Побачивши, що та, рідні та близькі котрої загинули, лежить на землі, заридала в розпачі Кунті, а з нею й усі дружини бгаратів. І вмить, о царю, стало похмурим житло пандавів, оголошуване гірким плачем. Раптово, о герою, Індро царів, дочку Вірати, пригнічену тугою за сином, скувало заціпенінням. Ледве до неї повернулася свідомість, о туре-бгарато, Уттара пригорнула до грудей свого сина і сказала йому такі слова: «Сину знавця дхарми, ти знаєш: суперечить дхармі те, що ти не привітаєш героя врішніїв. Ідучи звідси, о сину мій, передай своєму батькові такі мої слова: «Хто живе, о герою, нізащо не помре, поки не настане його час. Ось і я, втративши тебе, мого чоловіка, а також і сина, повинна б тепер умерти, але живу, втративши свій добробут, нічого не маючи. О міцнорукий! Краще я, попрощавшись із Царем дхарми, прийму пекучу отруту або увійду у вогонь — Пожиратель жертв. Але, либонь, не вмерти мені, о синку, якщо серце моє не розірвалося на тисячу частин, коли втратила я і чоловіка, і сина. Вставай, сину мій, поглянь на свою прабабу (*Кунті*) — вона сумує, страждає, тужить нещасна, потопаючи в океані вболівань. Подивися на гідну Панчалі й страждальницю Сатваті, подивися на мене — знівечена тяжким горем, схожа я на лань убиту хворобою. Вставай же, поглянь в обличчя Володареві світу, мудрому, очі якого подібні до пелюсток лотосу, швидкі, як у батька твого!».

Бачачи, що Уттара, так голосячи, знову впала на землю, усі жінки кинулися її піднімати. Піднявшись же, дочка царя матсьїв, смиренно склавши долоні, земним уклоном привітала лотосоокого Крішну. Вислухавши її гіркі стогони, Крішна, чоловік-бик, зробив очищення водою і відвернув дію зброї Брахми, бо раніше обіцяв Дашарха Непохитний повернути до життя це дитя. І сказав він, чистий душею, так, щоб чув увесь світ: «Не вирікаю я неправди, о Уттаро, воістину так і буде: я оживлю його на очах у всього сущого. Ніколи раніше не говорив я неправди навіть жартуючи, так само як не відступав з поля бою. Якщо прихильний я дхармі й брахманам — особливо, нехай оживе народжений мертвим син Абгіманью! Якщо істинно те, що не відаю я ніяких розбіжностей з Віджайєю, то нехай оживе мертва дитина! Якщо на мені спочивають постійно дхарма й істина, то нехай оживе ця мертва дитина, син Абгіманью! Якщо істинно те, що мною в ім'я дхарми були вбиті Канса і Кешин, то нехай знову буде живе це дитя!». Ледве так сказав Васудева, о туре-бгарато, великий царю, той хлопчик ожив і потихеньку засовався.

Так вістить розділ шістдесят восьмий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 69

Вайшампаяна продовжив:

І ось, коли Крішна відвернув дію зброї Брахми, освітились світлиці полум'ям сили батька твого. І тут зникли всі ракшаси, покинувши той будинок, а з небес почувся голос: «Прекрасно! Прекрасно, о Кешаво!». Та полум'яніюча зброя повернулася тоді до Прабатька (*Брахма*), а батько твій, о володарю людей, знову отримав життя, і хлопчик той рухався рішуче і могутньо. Зраділи тоді, о царю, жінки бгаратів і за велінням Говінди загукали до брахманів. Радісно уславили Джанардану всі дружини левів-бгаратів — немов човен знайшли прагнучі перетнути океан. Кунті та дочка Друпади, Субхадра й Уттара, а також інші дружини чоловіків-левів сповнилися радости у душі. Борці, актори, фехтувальники, астрологи й ті, що повинні охороняти сон царевича, сонми магадхів і сут співали хвалу Джанардані, благословляючи його на славу роду Куру. І Уттара, коли настав час, піднялася й разом із сином радісно привітала, о бгарато, Крішну, нащадка Яду, а той, задоволений, дарував їй незліченні багатства, як і інші врішнійці-тигри. Могутній Джанардана, осередок істини, нарік твоєму батькові ім'я, о великий царю! «Син Абгіманью з'явився на світ, коли зникав його рід, тому нехай зветься Парікшитом!», — так сказав він тоді.

Згодом, ріс твій батько, о володарю людей, і був він насолодою душі усьому світу, о бгарато! Батькові твоєму, о герою-бгарато, було з місяць, коли повернулися пандави, здобувши величезні багатства. Почувши, що вони наближаються, вийшли назустріч їм тури-врішнії, а слуги тим часом прикрасили Місто слона морем квіткових гірлянд. Городяни прикрасили житла яскравими прапорами й різними знаменами. Відура, бажаючи висловити синам Панду свою прихильність, наказав зробити всілякі почесті святилищам богів. Головні вулиці були прибрані квітами, а місто те сяяло, немов би оголошуване шумом океанських валів. Завдяки танцівникам-акторам і звукам пісень, те місто було подібне до житла Вайшравани. Супроводжувані жінками вандіни, блищали всюди, о царю, у безлюдних місцях. Майорячи під поривами вітру, прапори немов би вказували куру з півдня на північ. Царський слуга-вісник оголосив гуляння на всю ніч на знак знаходження пандавами скарбів.

Так вістить розділ шістдесят дев'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 70

Вайшампаяна продовжив:

Почувши, що наближаються пандави, Васудева, згубник ворогів, бажаючи побачитися з ними, разом з радниками виступив їм назустріч. Належно зустрівши врішнійців, пандави разом, о царю, увійшли в Місто слона. Тупіт копит і стукіт колісних ободів того великого війська, громом заповнив землю, небо і піднебесся. пандави, разом з радниками й безліччю друзів, з радістю в серці вступили у своє місто, помістивши перед собою скарбницю. Зустрівшись, як слід, із Дхрітараштрою, володарем людей, оголосили вони свої імена і припали до його стіп. Слідом за Дхрітараштрою кращі серед бгаратів виявили повагу Гандхарі, дочці Субали, і Кунті, о царю-тигре! Вшанувавши Відуру й зустрівшись із сином вайшьї (*Ютсу*), засяяли герої, приймаючи відповідні почесті, о володарю народів! І тут ті герої, о бгарато, почули про дивовижне, велике, надзвичайне чудо — народження твого батька, о володарю народів! Вислухавши про ті діяння мудрого Васудеви, виявили вони повагу синові Девакі — гідному почестей Крішні. Потім, через кілька день, у Місто слона прийшов син Сатьяваті — полум'яний Вьяса. Всі продовжувачі роду Куру, разом з тиграми серед врішнійців і андхаків надали йому належні почесті й сіли довкола нього. Віддавши хвалу його різноманітним розповідям, син Дхарми Юдхіштхіра сказав, звертаючись до Вьяси, такі слова: «Ті скарби, які добуто завдяки твоїй милості, о володарю, я маю намір ужити на великий обряд жертвопринесення коня. Я бажаю отримати від тебе згоду, о кращий серед пустельників! Всі ми й Крішна, великий душею, покірні тобі».

Вьяса мовив:

Я дозволяю тобі, о царю, негайно це виконати. Зроби як слід, жертвопринесення коня, супроводжуване дарунками брахманам, бо Ашвамедха, о Індро царів, очищає від усіх гріхів. Зробивши це жертвопринесення, ти станеш безгрішним — немає в тім сумніву.

Вайшампаяна вів далі:

Коли так йому було сказано, вірний дхармі Юдхіштхіра, цар куру, о кауравьє, спрямував свої думки на приготування до Ашвамедхи. Випросивши дозволу в Крішни Двайпаяни, цар, володар Слова, запросив Васудеву і так звернувся до нього: «Цариця Девакі, о кращий з мужів, щаслива в дітях завдяки тобі. Виконай же, о міцнорукий Ачьюто, те, що я скажу нині. Хай будемо споживати ми плоди того, що добуто міццю твоєю, о радосте роду Яду, бо відвагою своєю і розумом скорив ти всю землю. Прийми присвяту, як наш найвищий гуру! Якщо тобою, о могутній знавцю дхарми, буде вершитися те жертвопринесення, я стану безгрішним, бо ти — вся жертва нетлінна, ти — дхарма, ти ж — Праджапаті.

Васудева на теє:

Саме ти маєш право сказати таке, о міцнорукий згубнику недругів! Ти — притулок усього сущого, така моя тверда думка. Між героями куру блищиш ти нині своєю чеснотою, покірні вони тобі, бо ти, о царю, наш визнаний гуру. З мого дозволу, роби жертвопринесення, — я прибув на жертовний обряд. Порядкуй нами в тому, що слід робити, як побажаєш, о бгарато! Істинно, я обіцяю тобі — зроблю все для тебе, о бездоганний! Бгімасена, Арджуна і обидва сина Мадрі візьмуть участь у жертвопринесенні, коли ти, о бгарато, будеш вершити цей жертовний обряд.

Так вістить розділ сімдесятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 71

Вайшампаяна продовжив:

Коли так йому було сказано Крішною, мудрий Юдхіштхіра, син Дхарми, запросив Вьясу і вимовив такі слова: «Воістину, лише тобі відомий час, коли слід вчинити обряд жертвопринесення коня, тому зроби мою присвяту, бо від тебе залежить мій жертовний обряд!».

Вьяса мовив:

І я, і Пайла, і Яджнявалкья, о Каунтейє, вживаємо заходів лише в належний час — немає в тому сумніву, і тому відбудеться твоя присвята в повню місяця чайтра (*березень-квітень*). Хай будуть зроблені готування до твого жертовного обряду, о муже-туре! Нехай візники, обізнані на конях, і брахмани, що теж знають їх, виберуть жертовного коня для досягнення мети жертвопринесення. Випущений на волю згідно шастрам, нехай ходить він по землі, океаном оперезаній, збільшуючи твою славу, о царю!

Вайшампаяна вів далі:

Пандава, володар землі, коли так йому було сказано, відповів: «Хай буде так!», і зробив усе, як сказав той знавець Вед, о Індро царів. Було зібрано повністю те, що необхідно, о Індро царів! Завершивши приготування, цар, син Дхарми, безмірний душею, повідав про те Крішні Двайпаяні. Тоді сказав цареві, синові Дхарми, полум'яний Вьяса: «Ми, як належить, готові до твоєї присвяти в призначений час. Хай будуть із золота зроблені, о кауравo, спхья і курча,[11] хай буде із золота й інше, що там необхідно. Нехай буде нині ж випущений кінь, як покладено, і нехай мандрує він під охороною по землі, як запропоновано шастрами, о Юдхіштхіро!».

Юдхіштхіра сказав:

Випущений мною на волю, о брахмане, стане вільно мандрувати цей кінь по землі, хай буде так ухвалено! Ти повинен сказати, о пустельнику, кому слід охороняти коня, коли буде ходити він по землі, куди побажає.

Вайшампаяна продовжував:

Коли так йому було сказано, о Індро царів, Крішна Двайпаяна вимовив: «Той, хто народжений слідом за Бгімасеною, кращий з усіх лучників, Джишну, витривалий і відважний, — ось хто буде коня охороняти. Ставши смертним часом для ніватакавачів, саме він здатний скорити землю: при ньому його небесна зброя, небесна військова міць, небесний лук і два сагайдаки — ось хто буде супроводжувати його. Обізнаний на дхармі та артсі, знавець у всіх науках, згідно із шастрами, буде він направляти твого коня, о кращий між царів! Син царя, міцнорукий, темношкірий, лотосоокий герой, батько Абгіманью — ось хто буде супроводжувати коня. Полум'яний Бгімасена Каунтейя, безмірно відважний, здатний у той час охороняти твоє царство, так само як і Накула, о володарю народів! А мудрий велеславний Сахадева, о кауравьє, буде, як слід, улаштовувати прибулих родичів!». Виконав усе сказане йому в точності цар, продовжувач роду Куру, і дав потім наставляння Арджуні щодо коня.

Юдхіштхіра мовив:

«Рушай, о Арджуно! Хай буде збережений тобою, о герою, цей кінь! Ти, як ніхто інший з людей гідний його охороняти. Повинен ти зробити так, о бездоганний, щоб не виникло ворожнечі з тими царями, які зважаться тобі протистояти, о міцнорукий! Слід тобі, о міцнорукий, усюди запрошувати царів на це моє жертвопринесення, тож варто прийти до згоди із ними».

Сказавши так братові своєму, Савьясачину, вірний дхармі Юдхіштхіра поставив Бгіму та Накулу охоронцями міста, а Сахадеву, головного серед воїв, з дозволу володаря землі Дхрітараштри, призначив улаштовувати родичів.

Так вістить розділ сімдесят перший в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 72

Вайшампаяна провадив:

Коли прийшов час присвяти, найбільші жерці, як належить, присвятили царя на проведення Ашвамедхи. Зробивши жертвопринесення худоби, син Панду, полум'яний Цар дхарми, який прийняв присвяту, засяяв разом з жерцями. Сам безмірно полум'яний Вьяса, знавець Вед, випустив на волю, за правилами шастр, коня для жертовного обряду. Цар, який прийняв присвяту, син Дхарми, із золотою плетеницею і намистом із золота блищав, о царю, наче палаючий вогонь. Одягнений у чорну оленячу шкуру, з жезлом у руці, у лляному одязі, сповнений сяйва, яскраво блищав він, подібний Праджапаті на жертвопринесенні. І всі його жерці були у відповідних шатах, о володарю народів, а Арджуна блищав, немов вогонь. Білокінний Завойовник багатств, за велінням Царя дхарми відправився за тим чорним конем, о охоронцю землі! Ішов він, охоплений радістю, за тим конем, о царю, охоронець землі, напнувши лук Гандіву і підв'язавши захисні ремені на руку, а наконечники на пальці. Місто, о царю-володарю, аж до малих дітей, вийшло бажаючи побачити, як кращий з куру, Завойовник багатств, відправляється в дорогу. Прагнучі побачити коня й того, хто його супроводжує, так тіснили один одного, немов би почалася пожежа. Лементи людей, тих, що зібралися подивитися на сина Кунті, Завойовника багатств, заповнили собою, о великий царю, десять сторін світу. «Онде йде Каунтейя і блискучий кінь, якого супроводжує міцнорукий герой тримаючи прекрасний лук», — ось які слова кричали вони, і чув їх Джишну, високий думками, о бгарато! — «Хай буде благо тобі, вертайся назад здоровим!». Інші ж люди, о Індро людей, вимовляли такі слова: «Не роздивитися нам його в такій тісноті, видно лише його лук. Грізно дзенькає цей лук — славний Гандіва. Благо Арджуні! Нехай здоровий слідує він безпечним шляхом! Ми знову побачимо його, коли він повернеться», — так говорили вони.

Знову і знову чулися подібні слова схвалення, що злітали з вуст і чоловіків, і жінок, о туре-бгарато! Учень Яджнявалкьї, вправний у відправленні жертвопринесень, ішов разом з Партхою, щоб, будучи майстерним у Ведах, відвертати злі сили. Безліч брахманів, знавців Вед, а також кшатрії та вайшьї, о охоронцю землі, супроводжували великого духом Арджуну. Той кінь, о великий царю, ішов по землі, скореній пандавами силою їхньої зброї, минаючи край за краєм, о гідний! Я розповім тобі, о герою, про різні великі битви, що трапилися у Пандава. Той кінь, о царю, нищителю ворогів, ішов по землі колом прадакшини, з півночі на схід, — слухай про це, о володарю землі! Кращий з коней і Білокінний, великий колісничний воїн, повільно рухалися, підкоряючи володіння різних царів. Не порахувати царів-кшатріїв, чиї родичі впали на Курукшетрі, десятками тисяч боролися вони з Арджуною, о великий царю! Безліч недругів-киратів збройних мечами й луками, та інші різноманітні млеччхи були колись, о царю, повалені в битві. Безліч царів-аріїв, хмільних боєм, зійшлися із сином Панду, і коні несли на собі радісних людей. То там, то тут виникали в Арджуни битви із царями, що живуть у різних краях, о володарю землі! Я розповім тобі, о царю бездоганний, про ті бої Каунтейї, великі й люті по обидва боки.

Так вістить розділ сімдесят другий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 73

Вайшампаяна продовжив:

В Увінчаного діадемою, трапилася битва з ворожими йому тригартами, відомими як великі колісничні вої, синами та онуками раніше полеглих. Довідавшись, що обраний жертовний кінь прибув на межу їхніх володінь, ті герої у всеозброєнні оточили його. Колісничні вої на добре оздоблених конях, о царю, оточивши того коня, намірилися його захопити. Увінчаний діадемою, нищитель недругів, зрозумівши намір тих царів,

спробував спочатку миром зупинити героїв. Не послухавши його, всі вони почали вражати його стрілами, але Увінчаний діадемою зупинив їх, обійнятих тамасом і раджасом. Сказав тоді Джишну з посмішкою, о бгарато: «Зупиніться, о нерозумні у дхармі, якщо життя дороге вам!». Коли той герой відправлявся в дорогу, йому дав наказ Цар дхарми: «Не треба, Партхо, убивати тих царів, чиї родичі впали на Курукшетрі». Пам'ятаючи ті слова мудрого Царя дхарми, він сказав їм: «Зупиніться!», але ті не послухалися. Тоді розсміявся Завойовник багатств, покривши в битві сіттю стріл Сурьявармана, царя тригартів. І тут, заповнивши всі сторони світу гуркотом колісниць, тупотом копит і стукотом колісних ободів, ринулися тригарти на Завойовника багатств. Тоді Сурьяварман, о Індро царів, почав метати у Партху сотнями гладкі стріли, виявляючи міць своєї легкої зброї. Інші великі лучники-вої, ті, що йшли слідом за ним, також обрушували зливи стріл, прагнучи погубити Завойовника багатств, але Пандава багатьма стрілами, які злетіли з його тятиви, розсік безліч тих стріл, о царю, і впали вони додолу. Тут юний Кетуварман, молодший брат того царя, полум'яний міццю, заради брата вступив у бій з великим душею Пандавом, але Бібхатсу, згубник ворожих героїв, помітивши нападаючого Кетувармана, вразив його в битві гострими стрілами. Коли впав Кетуварман, великий колісничний воїн Дхрітаварман, стрімко обійшовши Джишну на колісниці, обсипав його стрілами. Бачачи стрімкість Дхрітавармана, відважний полум'яний Гудакеша був украй задоволений юнаком. Син Пакашасани не міг устежити, ні як той прицілюється, ні як бере стрілу — бачив він лише, як сипле той стрілами. І виявив він повагу Дхрітаварману в битві, на мить подумки зрадівши сутичці. Спонукуваний приязню, герой з роду Куру, о великий царю, посміхаючись йому, не намагався позбавити життя воїна, лютого, як змій. Пощадив Дхрітавармана безмірно полум'яний Партха, але той метнув тоді у Віджайю гостру стрілу. Важко поранений нею в руку, Віджайя від болю негайно випустив лук Гандіву, і той упав додолу. Падаючи з рук Савьясачина, той лук, о володарю, кращий серед бгаратів, видом своїм нагадував зброю Індри.

Коли звалився на землю той чудовий великий лук, голосним сміхом розсміявся, о царю, Дхрітаварман у великому бою. Тоді обійнятий люттю Джишну, отираючи з руки кров, узяв той чудовий лук і вилив зливою потоки стріл. Радісні кличі різних істот, голосно сповіщаючи про те діяння Арджуни, досягли тоді небес. Бачачи, що Джишну в люті подібний Калантаці-Ямі, вої-тригарти спішно оточили його. Прийшовши на підмогу Дхрітаварману, оточили вони Гудакешу, і тут розлютився Завойовник багатств. Швидко вбив він десять і ще вісім воїв гострими стрілами із заліза, подібними перуну Махендри. Дивлячись на полеглих, Завойовник багатств, голосно сміючись, прийнявся швидко вражати нападників стрілами, подібними до отруйних змій. Всі великі колісничні вої-тригарти, дух яких був зломлений, кинулися тікати в різні боки, страждаючи від стріл Завойовника багатств. Казали вони чоловікові-тигрові, згубнику саншаптаків: «Всі ми — слуги твої, всі ми у владі твоїй! Наказуй нам, о Партхо, як слугам, які стоять перед тобою в уклоні. Усе зробимо ми, що ти бажаєш, о радосте кауравів!». Вислухавши ті слова, сказав він їм усім: «Хай буде збережене вам життя, о царі, і хай буде визнана вами влада Юдхіштхіри»!

Так вістить розділ сімдесят третій в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 74

Вайшампаяна продовжив:

Той добірний кінь ішов, обходячи Прагджьйотишу, і тут з'явився стійкий у боях син Бхагадатти.[12] Цар Ваджрадатта, о кращий серед бгаратів, спробував перешкодити коневі сина Панду, який наблизився до меж царства. Але з міста вийшов цар, син Бхагадатти, відігнав коня, який прийшов був, і направився було знову в місто. Побачивши його, міцнорукий бик серед куру спішно натягнув Гандіву й негайно кинувся вперед. У сум'ятті від стріл, випущених з Гандіви, цар-герой відпустив коня і кинувся потім на Партху. Тоді, повернувшись у місто, той кращий з царів, у всеозброєнні піднявся на добірного слона і з'явився, палаючи жагою прі. Над головою великого колісничного воїна був піднятий білий парасоль, його овівало біле опахало. І ось, наблизившись до Партхи, великого колісничного воїна пандавів, по молодості, в осліпленні викликав він кауравью на бій. У люті направив він на Білокінного свого гороподібного слона з тічними скронями. Здатний протистояти слонам ворога, стікаючи вологою, як хмара, він був споряджений для битви відповідно до шастр і, хмеліючи від бою, міг би витримати натиск і трьох слонів. Той могутній слон, підігнаний стрекалом царя, готовий був здавалося злетіти в небеса.

Побачивши, що він наближається, розгніваний Завойовник багатств, о царю-бгарато, стоячи на землі, вступив у бій із воїном на слоні.[13] Ваджрадатта в люті, стрімко метав у Завойовника багатств вогнеподібні стріли, швидкі, як сарана. Арджуна ж, тільки-но вони наближалися повітрям, стрілами, посланими Гандівою, розсікав їх надвоє і натроє. Побачивши, що стріли його розколоті, син Бхагадатти почав швидко вражати Пандава влучними стрілами. Тоді Арджуна, в люті, ще стрімкіше послав у сина Бхагадатти прямолітні стріли із золотим оперенням. Був простромлений ними у великому бою полум'яний Ваджрадатта. Важко поранений, упав він додолу, але свідомість його не покинула. Знову піднявшись на кращого зі слонів, він направив його прямо на Віджайю, прагнучи здолати його. Джишну ж, розлютившись, послав у нього тоді стріли, подібні до змій, які вивергають отруту, мов палаючі вогні. Поранений ними, могутній слон, стікаючи кров'ю, подібний був Хімавану, Індрі гір, зрошуваному безліччю потоків.

Так вістить розділ сімдесят четвертий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 75

Вайшампаяна продовжив:

Тривала три дні, о туре-бгарато, битва Арджуни з Індрою людей, точно у Шатакрату із Врітрою. І ось на четвертий день велесилий Ваджрадатта розсміявся голосним сміхом і вимовив такі слова: «Стій, Арджуно! Ти, о Арджуно, не підеш від мене живим, я ж, убивши тебе, зроблю, як слід, узливання води на честь мого батька. Тобою був убитий мій старий батько Бхагадатта, друг твого батька, тож з поваги до його старості поборися нині зі мною, його сином!». Сказавши так, володар людей Ваджрадатта в люті направив слона на Пандава, о кауравьє! Індра слонів, спрямований мудрим Ваджрадаттою, нібито злетівши у повітря, ринувся на Пандава. Немов темно-синя хмара, вивергнув він на Пхалгуну, о великий царю, фонтан бризок, випущений з кінчика хобота. Підігнаний тим царем, видаючи суремні звуки подібно гуркітливій хмарі, нісся він прямо на Пхалгуну. Немов би пританцьовуючи, Індра слонів, керований Ваджрадаттою, стрімко наближався, о царю, до великого колісничного воїна кауравів. Побачивши наближення слона Ваджрадатти, могутній Арджуна, згубник ворогів, не здригнувшись, узявся за Гандіву. Сильно розгнівався Пандава на того царя, що, пам'ятаючи про давню ворожнечу, перешкодив досягненню його мети, о бгарато! І ось Пандава, в люті, сіттю стріл зупинив цього слона, немов берег — океан, житло макарів. Кращий зі слонів, силою зупинений Арджуною, завмер на місці, й тіло його, вкрите стрілами, було немов у дикобраза, наїжаченого голками.

Побачивши, що слон зупинився, цар, син Бхагадатти, розпаленілий гнівом, почав метати в Арджуну гострі стріли, але Арджуна, о великий царю, стрілами, згубними для недруга, зупинив кожну, і було це подібно диву. Тоді цар, владар Прагджьйотиши, у найбільшій люті знову погнав уперед Індру слонів, подібного до потужного вітру. Бачачи, що той наближається, могутній син Пакашасани направив на слона вогнеподібну стрілу. Важко поранений нею в самий осередок життя, слон раптово звалився на землю, мов гора, знесена ваджрою Індри. Убитий стрілою Завойовника багатств, слон у падінні здавався збитою ударом ваджри величезною горою, що летить на землю. Коли впав той слон Ваджрадатти, Пандава сказав цареві, який опинився на землі: «Не бійся мене! Коли я відправлявся у похід, полум'яний Юдхіштхіра сказав: «Нізащо ти не повинен убивати тих царів, о Завойовнику багатств! Все це, о муже-тигре, нехай буде зроблено так, щоб тобі не довелося губити на прі воїв, о Завойовнику багатств! Ти повинен сказати царям з усіма їхній родичами: «Звольте прибути на Ашвамедху Юдхіштхіри!». Корячись словам брата, я не збираюся тебе вбивати, о володарю людей! Вставай, тобі нема чого страшитися, ходи з миром, о царю! Приходь, о великий царю, коли настане велика ніч повні в місяці чайтра. Тоді відбудеться Ашвамедха мудрого Царя дхарми». Коли так йому було сказано, той цар, син Бхагадатти, повалений Пандавою, відповів: «Нехай так і буде!».

Так вістить розділ сімдесят п'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 76

Вайшампаяна вів далі:

Потім в Увінчаного діадемою, трапилася битва із сайндхавами (*синдху*), тими, які вціліли після загибелі інших, о великий царю, і з синами полеглих. Зачувши про те, що Білокінний прийшов у їхні володіння, ті царі в нетерпінні піднялися проти бика-Пандава. Смертоносні наче отрута, ринулися вони на коня, що з'явився біля межі їхнього царства, не відаючи страху перед Партхою, породженому слідом за Бгімасеною. Підійшли вони зовсім близько до жертовного коня, і став перед ними Бібхатсу — піший, з луком у руках. Ті царі, найвідважніші чоловіки-тигри, колись повалені на прі, оточили Арджуну прагнучи здолати його. Проголошуючи свої імена, назви родів і різні діяння, обрушили вони на Партху зливи стріл. Мечучи гострі стріли, здатні зупинити самого Індру слонів, оточили вони Каунтейю, прагнучи перемоги в бою. Не відаючи того, які грізні діяння здатний вершити в битві герой Арджуна, всі ті герої, стоячи на колісницях, почали битися з ним, пішим. Билися вони з тим героєм — згубником ніватакавачів, нищителем саншаптаків, убивцею Сайндхави (*Джайядратха*), боролися, оточивши сповненого тріумфу Каунтейю тисячею колісниць і десятьма тисячами коней.

Пам'ятаючи про загибель у битві від рук Савьясачина Джайядратхи, мудрого царя синдху, о кауравьє, всі герої разом обрушили зливу стріл, немов Парджанья — дощ, і, облитий ними, Партха блищав ніби сонце межи хмар. Покритий стрілами, бик-пандава здавався, о бгарато, птахом, що потрапив у клітку. Коли Каунтейя був покритий стрілами, сповнилися лементами жаху всі три світи, й сонце, о царю, стало темно-багряним. Подув, о великий царю, жахаючий вітер, і Раху одночасно поглинув і місяць, і сонце. На сонце обрушилися метеори, розсипаючись усюди, о царю, і пронизало тремтіння велику гору Кайласу. Охоплені горем, смутком, гарячі сльози пролили Сім святих мудреців і навіть мудреці-боги жахнулися. Швидко пробивши диск місяця, що носить знак зайця, звалився униз заєць — то було погане знамення, о царю, одна з прикмет стихійних лих. Подібні коричнево-червоним кольором масті осла, хмари з луками веселок і блискавками заволокли небозвід, викидаючи м'ясо і кров. Ось яким став цей світ, коли героя накрила злива стріл, о кращий серед бгаратів, і було це подібно диву.

З усіх боків огорнула його сіть стріл, так що в замішанні він упустив Гандіву, з руки його спав браслет. Поки великий колісничний воїн перебував у сум'ятті, втрачаючи свідомість, сайндхави спішно випустили в нього ще більш потужну зливу стріл. Побачивши, що Партха охоплений сум'яттям, всі небожителі із тривогою в душі втратили спокій. Тоді божественні ріши, всі Сім святих мудреців і брахмани-ріши створили

молитву в ім'я перемоги мудрого Партхи. І ось, коли боги розпалили полум'я військової сили Партхи, о царю, той мудрий знавець досконалої зброї встав на полі прі, ніби стрімчак. Радість кауравів, натягнув він тоді свій чудовий лук, і потужним був звук, який видавав він раз у раз, немов шум якогось пристрою. І тут, могутній Партха своїм луком вилив на недругів потоки стріл, мов володар богів — зливи, і тоді всі вої-сайндхави, разом із царями зникли з виду, покриті стрілами, як вогні — сараною. Дзенькіт того лука змусив тремтіти сайндхавів, і вони розбіглися вражені жахом. Охоплені горем, роняли вони сльози і засинали смертним сном. З'являючись усюди, кращий з мужів наздоганяв їх усіх сіттю стріл, о царю, подібно вогняному колесу. Точно Махендра, Власник блискавки, в усі сторони світу посилав нищитель недругів сіть своїх стріл, подібну сіті стріл Індри. Винищуючи воїнство, подібне до завіси хмар, сонцеподібний Арджуна, кращий серед кауравів, блищав, начебто Творець дня осінньою порою.

Так вістить розділ сімдесят шостий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 77

Вайшампаяна продовжував:

Володар Гандіви, нескоримий герой, готовий до бою, блищав на полі прі, немов непохитний Хімаван. І тут вої-сайндхави, знову зібравшись на силі, люто обрушили на нього, о бгарато, зливи стріл. Але доблесний Каунтейя встояв проти них, які знову рвалися до бою, і спокійно сказав їм, готовим до загибелі: «Бийтеся ж з усіх своїх сил, намагаючись мене погубити! Зробіть усе, що необхідно виконати, бо чекає вас великий жах. Я буду боротися з вами з усіма, зупиняючи сіті ваших стріл. Стривайте, о спрямовані думками до бою, я втихомирю вашу гординю». Ось що сказав тоді в гніві кауравья, Власник Гандіви, о бгарато, але тут згадав він слова старшого брата: «Не треба, брате мій, убивати в бою кшатріїв, які прагнутимуть здолати тебе, треба їх скорити», — ось що сказав великий духом Цар дхарми. Задумався тоді муж-мур Пхалгуна: «Як сказав мені Індра людей, не повинен я вбивати царів. Тож, нехай не стануть марними благі слова Царя дхарми. Не буду я вбивати цих царів і хай буде виконана воля царя Юдхіштхіри». Подумавши, той знавець дхарми, прихильний тому, що на благо його братові, звернувся до сайндхавів, хмільних боєм, з таким словом: «Не буду я губити ні жінок, ні дітей, ні тих з вас, готових до бою, що скажуть «Я переможений тобою в битві!». Вислухавши це, скажіть мені так, і це буде благом для вас, а інакше потрапите в лихо, розбиті мною».

Сказавши так, тур-куру, неспішний, безгнівний, вступив у бій з тими лютими героями, що вирішили здолати його. Сайндхави, о царю, метнули у Власника Гандіви сотні тисяч гладких стріл, але Завойовник багатств своїми гострими стрілами розсік на лету ці грізні стріли, подібні отрутним зміям. Після того як розсік він ті швидкі стріли, оперені журавлиним пір'ям, заточені на камені, у бою він простромив одного за одним воїв десятьма стрілами. Пам'ятаючи про вбитого Арджуною Джайядратху, царі-сайндхави знову почали метати в Завойовника багатств списи й піки, але велемудрий Пандава, Увінчаний діадемою, зруйнував плани недругів — розбив майже всі їх стріли і радісно закричав. Стрілами, гладкими в зчленуваннях, він відтинав голови нападникам, які прагнули його здолати. Ті відступали, знову нападали й відходили знову із шумом, подібним гуркоту повноводного океану, але, биті Партхою, безмірного запалом, вони всією своєю міццю, скільки вистачало сил, билися з Арджуною. Більшість стомлених боєм воїв на конях знепритомніло під ударами прямих стріл Пхалгуни.

Довідавшись, що всі вої стомилися, до безгрішного героя на колісниці прибула дочка Дхрітараштри Духшала з маленьким онуком, сином Суратхи.[14] Щоб примирити всіх бійців, з'явилася вона до Пандава. Наблизившись до Завойовника багатств, видала вона сумний лемент, а могутній Завойовник багатств, побачивши її, опустив свій лук. З опущеним луком, Партха, як личить, звернувся до сестри: «Що я повинен для тебе зробити?». Вона ж вимовила такі слова: «О герою, кращий серед бгаратів, подивися — це дитя, син від сина сестри твоєї, вітає тебе, о туре-муже!». Коли вона так сказала йому, Арджуна запитав, де ж батько його, і Духшала, о царю, відповідала: «Почуй від мене, о герою, як прийшов до погибелі знівечений тугою батько його, що згорів від горя за своїм батьком. Почувши, що тобою, о бездоганний, у бою був колись убитий його батько, довідавшись, що ти слідом за конем з'явився на битву, він, страждаючи через загибель батька, позбувся життя, о Завойовнику багатств! Почувши, що прийшов Бібхатсу, о бездоганний, син мій, зломленим розпачем, мертвим упав на землю. Побачивши, що він упав, я взяла його сина і з'явилася нині до тебе, о могутній, у пошуках заступництва». З цими словами нещасна дочка Дхрітараштри випустила сумний подих і звернулася до Партхи, який сумно стояв з опущеним униз обличчям: «Зверни свій погляд на мене, сестру твою, і на сина від сина сестри твоєї! О продовжувачу роду Куру, знавцю дхарми, ти повинен зглянутися наді мною, пам'ятаючи про царя Куру і нещасного Джайядратху. Парікшит, згубник ворожих героїв, породжений від Абгіманью, а мій онук, о міцнорукий, породжений від Суратхи. Разом з ним, о муже-тигре, прийшла я до тебе, щоб примирити всіх суперників. Вислухай ці мої слова! Це прибув, о міцнорукий, онук нещасного Джайядратхи, тому повинен ти виявити милість дитині. Разом зі мною, о згубнику ворогів, схиливши голову, він волає до тебе — йди з миром, о міцнорукий Завойовнику багатств! О Партхо, знавцю дхарми, змилуйся над невинною дитиною, яка втратила рідних, не піддавайся гніву. Ти повинен виявити йому милість, незважаючи на негідного і безчесного його діда, безмірно жорстокого у своїх діяннях!».

Завойовник багатств, згадавши про царицю Гандхарі та царя Дхрітараштру, які страждали від суму й лих, відповів на жалібні голосіння Духшали, ремствуючи на кшатрійську дхарму: «Ганьба ницому Дурьйодхані,

який у своїй гордині забажав царства, через що всі родичі були відправлені мною в житло Ями!». З цими словами виявив Джайя милість цариці, почавши гаряче втішати її і, задоволений, обіймаючи, відпустив сестру домів. Прекраснолиця Духшала, стримавши воїв від великого бою, ушанувала Партху і вийшла до себе у світлиці. Тоді той чоловік-бик, який скорив воїв-сайндхавів, знову відправився слідом за конем, який іде куди заманеться. Той герой, о володарю народів, слідував за жертовним конем, немов Бог богів — Власник Пінаки (*Шива*) по небу за зоряною антилопою. А той кінь вільно ступав, безпечно минаючи відповідно до обряду, різні краї, підносячи славу діянням Партхи. Рухаючись так, о туре-бгарато, той кінь разом з Пандавою поступово дійшов до володінь царя Маніпури.[15]

Так вістить розділ сімдесят сьомий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 78

Вайшампаяна вів далі:

Зачувши про прибуття батька-героя, шляхетний цар Бабхрувахана вийшов йому назустріч, несучи перед собою аргхью для брахманів, однак мудрий Завойовник багатств, пам'ятаючи про дхарму кшатрія, не став вітати володаря Маніпури, який з'явився перед ним. Сказав йому в гніві Пхалгуна, вірний дхармі: «Не пристало тобі так чинити, порушуючи дхарму кшатрія. Я з'явився в твої володіння, охороняючи жертовного коня Юдхіштхіри, так чому ж ти, о сину мій, не хочеш зі мною поборотися? Ганьба тобі, нерозумному, не обізнаному на дхармі кшатрія, коли ти привітно зустрів мене, який з'явився на битву. Немає для тебе, людино, яка живе в цьому світі, ніякої цінності, раз ти привітно, немов жінка, зустрічаєш мене, який з'явився на бій! Якби я беззбройним з'явився до тебе, о нерозумний, тоді тобі личило б так чинити, о найниціший з людей!». Дізнавшись про такі слова свого чоловіка, не стерпіла цього дочка змія Улупі і, продірявивши землю, з'явилася до нього. Побачила вона свого сина, який стояв замислено опустивши голову, а чоловік її, о володарю, жадаючи битви, на всі заставки паплюжив його. Чарівна всім своїм тілом, Улупі, дочка змія, обізнана на дхармі кшатрія, наблизилася до сина і сказала йому такі слова: «Знай, що я, Улупі, дочка змія, — твоя мати. Виконай, о синку, що я скажу, то буде твоєю найвищою дхармою. Побориcя, о згубнику ворогів, із Завойовником багатств, кращим серед куру, і тоді він буде задоволений тобою, без сумніву!».

Одержавши напуття від матері, полум'яний цар Бабхрувахана, о туре-бгарато, спрямував свої думки до битви. Одягнувши золоті броні та блискучий шолом, піднявся він, мудрий, на могутню колісницю, споряджену сотнею сагайдаків. Була вона оснащена всіма пристосуваннями, запряжена швидкими мов думка кіньми, пристрій коліс її було надійним і прикрашали її золоті віжки. Встановивши уславлений прапор — золотого лева, цар Бабхрувахана рушив назустріч Партсі. Наблизившись до жертовного коня, захищеного Партхою, герой наказав своїм слугам, обізнаним у науці про коней, схопити його. Побачивши, що коня схоплено, зрадів у душі Завойовник багатств і, стоячи на землі, викликав на бій свого сина, який був на колісниці. Тоді цар обрушив на героя тисячі потоків гострих стріл, подібних до отруйних змій. І розгорівся між люблячими один одного батьком і сином небувалий бій, подібний до битви богів і асурів. Муж-тигр Бабхрувахана, стрілою, згладженою в кільцях, сміючись уразив Увінчаного діадемою в плече. З оперенням разом увійшла вона в Каунтейю, немов змія у мурашник, і, простромивши його тіло наскрізь, встромилася в землю. У тяжкій муці припав мудрий Арджуна до свого чудового лука, щоб знайти чудесну силу, — здавалося, що він уже мертвий.

Але ось, свідомість повернулася до нього, і бик-чоловік, син Шакри, прославляючи свого сина, сказав йому, о володарю землі, такі слова: «Прекрасно, прекрасно, о міцнорукий! Бачачи подібний твій подвиг, о сину мій, народжений Читрангадою, я задоволений тобою, любий! Тепер я буду метати в тебе стріли — будь стійким у бою, о сину мій!». Із цими словами Арджуна, згубник ворогів, вилив дощ стріл, але цар своїми стрілами розсік натроє кожну з випущених Гандівою стріл, блиском подібних ашані-ваджрі. Тоді Партха чудесними стрілами із загостреними наконечниками зніс із колісниці оздоблений золотом прапор, подібний до золотої пальми. Бик-Пандава, сміючись, позбавив потім життя міцнотілих, стрімких в леті царських коней. У страшному гніві цар швидко зійшов з колісниці й пішим почав люто битися зі своїм батьком Пандавою. Задоволений відвагою сина, син Власника ваджри, бик серед нащадків Панду, не занадто тіснив Бабхрувахану, тоді як той могутній воїн у запалі бою знову обсипав свого батька, який відвернув був лице, стрілами, подібними до отруйних змій. І ось Бабхрувахана, у силу молодості — могутньо уразив батька в груди гострою стрілою з гарним оперенням. Та стріла, палаючи полум'ям, точно пекучий вогонь, Пожиратель жертв, несучи із собою велике лихо, устромилася, о царю, у Пандава, пробивши йому груди. Важко поранений своїм сином, Завойовник багатств, радість куру, у нестямі звалився на землю, о царю! Коли був повалений герой, опора кауравів, син Читрангади теж миттєво впав у безпам'ятство, віддавши всі сили битві й бачачи полеглого батька свого, тим більше, що раніше він був жорстоко поранений потоками стріл Арджуни. Побачивши, що чоловік її повалений і син упав додолу, Читрангада в тривозі з'явилася на полі прі. Ридаючи, із серцем палаючим від болю, дивилася красуня, мати владаря Маніпури, на свого поваленого чоловіка.

Так вістить розділ сімдесят восьмий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 79

Вайшампаяна продовжив:

І тут лотосоока Читрангада, з жаху стенаючи на всі лади, від горя втратила почуття і впала нерухома на землю. Коли ж свідомість до неї повернулася, цариця, чудова виглядом, побачила Улупі, дочку змія, і сказала їй такі слова: «Подивися, Улупі, — ось лежить чоловік твій, переможний у боях, через тебе впав він у битві від рук мого юного сина. Чи знаєш ти свою дхарму, о гідна, чи вірно служиш чоловікові, якщо через тебе впав, повалений у битві, чоловік твій! Навіть якщо Завойовник багатств усіляко винуватий перед тобою, я прошу: прости й поверни до життя Завойовника багатств. Чи знаєш ти свою дхарму, гідна красуне, відома в трьох світах, якщо, дозволивши синові моєму погубити чоловіка, не маєш страждання. Засмучуюся я не про полеглого сина, о дочко змія, а про чоловіка засмучуюся я, якому була зроблена така гостинність». Сказавши так цариці Улупі, дочці змія, славна Читрангада наблизилася до свого чоловіка й вимовила такі слова:

«Устань мій коханий, бажаючи блага першому серед куру, бо кінь твій, о міцнорукий, звільнений мною. Чи ж не тобі, о герою, наказано супроводжувати жертовного коня Царя дхарми, так чому ж ти лежиш на землі?! В тобі зосереджене життя куру, о радосте куру, так чому, даруючи життя іншим, сам ти розлучився із життям?! Поглянь же, о гідна Улупі, на полеглого в битві чоловіка й мого сина, якого ти надихнула на смертовбивство й навіть не виявляєш суму. Хай буде мирно спочивати на землі син мій, ідучи шляхом претів але Гудакеша Віджайя із червоними від гніву очима нехай щасливо живе! Багатоженство не порок для чоловіка, красуне, це гріх лише для жінки — мати не одного чоловіка, тому не допускай і думок таких! Цей союз, створений Дхатрі, непорушний і вічний, тому пам'ятай про цей союз, і хай буде щирим споріднення твоє з Арджуною. Якщо тепер же ти мені не повернеш живим свого чоловіка, допустивши, щоб він був убитий власним сином, я негайно позбудуся життя. Втративши і чоловіка, і сина, осягнута лихом, я тут таки, у тебе на очах, о боязка, оголошу смертний піст — немає сумніву!». Так сказавши дочці змія, що теж була дружиною Арджуни, Чайтравахіні, о володарю людей, замовкла, прирікши себе на смертний піст.

Так вістить розділ сімдесят дев'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 80

Вайшампаяна сказав:

Перестала проливати сльози цариця, припала до стіп чоловіка й сиділа, зітхаючи, спрямувавши погляд на сина. І ось, отямившись, цар Бабхрувахана, побачивши на полі бою свою матір, вимовив: «Що може бути гірше того, що моя мати, яка жила в достатку, припала нині до землі поруч із мертвим мужем, який загинув героєм! Дивиться вона на того, хто губив у бою недругів, на кращого серед тих, хто володів будь-якою зброєю, — мною повалений він у битві, прийняв жорстоку смерть. Видно, міцне серце в цієї цариці, якщо не розірвалося воно на частини побачивши полеглого чоловіка, широкогрудого, міцнорукого воїна. Я вважаю, не осягне смерть людину, якщо вона ще не пройшла свого шляху, тому бо, ні я, ні моя мати не позбулися життя. Дивіться: о жах! — лежить на землі пробитий золотий обладунок героя-куру, поваленого мною, його сином! Дивіться ж, брахмани: батько мій, герой, спочиває на землі — ложі героя, погублений мною, його сином! Нехай нині ж зроблять брахмани, які супроводжують першого серед куру, котрий слідує за конем, обряд охорони від злих сил, раз він повалений мною в бою. І нехай укажуть мені брахмани, чим я можу спокутувати найбільше злодіяння — гріх батьковбивства на полі бою. Після того, як погубив я батька, дванадцять років проведу я, найбільший лиходій, у тяжких блуканнях, одягнений лише у шкуру. І їжу приймати призначено мені тепер лише із черепа мого батька, бо немає для мене іншого шляху спокути, раз став я батьковбивцею. Дивися, дочко найбільшого зі зміїв: тим, що мною повалений чоловік твій, я зробив тобі приємність, погубив у бою Арджуну. Тому я ступлю тепер на той шлях, на який став мій батько. Я не можу, о прекрасна, залишатися живим. Коли будемо мертві і я, і Власник лука Гандіви, радуйся, мати-царице. Істиною я заклинаю себе!».

Із цими словами цар, пригнічений журбою, зробив очищення водою великий цар, і сумно вимовив: «Хай почує все суще, рухоме й нерухоме, і ти, о моя мамо, — істинно я речу, о краща серед зміїв! Якщо тепер не повстане Джайя, батько мій, бик-бгарата, то тут таки, на полі бою, я висушу постом своє тіло. Немає мені прощення, адже я вбив свого батька, і, змучений через убивство гуру, я неодмінно впаду у Нараку. Хто убив героя-кшатрія звільняється від гріха, даруючи сто корів, але мені, убивці свого батька, не досягти спокути. Такий, як Завойовник багатств, полум'яний син Панду, єдиний на землі, і це вірний дхармі батько мій. Як знайти мені прощення!». Сказавши так, велемудрий цар, син Завойовника багатств, зробив очищення водою, о володарю людей, і поринув у мовчання, віддавшись посту.

Так вістить розділ вісімдесятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 81

Вайшампаяна провадив:

Коли цар, володар Маніпури, віддався посту разом із матір'ю, обійнятий тугою за своїм батьком, Улупі, о згубнику ворогів, звернулася думкою до перлини, що оживляє мертвого, і та, надбання зміїв, з'явилася їй. Взявши її, дочка володаря зміїних царів вимовила такі слова, радуючи серця воїв: «Устань, о сину мій, і не віддавайся тузі, бо не тобою був повалений Джишну, якого не в силі здолати не тільки люди, але навіть боги

разом із Васавою. Це я наслала такі чари, ім'я яким — Мохіні (*«веде в оману»*), і це нині на благо Індрі людей, славному твоєму батькові. Згубник героїв-недругів каурава з'явився, щоб у бою випробувати твою військову міць, о царю, і тому я спонукувала тебе, о сину мій, до бою. Не сумнівайся, володарю, сину мій, немає на тобі найменшого гріха. Він — полум'яний ріши, Пуруша вічний, неминущий, — і сам Шакра не може, о синку, здолати його в битві. З'явилася мені, о володарю народів, ця чудесна перлина, що завжди оживляє кожного з мертвих Індр серед зміїв. Поклади ж її на груди свого батька, о володарю, і ти побачиш, сину мій, що оживе Пандава».

Коли так йому було сказано, цар, який не вчинив ніякого гріха, любовно поклав ту перлину на груди Партхи, батька свого, безмірного запалом. Ледве поклав він цю перлину, о герою, ожив могутній Джишну. Піднявся він, немов би прокинувшись од сну, протираючи почервонілі очі, і Бабхрувахана, побачивши, що батько його, великий духом, мудрий, встав, отямившись, у доброму здоров'ї, привітав його. Коли чоловік-тигр піднявся, знову осінений Лакшмі, о володарю, Пакашасана зливою вилив чудесні благодатні квіти. Зазвучали самі собою барабани, гуркочучи начебто хмари, з небес почулися голосні вигуки: «Прекрасно! Прекрасно!». А міцнорукий Завойовник багатств спокійно стояв і, обійнявши Бабхрувахану, вдихав запах його голови. Він побачив неподалік його матір, змучену стражданням, — стояла вона поруч із Улупі — й запитав тоді Завойовник багатств: «Чому, о згубнику ворогів, на цьому полі прі все здається і сумним, і радісним, і здивованим — якщо знаєш, скажи мені. Навіщо прийшла на бойовище твоя мати? Навіщо з'явилася сюди Улупі, дочка Індри зміїв? Я знаю, що по моїй волі вступив ти у битву, але бажаю зрозуміти причину появи тут цих жінок». Відповів йому на це питання мудрий володар Маніпури, з уклоном закликаючи до його милосердя: «Спитай-но Улупі!».

Так вістить розділ вісімдесят перший в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 82

Арджуна мовив:

Що привело тебе, а також мати володаря Маніпури на поле битви, о радосте роду кауравів? Бажаєш ти, певно, блага тому цареві, о дочко змія, або ж хочеш добра мені, о швидкоока! Чи не зробили тобі через незнання я або Бабхрувахана щось неприємне, о прекрасна виглядом діво струнокостанна! Чи не провинилася в чому царська дочка з роду Читравахани — чарівна Читрангада, що, як і ти, доводиться мені дружиною?». Відповідала йому з посмішкою дочка володаря зміїв: «Не провинилися переді мною ні ти, ні цар Бабхрувахана, ні його мати, що доглядає за мною, як служниця. Почуй же, як все це було мною зроблено. Не треба тобі гніватися на мене, з уклоном молю я твоєї милості, бо на благо тобі зроблено це мною, о кауравьє бездоганний! Почуй же докладно про те, о міцнорукий Завойовнику багатств! У великій битві нащадків Бгарати, тобою, в порушення дхарми вбитий був, о Партхо, цар, син Шантану (*Бгішма*), а тепер відбулася спокута того твого гріха. Бгішма був повалений тобою не в чесному бою: зіштовхнувся він із Шикхандіном і лише тому був погублений тобою. Якби ти позбувся життя, не звільнившись од гріха, то через своє грішне діяння неодмінно провалився б у пекло. Це васу і Ґангою, о охоронцю землі велемудрий, було встановлено шлях спокути, на який ступив ти завдяки своєму синові. Колись про це почули васу, коли прийшла я на берег Ґанги і розповіла, що загинув цар, син Шантану. Боги васу, поринувши у води, при зустрічі з великою рікою, з дозволу самої Бхагіратхи, вимовили такі грізні слова: «Бгішма, син Шантану, був убитий Савьясачином, борючись не з ним у битві, а зустрівшись із іншим воїном, о прекрасна! Тому за гріх цей ми обрушимо прокляття на Арджуну, о красуне!». І Ґанга сказала: «Хай так і буде!».

Повідавши про те своєму батькові, перебувала я в сильному сум'ятті, а він, почувши про це, поринув у велику скорботу. І ось батько мій відправився до васу просити за тебе. Знову і знову молив він до їхньої милості, і вони сказали йому: «Юний син його, володар Маніпури, одержавши над ним гору в бою, о великий долею, стрілами повалить його на землю. Коли так станеться, о Індро зміїв, він буде вільний від прокльону. Іди!». Батько мені повідав про те, що було сказано васу. Вислухавши це, я звільнила тебе від прокльону, але ж сам цар богів не може здолати тебе у битвах. Вважається, що син — це ти сам, тому й зміг він тебе перемогти. Не бачу я тут для себе нічого негожого, а як ти вважаєш, о володарю?». Коли Улупі так сказала, Віджайя з радістю в душі вимовив: «Усе, що ти зробила, о царице, — вище для мене благо!». Сказавши так, звернувся Джайя до свого сина, володаря Маніпури, так, щоб чула це Читрангада, і дочка змія Кауравьї: «У ніч повні прийдешнього місяця чайтра відбудеться Ашвамедха Юдхіштхіри. Приходь же туди, о царю, разом з радниками і обома матерями». Коли так було сказано Партхою, мудрий цар Бабхрувахана з повними сліз очима промовив: «Я прийду за твоїм велінням на велике жертвопринесення Ашвамедху, щоб прислужувати двічінародженим, о знавцю дхарми! Ти ж, згубнику недругів, щоб виявити мені приязнь свою, іди разом із обома дружинами в належне тобі місто, і хай не буде в тебе в тому сумніву! Після того, як ти, зцілений, щасливо поживеш тут у своїх світлицях, о володарю, ти знову відправишся слідом за конем, о кращий з переможних воїв!». Коли так було сказано його сином, Каунтейя, Мавпознаменний, посміхаючись, відповів синові Читрангади: «Відомо тобі, о міцнорукий, що прийняв я присвяту, тому нині я не можу увійти в це твоє місто, о велеокий! Жертовний кінь рухається по своїй волі, і я буду йти слідом за ним, — благо тобі! — бо мені не можна зупинятися». Син Пакашасани, кращий серед бгаратів, після того як Бабхрувахана зробив йому належні почесті, попрощавшись зі своїми обома дружинами, рушив у путь.

Так вістить розділ вісімдесят другий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 83

Вайшампаяна сказав:

І ось цей кінь, обійшовши оперезану океаном землю, повернув разом з воїном убік Міста слона. Сповнений запалу, Увінчаний діадемою ішов слідом за ним і по дорозі назад поступово досяг міста Раджагріхи.[16] Цар, що доводиться сином синові царя Джарасандхи, герой, який дотримувався кшатрійської дхарми, тільки-но той наблизився, зробив на честь битви узливання у жертовний вогонь. Виїхавши з міста, Мегхасандхі на колісниці, з луком і стрілами, підв'язавши шкіряні щитки, налетів він на пішого Завойовника багатств. Полум'яний Мегхасандхі, наздогнавши Завойовника багатств, по молодості й недосвідченості так звернувся до нього, о великий царю: «Що це за кінь, якого ведуть немов би серед жінок, о бгарато! Я захоплю його, а ти спробуй звільнити. Якщо ти не здобув поваги моїх предків у бою, то я зроблю тобі гостинність. Поборися ж зі мною, я викликаю тебе на битву!». Коли так йому було сказано, Пандава, немов би посміхаючись, відповів: «Я повинен зупинити того, хто стоїть на шляху у мене, — така моя обітниця, встановлена для мене старшим братом, о царю, і звичайно відома тобі. Борися ж, скільки буде сил, немає в мені гніву».

Коли так йому було сказано, володар магадхів першим напав на Пандава, мечучи тисячі стріл, — точно виливав зливи Тисячоокий. Тоді герой, Володар Гандіви, стрілами, посланими Гандівою ж, без зусиль, о туре-бгарато, зробив так, що стріли царя не досягли мети. Відвернувши потік його стріл, Мавпознаменний, почав метати палаючі стріли, подібні до змій з вогняними пащами, цілячись у його прапор, ратища прапорів, віжки колісниці, в коней і в інші частини колісниці, але не в тіло його і не у візника. А Магадха, якого пощадив Партха, гордий відвагою, направив свої стріли прямо в тіло Пхалгуни. І тут герой, Власник Гандіви, під ударами стріл Магадхи став подібний величезному дереву палаша, що квітне на весні. Сам залишаючись неушкодженим, Магадха наносив удари бикові-Пандаві, стоячи, о кауравьє, на виду в героя світів. Але тут Савьясачин, розгнівавшись, могутньо натягнув лук Гандіву і, убивши коней недруга, відітнув голову його візникові. Стрілою-бритвою розколов він його величезний блискучий лук, щитки на руках і прапори, обрушив його прапор. А той цар, у сум'ятті, втративши коней, втративши лук і втративши вбитим свого візника, схопив палицю і прожогом кинувся на Каунтейю. Але той безліччю стріл з пір'ям грифа, на багато частин розколов цю прикрашену золотом палицю, швидкого в наступі воїна. Розбита на тисячі осколків, його палиця, перли на руків'ї якої розкришилися, впала, начебто сковзнула була змія. Але мудрий Арджуна, який одержав гору в битві, не побажав переслідувати того царя, раз він втратив колісницю, і залишився без лука та своєї палиці.

Той, у кого мавпа на прапорі, сказав йому, нерозважливо-впертому в дотриманні дхарми кшатрія, такі заспокійливі слова: «Досить, о сину мій, виявляти вірність кшатрійській дхармі. Іди! Хоча ти і юний, о царю, однак великий твій подвиг у цій сутичці. Наказом Юдхіштхіри було — не вбивати царів, і тому ти залишився живий, о царю, хоча й наніс мені втрату у битві». Визнавши себе переможеним словами: «Воістину так!», Магадха наблизився до Арджуни зі складеними долонями і вшанував його. Арджуна ж, заспокоюючи його, знову сказав: «Прийди у ніч повні прийдешнього місяця Чайтра на Ашвамедху нашого царя». Коли так йому було сказано, син Сахадеви [17] відповів: «Хай буде так!» і виявив повагу, як покладено за звичаєм, тому коню і Пхалгуні, кращому серед воїв. Потім знову відправився в дорогу цей кінь, вільно ступаючи берегом океану по землях вангів, пундрів і кералів. Незліченні раті млеччхів, у безлічі там і тут здолав, о царю, Завойовник багатств за допомогою лука Гандіви.

Так вістить розділ вісімдесят третій в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 84

Вайшампаяна вів далі:

Прийнявши почесті від Магадхи, о царю, Пандава Білокінний направив того коня у південну сторону. І ось той могутній кінь, який рухається за своїм розсудом, знову повернувши, досяг прекрасного міста чеді за назвою Шукті. Там велесильного Арджуну вшанував Шарабха, син Шишупали, перш ніж вступити у битву. Вшанований там, о царю, направився тоді той кращий з коней до володінь каші, андхрів, косалів, киратів і танганів. Прийнявши й тут почесті, як ведеться, Пандава Каунтейя, знову повернувши, прийшов тоді до дашарнів. Був там володар землі могутній, на ім'я Читрангада, і з ним у Віджайї була найжорстокіша битва. Підкоривши його своїй владі, Увінчаний діадемою, муж-тур, прийшов у володіння Екалавьї, царя нішадів. Син Екалавьї зустрів його нападом, і тоді Арджуна учинив нішадам страшне побиття. Нескоримий у боях, герой Каунтейя здолав у битві того царя, який намірився був перешкоджати жертвопринесенню. Здолавши володаря нішадів, син Пакашасани, о великий царю, прийняв од нього почесті й знову рушив південним берегом океану. І там в Увінчаного діадемою, сталися бої із дравідами, андхрами, грізними махішаками й коллагіреями. Слідуючи волі коня, досяг він сураштрів, а дійшовши до Гокарни, направився до Прабхаси. І ось славний жертовний кінь царя куру досяг прекрасної Двараваті, охоронюваної героями-врішніями. Юні ядави кинулися на того кращого з коней, відтискуючи його, але Уграсена зупинив їх, о царю! Тут з міста вийшов володар врішнійців і андхаків Крішна з батьком своїм Васудевою, вуєм Увінчаного діадемою. Зустрівшись із кращим з куру радісно, як личить, обоє вони зробили найвищі почесті першому серед бгаратів,

а потім, з їхнього дозволу, відправився він тим шляхом, яким простував кінь. Рухаючись поступово західним берегом океану, кінь прибув потім у квітучу Панчанаду (*П'ятиріччя*). Після того, о кауравьє, кінь, супроводжуваний Каунтейєю, вільно ступаючи, рушив до меж Гандхара. Там у великого духом Арджуни сталася тяжка битва із царем Гандхари, сином Шакуні, який пам'ятав про колишню ворожнечу.

Так вістить розділ вісімдесят четвертий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 85

Вайшампаяна сказав:

Син Шакуні, великий колісничний герой-гандхарець, налетів на Гудакешу, оточений могутнім військом, з багатьма слонами, конями і колісницями, повитими гірляндами та овіяними прапорами і знаменами. Взявши сагайдаки, вої, палаючи нетерпінням помститися за смерть царя Шакуні, усі разом кинулися на Партху. Вірний дхармі, нескоримий Бібхатсу передав їм волю Юдхіштхіри, але ті не сприйняли її як благо. Миром намагався зупинити їх Партха, однак шалені вої ішли, оточуючи коня, і тоді розлютився Пандава. Немов би без особливих зусиль почав Пандава Арджуна відтинати їм голови швидколітними стрілами-бритвами з палаючими наконечниками із Гандіви. Биті Партхою, важко страждаючи під зливою його стріл, о великий царю, у замішанні вони залишили коня й повернули назад.

Але полум'яний тур-Пандава, переслідуваний гандхарцями, постійно прицілюючись, вражав їх у голови. Коли всюди на полі битви гандхари були знищувані Арджуною, шлях Пандаву перепинив сам цар, син Шакуні. Сказав Партха цареві, посталому для битви і, який дотримувався дхарми кшатрія: «З волі царя Юдхіштхіри, не повинен я вбивати царів. Досить тобі боротися, о герою, і хай не матимеш ти поразки нині!». Але той, коли так йому було сказано, не послухався тих слів і, осліплений неуцтвом, обсипав стрілами того, хто в діяннях дорівнює Шакрі. Партха, не здригнувшись, опереною стрілою-півмісяцем збив з нього шолом, мов голову — Джайядратсі. Побачивши це, всі гандхари здивувалися, розуміючи: Арджуна не побажав убивати царя. І тут син царя Гандхари кинувся бігти разом з воями, подібно переляканим маленьким антилопам. Партха бхаллами із загнутими наконечниками відтинав їм голови на бігу. Інші навіть не відчували, що підняті руки їхні зрізані стрілами, тими широкими стрілами, які посилав Партха, випускаючи їх з Гандіви. Безладно металося втікаючи військо, у якому втрачаючи вбитими більшу частину, змішалися піхота, слони й кіннота. Серед битих недругів, перед героєм, неперевершеним у своїх діяннях, не було нікого, хто би вистояв під його потужними стрілами. Тут з'явилася, слідом за радниками-старцями, перелякана мати царя Гандхари, несучи перед собою прекрасний напій аргхью. Безтрепетно зупинила вона сина, хмільного боєм, і почала вмилостивляти Джишну, невтомного в подвигах. Виявивши їй повагу, Каунтейя виявив милість і, утішаючи сина Шакуні, вимовив: «Не до душі мені, о міцнорукий згубнику недругів, що задумав ти битися проти мене, бо ти — брат мій,[18] о бездоганний! Пам'ятаючи про матінку Гандхарі, заради Дхрітараштри, о царю, я залишив тебе в живих, але вбиті твої сподвижники. Хай не буде такого більше! Нехай стихне колишня ворожнеча, і хай не думаєш ти про подібне! Прийди у ніч повні прийдешнього місяця чайтра на Ашвамедху нашого царя».

Так вістить розділ вісімдесят п'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 86

Вайшампаяна сказав:

З цими словами відправився Партха услід за тим вільно відпущеним конем, і повернув тоді кінь до Міста слона. Юдхіштхіра почувши від вісників про його повернення, і довідавшись, що Арджуна живий-здоровий, від усього серця зрадів. Почувши про подвиги Віджайї в краю гандхарів і в інших місцях, цар був дуже задоволений. У той самий час, Цар дхарми Юдхіштхіра, полум'яний, велемудрий каурава, вибравши дванадцятий день половини місяця Магха (*січень-лютий*), при сприятливому положенні сузір'я, скликав усіх своїх братів — Бгіму, Сахадеву і Накулу. У належний час, кращий з вершителів дхарми, перший з володарів Слова, підкликав грізного Бгіму й вимовив такі слова: «Наближається, о Бгімасено, твій молодший брат разом з конем, як сказали мені ті чоловіки, що супроводжували Завойовника багатств. Прийшов той час, коли кінь вертається. Нині ніч повні місяця Магха, тож усього місяць залишається до Ашвамедхи, о Врікодаро! Тому, нехай будуть запрошені вчені брахмани, які знають Веди, і нехай вони доглянуть місце для жертовного обряду, щоб досягло мети це жертвопринесення коня». Коли так йому було сказано, Бгіма, з радістю почувши від володаря людей, що наближається Савьясачин, виконав волю царя. Потім разом із вправними майстрами, Бгімасена вийшов слідом за брахманами, що знаються на виконанні жертовних обрядів.

Повелів кауравья проміряти, як слід, жертовний майданчик — поселення з рядами хат, з вежею на головній дорозі. Звелів він спорудити, як ведеться, світлиці, де перебували б дружини царів, а також інше місце — для жерця жертовного вогню, прикрашене перлами й золотом, установити позолочені стовпи й величезні ворота, роздаючи при цьому чисте золото в тих місцях, які призначені для жертовного обряду. Там і тут, вірний дхармі, наказав він побудувати, як личить, світлиці для жінок з оточення тих царів, які живуть у різних краях. Наказав також Бгіма спорудити в безлічі, різноманітні житла для брахманів з різних країн. Потім, о великий царю, за розпорядженням володаря людей, Бгімасена направив гінців до царів, невтомних у подвигах. З'явилися ті кращі з царів, щоб порадувати володаря куру, взявши із собою безліч коштовностей,

жінок, коней і зброї. Коли вони тисячами вступали у свої світлиці, стояв такий шум, немов гуркотів океан і звуки ці нібито торкалися небес. Той цар лотосоокий, роздавав прибулим їжу, питво і ложа, не доступні звичайним людям. Цар дхарми, о муже-тигре, надав для запряжних тварин різні стайні, повні рису, цукрового очерету і коров'ячого молока. На те велике жертвопринесення мудрого Царя дхарми зібралися багато сонмів пустельників, тлумачів Вед. Тих кращих із двічінароджених, які були там, о володарю землі, привітно зустрів каурава, коли з'явилися вони разом з учнями. Відринувши гординю, полум'яний Юдхіштхіра сам проводив їх усіх до світлиць. І ось майстри й інші будівельники повідомили, о царю, Цареві дхарми, що всі приготування до жертовного обряду завершені. Почувши, що все бездоганно виконано, непохитний цар, Цар дхарми, разом із братами виявив радість усім своїм виглядом.

Так вістить розділ вісімдесят шостий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 87

Вайшампаяна сказав:

Коли почалося це жертвопринесення, красномовні співрозмовники почали вести багато суперечок, намагаючись узяти гору друг над другом. Царі побачили прекрасно підготовлений Бгімою, ніби для Індри богів, жертовний обряд, о нащадку Куру! Побачили вони там зроблені із золота ворота й безліч прикрашених коштовностями місць для відпочинку з ложами й сидіннями. Серед глечиків, посудин для води, казанів, кописток, блюд не побачили там царі жодного предмета, що не був би золотим. Дерев'яні жертовні стовпи, про які говориться в шастрах, були прикрашені золотом, споруджені вчасно, і блищали вони яскравим сяйвом. Побачили ті царі, що там були зібрані всілякі тварини, о могутній, — і ті, що породжені на землі, й ті, що з'являються з води. Бачили вони корів, буйволиць і поруч — старих жінок, водних тварин, звірів і птахів, тих, що народилися з утроби, з яйця, і з'явилися з поту чи проросли із землі, тих істот, що живуть у горах, у воді й у лісах. Сповнилися найбільшого здивування царі, побачивши місця жертвопринесення, що радують достатком жертовної худоби і коров'ячих черід. Удосталь було там ретельно очищеної їжі, як для брахманів, так і для простолюду. Коли набиралася сотня тисяч брахманів, які їли там їжу, постійно звучав барабан, гуркочучи немов хмара, і гримів він не раз, щодня. Так вершилося те жертвопринесення мудрого Царя дхарми. Бачили люди потоки кисляку, ставки пряженого масла, о царю, рясні підношення їжі лежали подібно горам. Вся Джамбудвіпа з її різними народами, здавалося зібралася, о царю, в одному місці — на тому великому царському жертвопринесенні коня. З'явилося туди, о туре-бгарато, багато людей з тисяч родів, принісши із собою багатства. Сотням, тисячам кращих із двічінароджених догоджали царі у вінках, із сережками зі шліфованих перлів. Люди, що їх супроводжували, роздавали брахманам різну їжу та напої, гідну лише царів.

Так вістить розділ вісімдесят сьомий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 88

Вайшампаяна продовжив:

Бачачи, що зібралися знавці Вед і царі, володарі землі, цар Юдхіштхіра так сказав Бгімасені: «З'явилися чоловіки-тигри, володарі світу. Хай буде надана їм шана, бо володарі людей заслуговують почестей». Полум'яний Бгімасена, о бгарато, разом із близнюками зробив так, як було сказано славним Індрою серед людей. Тут до сина Дхарми прийшов разом із врішніями, очолюваними Баладевою, Говінда, кращий з усіх існуючих. Разом з ним були Юудхана, Прадьюмна, Гада, Нішатха, Самба і Крітаварман. Міцнорукий Бгіма надав їм найбільші почесті, і вступили ті чоловіки-тури в прикрашені дорогоцінними каменями світлиці. Наприкінці бесіди у Юдхіштхіри, Згубник Мадгу сказав, що Арджуна змучений багатьма битвами. Знову і знову питав Каунтейя згубника недругів про брата свого Джишну, і володар світу повідав Цареві дхарми: «Прийшов, о царю, вірний слуга мій, який живе у Двараці. Бачив він кращого з пандавів, виснаженого багатьма битвами. Він розповів мені, що тепер уже близько той міцнорукий герой, о володарю, тож зроби, о Каунтейє, те, що необхідно зробити для досягнення мети заради якої і відбувається жертвопринесення коня».

Коли так було сказано, Юдхіштхіра, Цар дхарми, відповів: «Благо, о Мадгаво, що наближається Джишну цілий і неушкоджений! Бажаю почути я від тебе, о нащадку Яду, що повідав тобі твій слуга про того проводиря воїнства пандавів». У відповідь на ці слова, о царю-тигре, володар врішні й андхаків, який відає користь у бесіді, відповів Юдхіштхірі, вірному дхармі: «Та людина, о великий царю, передала мені такі слова Партхи: «О Крішно, у призначений час повідом Юдхіштхірі ці мої слова: «Всі царі з'являться до кауравів, і кожного з них слід вшанувати, саме в цьому благо для нас. З моїх слів передай цареві, о дарувальнику гордості: хай не буде тоді зволікання при піднесенні аргхьї. Цар повинен так зробити, — і нехай погодишся ти із цим, — щоб через ворожнечу між царями не постраждали би піддані». Той слуга, о Каунтейє, передав мені й інші слова Завойовника багатств. Слухай, о царю, я передам їх тобі: «З'явиться до нас на жертвопринесення цар, володар Маніпури, полум'яний Бабхрувахана, улюблений син мій. Вшануй його заради мене, як слід, бо він, о могутній, постійно шанобливий і відданий мені!». Вислухавши ці слова, Цар дхарми Юдхіштхіра виявив повагу сказаному Крішною і мовив так:

Так вістить розділ вісімдесят восьмий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 89

Юдхіштхіра мовив:

«Почув я, о Крішно, приємну звістку від тебе, таку, що й повинен був ти принести. Немов смак амріти, радує вона мою душу, о володарю! Чув я, о Хрішикешо, — знову багато боїв було в різних місцях у Віджайї із царями. Через мене, мудрий Партха Віджайя вічно позбавлений спокою і це пече мені серце. Потай, о Крішно Варшнейє, я постійно міркую про сина Кунті: що за дурний знак є на його тілі, наділеному всіма благими ознаками, через який він терпить негаразди. Безмірно сувора доля випадає завжди синові Кунті, але я не вбачаю на тілі Бібхатсу нічого, що викликало б осуд. Якщо я повинен почути про це, то зволь мені розповісти». Після таких слів Юдхіштхіри, Вішну Хрішикеша, який зростив воїнство бходжів, надовго задумався й потім так відповідав цареві: «Я теж, о царю, не знаходжу в ньому нічого негожого, крім величезних розмірів піндік [19] у того чоловіка-лева: вони постійно стримують на шляху того чоловіка-тигра. Іншої ж причини я не бачу, через що б Джайя терпів негаразди».

Коли мудрий Крішна висловив цю істину, кращий з куру, о володарю, відповідав тигрові врішнійців: «Еге ж, це так!». Але Крішна Драупаді сердито, з-під брів подивилася на Крішну, й Згубник Кешина зрозумів, що цим вона виявляє свою любов до Арджуни: адже Хрішикеша, друг її чоловіка, навіч сам Завойовник багатств. Бгіма й інші тамтешні куру, разом з ядавами насолоджувалися, слухаючи різноманітні історії про Завойовника багатств, о могутній! І ось, поки вони розповідали історії про Арджуну, прибув з наказом посланець Віджайї, великого духом. Наблизившись до першого серед куру і вшанувавши його, мудрий вісник повідав, що наближається чоловік-тигр Арджуна. Почувши про це, цар Юдхіштхіра, з очима, повними сліз радости, обдарував тоді посланця за благу звістку веліїм багатством. І ось, наступного дня почувся сильний шум: то наближався чоловік-тигр, опора пандавів. Здіймався порох піднятий його конем, у міру того як той наближався, схожий на Уччайхшраваса. Чув Арджуна радісні вигуки людей: «Слава долі, о Партхо, що ти живий-здоровий і що гараздує Юдхіштхіра! Хто ж іще, якщо не Арджуна, зміг би скорити всю землю з її царями, пустивши на волю кращого з коней, і потім повернутися назад! Не чули ми, щоб царі минулого, великі духом, — такі, як Сагара й інші, — зробили діяння, подібні цьому. І нікому з майбутніх правителів землі не зробити такого важкого діяння, яке ти вчинив, о кращий у роду Куру!».

Чуючи такі слова людей, приємні слуху, попрямував Пхалгуна, вірний дхармі, на місце жертвопринесення. Цар, разом з радниками і Крішна, нащадок Яду, слідом за Дхрітараштрою, вийшли йому назустріч. Припавши до стіп батька й мудрого Царя дхарми, ушанувавши Бгіму й інших, обійняв Арджуна Кешаву. Зустрінутий ними з пошаною, віддавши, як личить, відповідні почесті, вірний дхармі, вирішив Арджуна відпочити, подібний тому, хто перетнув океан і добрався до берега. У той самий час, з'явився до куру мудрий цар Бабхрувахана, разом з обома матерями. Зустрівшись із усіма куру, прийнявши від них почесті, вступив він у прекрасні світлиці Кунті, матері його батька Арджуни.

Так вістить розділ вісімдесят дев'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 90

Вайшампаяна вів далі:

Вступивши у володіння пандавів, ласкавим словом привітав Бабхрувахана матір свого батька. І цариця Читрангада, і дочка змія Кауравьї Улупі, разом, шанобливо наблизилися до Прітхи й Крішни Драупаді, а потім, як велить звичай, до Субхадри й інших жінок куру. Кунті обдарувала тоді обох різними коштовностями, а Драупаді, Субхадра й інші жінки, теж піднесли їм дарунки. Обидві цариці розташувалися на багатому ложі, і сама Кунті, бажаючи зробити приємне Партсі Арджуні, надали обом найвищі почесті. А доблесний цар Бабхрувахана, оточений пошаною, став, як ведеться, перед володарем землі Дхрітараштрою. Могутній запалом, підійшов він потім до царя Юдхіштхіри, Бгіми й інших пандавів, зі смиренністю їх вітаючи. Великі колісничні вої, ласкаво обіймаючи його, за звичаєм виявили йому повагу і, задоволені, обдарували його веліїм багатством. Потім той охоронець землі смиренно став перед Крішною, Володарем диска й палиці, точно Прадьюмна перед Говіндою. Подарував Крішна тому цареві чудову, вельми цінну, почесну колісницю, оздоблену золотом, запряжену чудовими кіньми. І Цар дхарми, і Бгіма, і обидва близнюка, і Пхалгуна, кожний окремо надали йому, гідному почестей, найвищу шану.

І ось, на третій день прийшов до Юдхіштхіри пустельник, син Сатьяваті (*Вьяса*), і вимовив він, володар Слова, таке: «Починаючи із цього дня, о Каунтейє, твори жертвопринесення, бо прийшов для тебе час. Жерці кваплять — настала година жертовного обряду. Нехай без вади звершиться, о Індро царів, те жертвопринесення, що через достаток золота зветься рясно-золотим. Потрой дакшину, великий царю! Хай зросте вона втроє, о царю, бо брахмани тут — джерело успіху. Зробивши потрійну Ашвамедху, багату дарунками, ти, о володарю людей, позбудешся гріха, який впав на тебе через убивство родичів. Очищення, яке ти, о нащадку Куру, знайдеш завдяки Ашвамедсі, — найвищої чистоти, це найкраще очищення з усіх очищень». Після того, як це сказав Вьяса, безмірний запалом, Юдхіштхіра, наділений полум'ям духу, вірний дхармі, пройшов присвяту, щоб зробити жертвопринесення коня, і потім приступився володар людей до великого обряду Ваджимедха. Добре навчені жерці, знавці Вед, обізнані на шастрах, вершили, як слід, о царю, послідовні обрядові дії. Не було там ні помилок, ні недоглядів, діяли бики серед двічінароджених у належному порядку й точно.

Зробивши, як слід праваргью,[20] двічінароджені, кращі серед двічінароджених, приступилися, о царю, до абхішави.[21] Після вижимання соми, о царю, найгідніші зі споживачів соми, жерці, слідуючи шастрам, зробили один за одним обряди савана.[22] Не було там жодного знедоленого, незаможного, голодного, засмученого або ж людини, яка не пройшла очищення. Полум'яний Бгімасена, за наказом царя постійно велів щораз давати їжу нужденним. Під час жертвопринесення, вправні жерці з кожним днем вершили всі обряди, прозрівши їх зміст згідно шастр. Серед садасьїв мудрого Юдхіштхіри не було такого, котрий не володів би знанням шести Веданг, не було жодного двічінародженого, який не дотримувався б обітниць, не наслідував би наставникові, не був би вправний у суперечці. Коли почалося спорудження жертовних стовпів, о туре-бгарато, жерці наказали спорудити, під час жертовного обряду царя куру, шість стовпів з більви, стільки ж із кхадіри, таку ж кількість із сарваварніна, два стовпи — з девадару і один зі шлешматаки. За велінням Царя дхарми, Бгіма, о муже-туре, розпорядився встановити для краси й інші стовпи — із золота. Блищали вони, о царю-мудрецю, немовби Сім мудреців на небесах, прикрашені присутністю Васу, які з'явилися до богів слідом за Індрою людей. Виготовлені були золоті бруски для жертовника, і він блискав, точно вівтар Дакши Праджапаті. Був цей вівтар критим, чотиришаровим, розміром у вісімнадцять кар,[24] видом подібний Гаруді, із золотими крильми на три сторони.

Потім мудрими брахманами були підготовлені, згідно шастр, жертовні тварини — птахи та худоба, призначені для кожного з богів. Під час обряду запалювання жертовного вогню, жерці зібрали биків і мешканців вод — усіх тих, про яких сказано в шастрах. Було прив'язано до жертовних стовпів триста голів худоби, а також той кінь — найбільший зі скарбів великого духом царя Каунтейї. Те жертвопринесення було прекрасне, повне божественних мудреців, які з'явилися навіч, багате сонмами гандхарвів, осяйне юрбами апсар. Повнилося воно звідусіль піснями кимпурушів, прикрашене кіннарами та світлицями мудреців-сіддхів. Були постійно на зборах тих учні Вьяси — кращі з двічінароджених, провісники всіх шастр, знавці жертовних обрядів, а також Нарада й великий сяйвом Тумбуру, Вішвавасу, Читрасена й інші вправні у піснях небожителі. Гандхарви, що знають користь у співі й умілі в танцях, тішили брахманів у перервах жертовного обряду.

Так вістить розділ дев'яностий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 91

Вайшампаяна провадив:

Вмертвивши, як приписано, інших тварин, двічінароджені, кращі серед двічінароджених, наблизилися відповідно до шастр, до того коня. Потім, випросивши у коня згоди, як ведеться, жерці-тури підвели до нього, о царю, відповідно приписам, мудру дочку Друпади, разом із трьома складовими жертовного підношення. [24] Бики-двічінароджені, о туре-бгарато, витягли, як запропоновано, кінський сальник і ретельно, відповідно до шастр, його проварили. Цар дхарми Юдхіштхіра, разом з молодшими братами вдихнув запах диму від сальника — той, що несе геть усі гріхи. Інші ж частини тіла, які залишалися від того коня, шістнадцять мудрих жерців, усі разом принесли в жертву вогню, о володарю людей! Зробивши в такий спосіб жертовний обряд для царя, міццю подібного Шакрі, гідний Вьяса, разом з учнями уславив володаря людей. Тоді Юдхіштхіра подарував, як личить, садасьям тисячу коті золотих монет, а Вьясі — землю. Але син Сатьяваті Вьяса, о царю, повернув землю вірному дхармі Юдхіштхірі, кращому серед бгаратів, і вимовив: «Ця земля належить тобі, о кращий між царів, мені ж подаруй щось рівноцінне, бо мета брахманів — майно, а не земля».

Юдхіштхіра, велерозумний мудрець, стоячи разом із братами серед великих духом царів, відповідав тим брахманам: «У цьому великому жертвопринесенні Ашвамедха дакшиною вважається земля скорена Арджуною, і отримана вона мною для жерців. Я ж відправлюся в ліс, о Індри серед брахманів! Володійте цією землею, поділивши її на чотири частини, згідно чотирьом головним жерцям жертвопринесення. Я не бажаю, о кращі з пустельників, брати собі те, що належить брахманам, про це завжди мої думки й братів моїх, о бездоганні!». Коли він сказав це, брати його і Драупаді вимовили: «Так і є!», що пролунало грізно. Тут, о бгарато, пролунав з небес голос: «Правильно! Правильно!», і шум піднявся серед сонмів двічінароджених, які загомоніли разом. Пустельник Двайпаяна, коли так йому було сказано, знову шанобливо звернувся до Юдхіштхіри у присутності брахманів: «Ти подарував мені цю землю, але я повертаю її тобі. Хай буде дароване золото двічінародженим, земля ж нехай буде твоя!». Потім Васудева сказав Цареві дхарми Юдхіштхірі: «Як звелів гідний Вьяса, так і повинен ти зробити». Після таких його слів, кращий з куру, задоволений, разом із братами подарував брахманам, у якості потрійної дакшини за жертвопринесення, багато коті золота.

Не зробить у світі ніхто інший серед людських владців того, що зробив лев-куру, слідуючи шляхом Марутти. Прийнявши таке багатство, мудрий володар Крішна Двайпаяна розділив його на чотири частки і роздав жерцям. Юдхіштхіра ж, обдарувавши брахманів золотом замість землі, зрадів разом із братами, очистившись од гріха і завоювавши небо. Жерці поділили тоді ці безмірні купи золота між двічінародженими, згідно величі кожного, відповідно до його сили. З дозволу Юдхіштхіри, двічінароджені поділили між собою все, що було на місці жертвопринесення: деяке золоте оздоблення, ворота, жертовні стовпи, глечики й жертовні посудини. Слідом за брахманами одержали багатство кшатрії, і довгий час потому приймали там золото юрби вайшьїв і шудр, а також деякі з роду млеччхів. І ось, всі ті брахмани, радісні, розійшлися по своїх оселях, задоволені багатством, отриманим від Царя дхарми, великого духом. Гідний, великий сяйвом Вьяса

подарував свою частку того достатку золота Кунті, коли та схилилася до його стіп. Прийнявши таке виявлення прихильності від свого свекра, Прітха із задоволеною душею отримала найбільшу у світі заслугу. Пройшовши очисне омивання, безгрішний цар, оточений пошаною, блищав разом із братами, немов Махендра разом з богами.

Пандави, в оточенні зібраних там царів сяяли, о великий царю, начебто планети із зірками. Подарував потім Юдхіштхіра царям різні коштовності, слонів, коней, прикраси, жінок, одяг і золото. Роздаючи в колі царів ці безмірні купи багатств, цар Партха блищав, точно Вайшравана. Закликавши до себе царя-героя Бабхрувахану, він обдарував його незліченними багатствами і дозволив вертатися додому. З приязні до Духшали, о царю-туре, він наказав присвятити на царство у своїй країні, збереженої предками, її малолітнього онука. Цар куру Юдхіштхіра, який упокорив свої почуття, відпустив усіх царів, з багатими дарунками і оточених високими почестями. Ось яким було те жертвопринесення мудрого Царя дхарми, рясне потоками багатьох страв, багатства і коштовностей, морями сури й інших хмільних напоїв. Там були, о туре-бгарато, озера з мулом з пряженого масла, багато гір їжі, ставки з ряскою із сиру з цукром і спеціями. Не було видно кінця вбитим там тваринам, виготовленим і смачним з'їденим солодощам. Чарівним було збіговисько радісно збуджених, хмільних юних дів, які співали під звуки мридангів і мушель. «Звольте подати!» і «Пригощайтеся!», — такі слова лунали без перерви вдень і вночі серед гуртів веселих людей, немов під час великого свята, як казали люди, що живуть у різних краях. Виливши дощем потоки бажаного багатства — коштовностей і скарбу, кращий серед бгаратів, досягши мети — звільнившись од гріха, повернувся у своє місто.

Так вістить розділ дев'яносто перший в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 92

Джанамеджайя сказав:

Ти повинен розповісти мені про те, яке диво відбулося на жертвопринесенні, влаштованому моїм предком, мудрим сином Дхарми.

Вайшампаяна мовив:

Почуй, о володарю, царю-тигре, яке велике, незрівнянне диво сталося по закінченні великого жертвопринесення Ашвамедха. Коли були власкавлені перші серед двічінароджених, родичі, близькі й наближені, бідняки, сліпі та каліки, о кращий серед бгаратів, коли поголоска про великі дарунки Юдхіштхіри рознеслася по всіх сторонах світу, о бгарато, коли на голову Царя дхарми впали з небес квіткові зливи, з нори з'явився, о бездоганний володарю народів, мангуст із золотим боком і випустив клич подібний до гуркоту ашані-ваджри. Вивергнувши одного разу цей клич, який змусив затремтіти звірів і птахів, величезний мешканець нори зухвало сказав людським голосом: «Це ваше жертвопринесення, о володарі людей, не варте й жменьки борошна щедрого жителя Курукшетри, який живе збором колосся залишеного після жнив». Почувши ці слова мангуста, о володарю народів, сповнилися найбільшого здивування всі ті тури-брахмани. Потім, наблизившись до мангуста, двічінароджені спитали: «Звідки з'явився ти на жертвопринесення, де зібралися праведники? Яка сила у тебе надзвичайна? Чому ти навчений? Хто захисник твій? Чи можемо ми довідатися, хто ти такий, що піддаєш огуді наше жертвопринесення? Виконано все жерцями, обізнаними на приписах, без найменшого нехтування правилами, згідно приписів. Так і слід робити, як було зроблено. Гідних почестей ушанував за звичаєм той, хто прозрів сутність шастр. Очищена була мантрами жертва і відбулося жертовне узливання у вогонь. Неухильно роздавалося те, що повинно було бути роздане. Бики-брахмани були задоволені різноманітними підношеннями, кшатрії — чесним боєм, а прабатьки — поминальними жертвами. Вайшьї були задоволені зробленим їм захистом, прекрасні жінки — виконанням їхніх бажань, шудри — жалем до них, а окремі люди — тим, що залишалося від підношень. Родичі й наближені нашого царя були задоволені його чистотою, боги — жертовними дарунками і його благими заслугами, а ті, хто звернувся до нього за заступництвом, — захистом. У чому ж тут справа — розкажи, о осередку істини серед двічінароджених, з прихильності до брахманів, які запитують тебе, згідно почутого, відповідно до баченого. Словам твоїм варто вірити, бо ти мудрий і вигляд твій дивний. Зустрівшись із брахманами, повинен ти говорити правдиво».

Запитаний так тими двічінародженими, мангуст сказав із посмішкою: «Не брехливі мої слова, о двічінароджені, й сказані не з гордині. Ось що я вимовив, а ви вислухали: «Це ваше жертвопринесення, о володарі людей, не варте й жменьки борошна щедрого жителя Курукшетри, який живе збором колосся залишеного після жнив!». Про це я неодмінно повинен вам розповісти, о тури-двічінароджені! Вислухайте ж з увагою те, що я розповім, о тури-двічінароджені! Найбільше диво бачив я і відчув на собі — те, що сталося з жителем Курукшетри, який живе збором колосся, через що разом із дружиною, невісткою й сином цей двічінароджений досяг небес, а половина мого тіла зробилася золотою».

Так вістить розділ дев'яносто другий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 93

Мангуст повів:

Я повідаю вам, о двічінароджені, про найвищий плід, навіть найменшого дарунку, добутого праведно, й піднесеного брахманом гостеві. Колись жив на Курукшетрі — Полі дхарми, в оточенні безлічі знавців дхарми, якийсь двічінароджений, що годувався збором колосся, подібний до голуба. Разом із дружиною, невісткою та сином вершив подвижництво той праведник, самоприборканий у почуттях, і був він чистий вдачею. Вірний обітниці, брахман приймав разом з ними їжу лише ввечері третього дня, але іноді й на третій день не було чого їсти і тоді кращий з двічінароджених їв ще через три дні. І ось сталася страшна посуха, а в нього, що дотримується дхарми голуба, не стало припасів. Почуйте про те, о брахмани! Рослини суцільно загинули так, що втратив він їжу. Щораз, як наставав час їжі, її не було, і тоді йшли вони всі, знуджені голодом. Коли сонце палило в середині світлої половини місяця, страждаючи від спеки, змучений голодом, віддавався брахман подвижництву разом з рідними, але як не шукав він зерна, не знаходив жодного колосочка. Змучений голодом, окропляючи себе водою, як ведеться, кращий з двічінароджених прожив той час ледь живий.

І ось одного разу, по закінченні вечора третього дня, зібрав він жменьку зерна, і подвижники перетворили на борошно цю дещицю ячменю. Створивши молитву, виконавши щоденний обряд і зробивши, як слід, жертовне узливання вогню, подвижники розділили їжу на дрібні порції. І ось, тільки-но вони приступили до їжі, з'явився гість — якийсь двічінароджений, і побачивши того гостя вони зраділи серцем. Чисті помислами, смиренні, сповнені покори та віри, незлобиві, приборкані у гніві праведники, кращі з двічінароджених, що не відають гордині, відринули самовдоволення і здолали злість, знавці дхарми, вони привітали гостя, запитавши його, чи в доброму він здоров'ї, і у відповідь назвали свій рід, який дотримується брахмачарьї, а потім провели стражденного від голоду гостя у житло. «Ось аргхья і вода для омивання ніг, а ось — циновка для тебе, о бездоганний! Ось — чиста їжа, добута праведно, о могутній! Благо тобі — прийми піднесене мною, о кращий з двічінароджених!». Після таких слів господаря, двічінароджений прийняв його частку їжі, з'їв її, о Індро царів, але не виявив задоволення. Брахман, що живе збором колосся, залишеного після жнив, дивлячись на змученого голодом двічінародженого, задумався: якою ж їжею був би той задоволений?

Сказала йому дружина, о царю: «Віддай йому мою частку і нехай тоді кращий із двічінароджених іде задоволений, куди побажає». Однак знаючи, що праведниця, так говорячи, сама страждає від голоду, той бик-двічінароджений, вірний дхармі, не погодився віддати її частку. Розуміючи, що стара подвижниця, змучена голодом, ослабнула й так виснажена, що від неї залишилася лише шкіра та кістки, аж качає її від слабості, він відповідав дружині: «Навіть хробаки, комахи й звірі, о прекрасна, повинні берегти і плекати своїх дружин, тому ти не повинна так ректи. Та людина, якій співчуваючи, жінка береже і голубить, може втратитися своєї слави і не досягти осяйних світів!». У відповідь на ці слова та сказала: «І дхарма, і артха єдина в нас із тобою, о двічінароджений, тож зроби милість, візьми мою частку — четверту частину тої жменьки борошна. Істина й любов, дхарма і небеса, які завойовуються чеснотою, — все це ґрунтується для жінки на чоловікові, від нього вона цього чекає, о кращий з двічінароджених! Якщо від матері залежить час сприятливий для зачаття, то від батька — сім'я, тож чоловік — найвище божество, бо милістю чоловіка у жінки є і любов, і плоди її — сини. Саме тому, що ти оберігаєш мене, ти — чоловік мій, тому, що підтримуєш мене, ти — чоловік мій, а позаяк даруєш синів, ти — подавець дарунків. Тому візьми мою частку. Адже ти ізстарився, змучений голодом, зовсім залишився без сил, схуд, виснажений постом». Коли вона так сказала, взяв він її частку їжі і звернувся до гостя: «О найгідніший двічінароджений, прийми цю їжу». Той двічінароджений прийняв її та з'їв, але й тоді не виявив задоволення. Помітивши це, брахман, який живе збором колосся, знову поринув у роздуми.

Син мовив:

Візьми тепер мою частку їжі та віддай брахманові, о найгідніший! Думаю, це добра справа, тому так і чиню. Повинен я всіма силами піклуватися про тебе, о кращий з двічінароджених, бо праведникам бажана така турбота про старого батька. Така доля призначена синові — берегти батька у старості, істина ця, о брахмане-мудрецю, відома в усіх трьох світах. Ти зможеш вершити подвижництво, тільки якщо збережеш собі життя, бо подих життя і є вища дхарма, присутня у тілах живих.

Батько сказав:

Навіть тисячолітній ти залишишся для мене дитиною. Лише породивши сина, батько досягає своєї мети. Знаю я, о могутній, діти відчувають голод сильніше. Я старий, о синку, і протримаюся, а ти повинен бути сильним. Через похилий вік, сину мій, голод не обтяжує мене. Довгий час я віддавався подвижництву, тож, немає в мене страху смерти.

Син мовив:

Я — продовжувач твого роду. Відомо, що син тому й зветься сином, що рятує батька від пекла. Вважається, що син — це сам батько, тому рятуючи батька, рятуєш себе.

Батько мовив:

«Ти подібний мені виглядом, чеснотою і смиренністю, багато разів піддавався ти випробуванням і тепер я беру твою частку їжі». Із цими словами кращий з двічінароджених, радісний душею, взяв цю їжу і, посміхаючись, підніс її тому брахманові. Але з'ївши і це, він не виявив задоволення, і тут засоромився кращий з двічінароджених, який живе збором колосся. Тоді, бажаючи власкавити брахмана, невістка його, праведниця, піднялася, взяла свою частку їжі й радісно звернулася до свого наставника: «Від твого нащадка

буде потомство і у мене, тож візьми мою частку їжі й піднеси гостеві. Якщо буде щасливий твій син, моїми стануть світи нетлінні, і завдяки твоєму онукові він досягне цих світів, вийшовши куди, не знають суму. Як існує тріада цілей, перша з яких — дхарма, як існує сукупність трьох вогнів, точно так само існує на небесах нерушима триєдність — батько, сини та онуки. Знаємо ми, що син рятує предків від пекла, а позаяк він їх рятує, він і зветься сином. Завдяки синам і онукам предки постійно насолоджуються благими світами».

Свекор сказав:

Дивлячись на те, як тіло твоє висушене вітром і спекою, яка ти бліда, схудла, дотримуючись суворої обітниці, як розум твій каламутиться від голоду, як я можу взяти твою частку їжі, ставши згубником дхарми! Ти не повинна так говорити, о праведнице, яка веде благе життя! Хіба зможу я дивитися, як ти, вірна обітниці, прихильна чесноті і добру, терпітимеш злидні, залишившись без їжі на третій день посту. Я повинен тебе постійно берегти — юну жінку, яка страждає від голоду, адже ти, яка приносить радість рідним, і без того змучена постом.

Невістка рекла:

Ти — наставник наставника мого і тому — бог з богів, божество, що вище інших божеств, тому візьми мою частку їжі, о володарю! І тіло моє, і саме моє життя, і дотримання дхарми — сенс усього цього, в служінні гуру. Твоєю, о брахмане, милістю знайду я бажані світи. Нехай ти вважаєш: треба про невістку піклуватися, бо міцна її відданість, але з думкою: «Це моє» — повинен ти взяти мою частку їжі.

Свекор мовив:

Постійно сяєш ти, праведнице, своєю доброзвичайністю й, дотримуючись обітниці дхарми, додержуєшся образу життя наставника. Тому я візьму твою частку їжі. Ти, невістко моя, не заслуговуєш нехтування, взявши до уваги, о велика долею, що ти — краща з вершителів дхарми.

Із цими словами він узяв її частку їжі та підніс двічінародженому. І тоді брахман виявив задоволення тому праведникові, великому духом. З радістю в душі, той кращий з двічінароджених, володар Слова, сам Дхарма в людській подобі, сказав бикові серед двічінароджених такі слова: «О кращий з двічінароджених! Я задоволений піднесеним тобою чистим дарунком, добутим праведно, з ретельністю та в міру сил. Воістину, про цей дарунок твій чують на небесах мешканці неба. Бачиш: на землю падає з неба квіткова злива! Божественні мудреці, боги, гандхарви й ті, що супроводжують богів, і посланці богів у здивуванні від твого дарунку прославляють тебе. Ріши-брахмани, стоячи в небесних колісницях, як і ті, що вийшли у світ Брахми, жадають побачити тебе, — так ступай же на небо, о туре-двічінароджений! Тобою врятовані всі твої пращури, які пішли у світ предків, так само як і багато майбутніх нащадків та численні покоління. Завдяки брахмачарьї, здійсненню жертовного обряду, приношенню дарунків, подвижництву і невідступному слідуванню дхармі, рушай на небеса, о двічінароджений! Боги задоволені тобою, о найвищий серед кращих двічінароджених, вірний обітниці, — тим, як ти віддаєшся подвижництву з найбільшою вірою.

Своїм вчинком — тим, що ти із чистою душею нині, у важку для тебе годину, відмовився від усього свого надбання, ти скорив небеса. Голод позбавляє людей мудрости, заважає розумінню, згідному із дхармою, і той, чий розум пригнічений голодом, втрачає стійкість. Той, хто перемагає голод, неодмінно завойовує небеса. Поки дарунок виливає сяйво, не загине дхарма. Незважаючи на любов до сина і прихильність до дружини, знаючи свою тяжку дхарму, не зважав ти на власний голод. Нагромадження майна — річ незначна, вище цього — дарування гідному, ще вище — піднесення дарунку вчасно, але віра вище самого дарунку. Вельми вузькі небесні ворота й люди не бачать їх в осліпленні. Нескоримі замки небес — пристрасті, а серцевина такого замка — корисливість. Але видно ці ворота людям, які здолали гнів, підкорили собі свої почуття, брахманам, наділеним запалом подвижництва, котрі дарують у міру сил. Вважається, що той, хто може дати тисячу дарунків, але дає сотню, і той, хто може дати сотню, але дає десять, і той, хто в силі дарувати лише води, — всі вони знаходять рівний плід. Цар Рантідева подав прохачеві дещицю води, але від чистого серця, і за це, о брахмане, він відправився на небеса. Дхармі, о сину мій, не до душі дарунки, піднесені заради рясних плодів: задоволений він і найменшим підношенням, але того, що добуто праведно і очищене вірою. Так, цар Нріга дав у дарунок двічінародженим тисячі корів, але коли він віддав усього одну чужу, то потрапив у Нараку. Зате цар Шибі, син Ушинари, вірний обітниці, пожертвувавши власною плоттю, досяг блаженних світів і насолоджується на небесах.

Не в багатстві заслуга людей праведних, навіть якщо воно зібране їхніми власними силами. Не знаходиться вона, о брахмане, і різними жертвопринесеннями, котрі, як слід готуються. Гнів знищує заслугу дарування, через жадібність неможливо досягти небес, але той, хто живе праведно, знаючи, що таке дарування, подвижництвом отримує небо. Зробивши численні жертвопринесення Раджасуя, рясні дарунками брахманам, і многії Ашвамедхи, — не знайдеш плода, подібного цьому. Тобою, о бездоганний, завдяки жменьці борошна завойований світ Брахми — рушай же, о брахмане, якщо бажаєш, у безпорохняве житло Брахми. Усіх вас, о кращий з двічінароджених, чекає небесна колісниця, так піднімайтеся ж на неї, якщо ваша ласка. Я — Дхарма, узрій мене, о двічінароджений! Зроблене тобою очищення тіла, стійка у світі слава твоя, так рушай же на небо разом із дружиною, разом із сином і разом з невісткою!». Коли Дхарма вимовив такі слова, двічінароджений разом із жоною, невісткою та сином піднявся на колісницю і відправився на небеса.

Коли вийшов на небо той брахман, знавець дхарми, разом з невісткою та сином, а четвертою була дружина, вийшов я зі своєї нори. І тут від запаху того борошна, краплі води, дотику небесних квітів і часточок

того, що підніс гостеві у дарунок цей праведник, силою подвижництва того брахмана стала золотою моя голова. Завдяки такому малому дарунку того брахмана, осередку істини, половина мого тіла, о брахмани, зробилася золотою. Дивіться, як велике вчинено подвижництвом того мудреця, о двічінароджені! Знову і знову, радісний, обходжу я ліси подвижників і місця жертвопринесень, щоб і інший бік у мене став таким же. Почувши про це жертвопринесення мудрого царя куру, з'явився я з найбільшою надією, але не зробився золотим. Тому мною на сміх і були сказані, о кращі з двічінароджених, такі слова: «Не варте жертвопринесення це й жменьки борошна!». Завдяки часточкам дещиці тієї їжі зробився я золотим, тож здається мені, що не варте їх це велике жертвопринесення.

Вайшампаяна продовжив:

Сказавши так усім тим кращим із двічінароджених, які були присутні на жертвопринесенні, мангуст, о царю, зник з очей, а брахмани ті розійшлися по хатах. Цим мною розказано тобі все, о підкорювачу ворожих міст, про те, яке диво сталося під час великого жертовного обряду — жертвопринесення коня. Не слід тобі, о царю, дивуватися побачивши багатства якого-небудь жертвопринесення. Тисячі коті святих мудреців тільки завдяки подвижництву відправилися на небеса. Ненашкодження всім живим істотам, задоволеність, добре поводження, праведність, подвижництво, смиренність, прихильність істині й роздача дарунків — ось що вважається рівноцінним.

Так вістить розділ дев'яносто третій в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 94

Джанамеджайя спитав:

Царі вершать жертвопринесення, великі святі мудреці — подвижництво, брахмани ж прагнуть до умиротворення, бо в ній — спокій і смиренність, о володарю! Тому тут на землі немає нічого, що зрівнялося б із плодами жертвопринесення, — ось що я думаю, і немає в тому сумніву. Роблячи жертвопринесення, багато царів, о кращий з двічінароджених, знайшли велику славу й після смерти відправилися звідси на небеса. Могутній полум'яний Цар богів — Тисячоокий, завдяки жертвоприносинам з багатими дарунками брахманам, знайшов, великий запалом, необмежену владу над богами. А цар Юдхіштхіра, поруч із яким — Бгіма та Арджуна, величчю й відвагою подібний до Царя богів. Так чому ж мангуст посмів піддати огуді Ашвамедху, велике жертвопринесення, зроблене царем, великим духом?

Вайшампаяна відповів:

Слухай же, о туре-муже, я повім тобі, як слід, про найперше правило жертвопринесення і про плід його. Колись, великі святі мудреці повідали про це Шакрі, який творив жертву. Коли почався жертовний обряд і жерці приступили до дії, коли принесли жертву вогню, сповнену багатьох чеснот, коли покликані були боги й стали там найвищі ріши, коли, о царю, прославлені брахмани, голосно вигукували заклинання, і швидкі, невтомні бики-адхварью зв'язали худобу для умертвіння, великі ріши сповнилися жалю, о могутній царю! Побачивши нещасних тварин, святі мудреці, багаті запалом подвижництва, з'явилися до Шакри і сказали йому: «Не благий це спосіб жертвопринесення! Це твоя омана, хоча ти шукаєш великої дхарми, бо не слідує із приписів, о Нищителю твердинь, щоб для приношення жертви було потрібно настільки багато худоби. Для дхарми згубна ця твоя витівка, могутній. Це не є дхарма, хоча усе робиться в ім'я дхарми: не може вважатися дхармою шкода, яку чинять живому. Нехай вершать для тебе жертвопринесення згідно запропонованому, якщо ти побажаєш, і хай буде великою твоя дхарма завдяки жертвопринесенню, яке відповідає приписам. Принось жертву насінням, о Тисячоокий, що три роки пролежало у коморі, — ось яка велика дхарма, о Шакро, осягається роздумами!».

Але не послухався Шатакрату цих слів, сказаних ріши, які прозріли істину, піддався він владі гордині та омани. Між Шакрою і тими великими мудрецями виникла найбільша суперечка про те, що варто приносити в жертву — живе чи ж неживе. Ті ріши, які прозріли істину, були подолані в суперечці, й тоді, щоб прийти до згоди із Шакрою, запитали вони царя Васу: «О великий долею царю! Який існує звичай щодо жертвопринесень: що слід приносити в жертву — жертовну худобу чи ж непроросле насіння?». Вислухавши їхні слова, цар, не роздумуючи над тим, хто сильніше, а хто слабше у цій суперечці, відповів: «Робити жертвопринесення треба тим, що є під рукою». Сказавши так, цей цар був скинутий у пекло: невірно відповів, о царю, могутній володар чеді. Невіглас, який шукає дхарми, приносить у жертву багатство хоча і рясне, але неправедно знайдене, і тому не пожинає плоду дхарми. Ловить дхарму як птаха та людина грішна, яка дарує брахманам такий дарунок, хоча і викликає довіру у світі. Грішним діянням отримавши багатство, брахман, який долається нестримно пристрастю та марою, ступає зрештою на несправедливий шлях. Дарунки, піднесені таким грішником, який втратив розум, не приносять йому блага і пропадають марно, навіть якщо вони величезні. Дарунок такого злодумного, шкідливого й злостивого нечестивця, не приносить йому слави ні тут, ні у світі іншому. Направивши свій розум на накопичення, опинившись у владі осліплення жадобою, він, грішний думками, змушує тремтіти усе суще своєю шкідливістю. Той, хто знаходить багатства, спонукуваний жадібністю, навіть якщо він робить жертвопринесення і приносить дарунки, однаково не досягає успіху тими діяннями через дурний шлях збагачення. Але люди благочестиві, багаті запалом подвижництва, підносячи в дарунок скільки є зерна, коріння, плодів, овочів або кухоль води, відправляються на небеса. Така велика дхарма, а самозречення, щедрість, милосердя до сущого, цнотливість, вірність істині, жаль, стійкість,

смиренність — такий корінь споконвічної дхарми. Відомі здавна царі-брахмани — Вішвамитра й інші. Вішвамитра, Асіта, великий цар Джанака, Какшасена, Арштішена й цар Синдхудвіпа — ці й багато інших царів, багаті запалом подвижництва, досягли найвищої досконалості вірністю істині й даруванням праведно отриманого. Брахмани, кшатрії, вайшьї та шудри, які віддаються подвижництву, очистившись вогнем дхарми дарування, досягають небес, о бгарато!

Так вістить розділ дев'яносто четвертий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 95

Джанамеджайя мовив:

Якщо все існує завдяки зреченню від того, що отримано відповідно до дхарми, то повідай мені, о гідний, про це все цілком, бо ти вправний у слові. Великий той плід, який отримав був той хто жив обітницею збирача зерен за те, що подарував він гостеві трохи борошна, великий і смисл повіданого мені тобою, о брахмане, — істина то безсумнівна. Який же вищий підсумок усіх жертв — ти повинен розповісти мені про це докладно, о туре-двічінароджений!

Вайшампаяна мовив:

Наводять тут таку древню оповідь, о згубнику ворогів, про те, що трапилося колись на великому жертвопринесенні Агастьї. Полум'яний Агастья, прихильний благу всього сущого, прийняв колись присвяту на дванадцять років, о великий царю! Були там на жертвопринесенні великого духом ріши вогнеподібні жерці з каменями для розмелювання зерен, ті, що харчувалися коріннями або хто обходиться зовсім без їжі та п'є місячні промені. Були там яті, ті, що живуть милостинею, задовольняючись залишками жертовної їжі та піддаючи себе очищенню, прийшли й інші прохачі. Всі вони являли собою втілену дхарму, перемігши гнів, підкоривши почуття, всі були стійки в смиренності, вільні від пихи і оман. Ведучи постійно життя праведників, непідвладні поклику почуттів, зібралися там великі мудреці, щоб скуштувати плодів жертвопринесення. Скільки змоги, зібрав гідний праведник їжі на це жертвопринесення й не було там нічого невідповідного. Безліч пустельників вершило великі жертовні обряди.

Однак поки тривало таке велике жертвопринесення Агастьї, не пролив дощу Тисячоокий, о кращий серед бгаратів! І тоді, о царю, під час відправлення обряду Агастьї, великого духом, серед пустельників, що упокорили душі, пішли розмови: «Безгнівний Агастья-жертводавець роздає їжу, але Парджанья не проливає дощу, так звідки ж узятися їжі? Це велике жертвопринесення пустельника, о брахмани, триває дванадцять років, і всі дванадцять років бог не проливає дощу. Подумавши над цим, слід вам виявити свою прихильність мудрому, великому ріши Агастьї, який перевершив усіх силою подвижництва». Ледве пролунали ці слова, полум'яний Агастья, що володіє Словом, схиливши голову перед пустельниками, вимовив: «Якщо Васава дванадцять років не проливає дощу, принесу я розумову жертву, — такий споконвічний закон. Якщо Васава дванадцять років не проливає дощу, з ретельністю звернуся я до інших жертвопринесень, що вимагають суворих обітниць. Це моє жертвопринесення насінням готувалося багато років, і я довершу його зібраним зерном — тут не буде перепон. Ніяк не може бути зробленим дарма це моє жертвопринесення, проллє бог дощ або ж не проллє. Якщо Індра не виконає мого прохання по добрій волі, я сам стану Індрою і поверну до життя суще. Хто яку їжу мав від народження, та сама в нього й буде. Почну я створювати її ще більше, знову і знову, рясніше. Хай з'явиться тут нині золото й інше багатство важкодоступне. і те, що є в трьох світах, нехай саме прибуде сюди! Чудові сонми апсар разом з гандхарвами та кіннарами, Вішвавасу й інші нехай завжди шанують вас. Яке не є багатство у північних куру, нехай воно все саме прибуде сюди, на моє жертвопринесення, як і небо, і всі хто перебуває на небесах, і навіть сам Дхарма».

Коли мудрий Агастья сказав так, все це сталося. Побачивши міць подвижництва того пустельника, всі подвижники, здивовані, вимовили такі слова, сповнені великого сенсу: «Задоволені ми твоїм словом, але не бажаємо втрати подвижництву. Ми задоволені жертвою і бажаємо діяти за звичаєм. Ми прагнемо брати участь у жертві, присвяті, жертвах вогню й інших. Хай не буде того жертвопринесення, яке відбувається самостійно, ми не шукаємо іншого. Прихильні своїй справі, ми харчуємося тим, що накопичено праведно, і жадаємо праведного осягнення Вед шляхом брахмачарьї. За звичаєм, залишаючи будинки на час від повні до молодика, слідуючи воротами запропонованого, тими, які прозрівають шляхом дхарми, станемо ми віддаватися подвижництву. Розумом ти заперечуєш нанесення шкоди сущому. І нехай будеш ти постійно, о могутній, висловлюватися на жертвоприносинах лише про ненашкодження живому. Тоді ми будемо задоволені, о кращий з кращих двічінароджених, і по завершенні жертовного обряду, відпущені тобою, підемо звідси».

Вайшампаяна вів далі:

Коли вони так сказали, Цар богів, Нищитель твердинь, полум'яний, пролив дощ, побачивши силу подвижництва Агастьї. Хоча жертвопринесення не було завершено, Індра богів, безмірно відважний, зажадав пролити дощ, о Джанамеджайє! Володар Тридцяти богів, о царю-мудрецю, виявив милість Агастьї — сам з'явився до нього, слідуючи за Бріхаспаті. Потім, по завершенні жертовного обряду, Агастья, надзвичайно задоволений, відпустив тих великих пустельників, ушанувавши їх, як личить.

Так вістить розділ дев'яносто п'ятий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

Розділ 96

Джанамеджайя запитав:

Хто ж, у подобі мангуста із золотою головою, мовив людським голосом, — відповідай мені на це питання?

Вайшампаяна відповідав:

Ти не запитував мене спершу, тому я й не говорив тобі цього. Слухай же, хто такий цей мангуст з людським голосом. Колись Джамадагні вирішив принести поминальну жертву. Жертовна корова сама з'явилася до нього, і він подоїв її. Помістив він те молоко в новий, міцний, чистий глечик, але Кродха (*Гнів*) — у плоті, перевернув цю посудину. Зажадавши випробувати кращого зі святих мудреців, подумав злостивий: «Що він робитиме, якщо сталася така напасть?». Адже Кродха опоганив молоко. Але пустельник, розуміючи, що це Кродха, не розгнівався на нього, і тоді Кродха у плоті, стоячи зі складеними долонями, так сказав йому: «Я переможений, о кращий з роду Бхрігу! Брехлива поголоска, що ходить у світі, начебто вельми гнівливі Бхаргави, якщо я подоланий тобою. Нині стою я тут перед тобою, великим духом, смиренно, страшачись твого подвижництва, о праведнику! Змилуйся наді мною, о могутній!».

Джамадагні сказав:

Навіч я побачив тебе, о Кродхо! Ходи ж безтрепетно, бо немає на тобі відтепер гріха переді мною, не гніваюся я на тебе. Хай буде тобі відомо, що ті, котрим я призначив те молоко, — це прабатьки, великі долею. Іди!». Після таких його слів Кродха відразу зник, охоплений тремтінням, і через прокляття пращурів перетворився на мангуста. Намагався він їх умилостивити: «Хай буде покладена межа прокльону!». Й ті сказали: «Коли ти піддаси огуді Дхарму, тоді й звільнишся». Коли вони так сказали, мангуст почав крадькома обходити місця жертвопринесень лісу дхарми і нарешті прийшов на жертвопринесення Юдхіштхіри. Піддавши огуді сина Дхарми, через ту пригорщу борошна, звільнився Кродха від прокльону, бо Юдхіштхіра і є Дхарма. Ось що трапилося тоді на жертвопринесенні великого духом царя. Потім, у нас на очах мангуст зник.

Так вістить розділ дев'яносто шостий в Ашвамедхікапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ АШВАМЕДХІКАПАРВА 2

КОМЕНТАРІ АШВАМЕДХІКАПАРВА 2

[1] *Адхъятма — Найвищий Дух. Крішна ототожнює себе з вищим джерелом Всесвіту.* (вгору)

[2] *Удгатрі — жрець, який співає гімни, обізнаний на мелодиці.* (вгору)

[3] *Саудаса — цар Сонячної династії, нащадок Ікшваку. Інші його імена — Митрасаха і Калмашапада.* (вгору)

[4] *Гіріша — мешканець гір, одне з імен Шиви, переважним місцем перебування якого вважаються гори (риса образу, успадкована від ведійського Рудри). Відправляючись у Гімалаї, пандави поклоняються Шиві.* (вгору)

[5] *Сузір'я Дхрува — «постійна», визначення накшатри, місячного дому, що включає Рохіні й три Уттари — Пхалгуні, Бхадрапада і Ашарха.* (вгору)

[6] *Чару — жертовне узливання богам або предкам, яке складається з рису, ячменю або бобових, зварених з додаванням молока й масла.* (вгору)

[7] *Манібхадра — якша, особливою функцією якого вважалася охорона мандрівників.* (вгору)

[8] *Крісара — блюдо, що включає зерна сезаму, злаки, рис і горох.* (вгору)

[9] *Ашмантака — рослина, з волокон якої, можливо, виготовлявся брахманський шнур, який служив паском.* (вгору)

[10] *Бхара — «ноша», велика міра ваги, яку людина може нести на голові.* (вгору)

[11] *Спхья — предмет, використовуваний при жертвопринесенні. Описується іноді як дерев'яна дощечка у вигляді меча для помішування вареного рису або як пристосування для підрівнювання вівтарного пагорбу. Курча — в'язка священної трави куша (дарбха), що має довгі гострі стебла. Використовується, як сидіння. Під час Ашвамедхи жертводавець і жрець-адхварью сидять на прикрашеному золотому помості-курчі.* (вгору)

[12] *Бхагадатта — правитель Прагджьйотиши, убитий Арджуною у битві на Курукшетрі.* (вгору)

[13] *Згідно давньоіндійських правил ведення бою, супротивники повинні бути рівні, тобто пішому протистоїть піший, кіннотникові — кіннотник тощо. Порушення цих правил пояснюється тут, либонь, приналежністю Прагджьйотиши до краю млеччхів, «варварів» Східної Індії, яких описують зазвичай бійцями на бойових слонах, тоді як арійські народності Мадхьядеші, батьківщини «Магабгарати», використовують в основному практику колісничного бою.* (вгору)

[14] *Суратха — син Духшали від Джайядратхи.* (вгору)

[15] *Маніпура — місто калінгів. Іноді визначають як розташоване на Коромандельському узбережжі Індійського субконтиненту.* (вгору)

[16] *Раджагріха — суч. місто Раджгир у Біхарі, древня столиця країни Магадхи на північному сході Індійського субконтиненту.* (вгору)

[17] *Сахадева — син Джарасандхи, царя Магадхи.* (вгору)

[18] *...бо ти — брат мій... — Арджуна вважається братом сина Шакуні через шлюб його сестри Гандхарі із царем Дхрітараштрою, статус синів якого одержали пандави після смерті їхнього батька.* (вгору)

[19] *Піндіки — те ж що і піндаки, кулясті нарости на тілі, зокрема, на гомілках.* (вгору)

[20] *Праваргья — церемонія, яка відкриває жертвопринесення соми, під час якої свіже молоко ллється в підігріту посудину або в кипляче масло.* (вгору)

[21] *Абхішава — процедура вижимання каменями соку соми з його стебел. Згадується в шраутасутрах і «Шатапатха-брахмані», які містять основні відомості про ведійську Ашвамедху.* (вгору)

[22] *Савана — обряд savana, пов'язаний з вижиманням соми, і відбувався тричі: ранком, удень і ввечері.* (вгору)

[23] *Кара — «рука», «хобот», міра довжини, згідно К. М. Ґангулі - «лікоть».* (вгору)

[24] *... підвели... дочку Друпади... із трьома складовими жертовного підношення — важливий етап Ашвамедхи, що вказує на її древній зв'язок з ідеєю родючості, полягає в тому, що жерці вкладають дружину царя («дочку Друпади» - Драупаді) поруч із жертовним конем у знак символічного злягання (samvešana). Три складові жертовного підношення — відповідно до традиційного коментаря Нілакантхи, kalā являє собою триєдність: мантра (заклинання), дравья (субстанція) і шраддха (віра). Можливо, розуміння цієї триєдності у зв'язку з індоєвропейською формулою «думка - слово - дія», що співвідноситься із трьома рівнями ритуальної культури й повним комплексом жертвопринесення.* (вгору)

КІНЕЦЬ КНИГИ ЧОТИРНАДЦЯТОЇ